hit

Heinrich Böll

Na kraju službenog puta

Heinrich Böll
NA KRAJU SLUŽBENOG PUTA

S njemačkoga preveo
IVO RUNTIĆ

ZAGREB 1971

1

Pred okružnim sudom u Birglaru počela je rane jeseni prošle godine rasprava o čijem je toku javnost saznala vrlo malo. Tri vrste novina, raspačavane u birglarskom okrugu, »Rheinische Rundschau«, »Rheinisches Tagblatt« i »Duhrtalbote«, koje su povremeno u rubrikama »U sudnici«, »Iz sudnica« i »Novo iz sudnica« objavljivale opširne izvještaje, primjerice u vezi s krađom stoke, većim prometnim prekršajima, tučnjavama na proštenjima, objavile su u ovom slučaju samo kraću bilješku, koja je u svim trima novinama začudo glasila jednako: »Otac i sin Gruhl našli blagog suca. Jedna od najomiljenijih ličnosti javnog života našeg okruga, predsjednik okružnog suda dr. Stollfuss, kome će se na ovom mjestu još odati dolično priznanje, rukovodio je kao posljednjom raspravom pred svoje umirovljenje procesom protiv Johanna i Georga Gruhla iz Huskirchena, čiji je neshvatljiv čin u lipnju uzbudio duhove. Oba Gruhla nakon jednodnevne rasprave osuđena su na potpunu naknadu štete i šest sedmica zatvora. Oni su prihvatili blagu osudu nakon kraćeg savjetovanja sa svojim braniocem, odvjetnikom drom Hermesom iz Birglara. Kako im je u kaznu uračunat i istražni zatvor, bili su odmah pušteni na slobodu.«

Mjesne redakcije novina »Rheinische Rundschau« i »Rheinisches Tagblatt« složile su se još nekoliko sedmica prije početka rasprave da ne konkuriraju jedna drugoj u toj stvari i da slučaj Gruhl »ne stavljaju na veliko zvono«, jer da »premalo sadrži«. Za slučaj da se čitaoci potuže na manjkavu informaciju o slučaju Gruhl - čega se nije trebalo plašiti - imale su obje redakcije pripremljen izgovor, koji je po riječima urednika lista »Rheinische Rundschau« Krichela »pristajao bolje od klizaljki na nogama svjetske prvakinje u umjetničkom-klizanju«: proces što je u obližnjem velegradu istovremeno počinjao protiv djecoubice Schewena, koji je zanimao većinu čitalaca. Propao je međutim pokušaj tih dviju redakcija da naprave isti takav dogovor s glavnim urednikom, izdavačem i tiskarom novina »Duhrtalbote«, gospodinom drom Hollwegom. Dr Hollweg, koji se u birgalskom okrugu zanosio nekom vrstom liberalne opozicije, nanjušio je - s pravom - neku vrstu »klerikalno-socijalističke zavjere« i naložio svom tadašnjem izvjestiocu, bivšem studentu protestantske teologije Wolfgangu

Brehselu, da stvar zabilježi. Brehsela, koji je sudske reportaže volio od svih ostalih, obavijestila je o iznenadnom ugovornom terminu rasprave žena branioca dra Hermesa. Ona mu je također objasnila, dok su nakon predavanja o »Koncilu i nekršćanima« zajedno sjedili s referentom, nekim prelatom drom Kerbom uz čašu piva, što je zaista vrijedno spomena u slučaju Gruhl: potpuno priznanje optuženih, njihov čin, njihove ličnosti, a prije svega činjenica što tužilac želi da se neobičan prekršaj obaju Gruhla osudi samo kao »materijalna šteta i grub prijestup«, te što zapostavlja očiglednu činjenicu podmetanja požara. Osim toga, gospođi se Hermes, koja je i sama promovirala cum laude in juribus, činilo značajno: brzo sazivanje rasprave, smještaj optuženih u sudskoj zgradi provizorno opremljenoj s nekoliko ćelija, gdje su, kao što je u Birglaru bilo poznato, živjeli kao bubreg u loju; a osobito značajno izgledalo je gospođi Hermes što je ostavljeno da se taj proces odvija pred jednim okružnim sudom pod predsjedavanjem dra Stollfussa, koji je očekivao umirovljenje, a zbog svoje humane prošlosti i sadašnjosti bio na dobru i zlu glasu. Pa i Brehselu se činilo da je za takav prijestup nadležan barem porotni sud, iako se tek bio počeo snalaziti u osnovnim načelima sudbene prakse, a ne samo jedan sudac; Hermesova je to potvrdila, obratila se referentu spomenutog večernjeg skupa, prelatu dru Kerbu, koji se već bio počeo zamarati tim lokalnim birglarskim govorkanjima i zamolila ga da ekumenski zainteresiranom nekatoliku Brehselu dade nekoliko natuknica za njegov članak o referatu.

Još iste večeri razgovarao je Brehsel u redakciji sa svojim šefom drom Hollwegom o tim pravnim finesama u slučaju Gruhl, dok je Hollwegu, koji je rado pokazivao kako je »otprve« izučio zanat tiskara i slagara, diktirao u slagarski stroj članak o večernjem referatu. Hollweg, kome se sviđao Brehselov entuzijazam, ali koji mu se, kako je ponekad govorio, »znao popeti na živce«, izmijenio je u Brehselovu članku izraz »vrlo optimistički« u »s izvjesnom nadom«, a izraz »sjajna liberalnost« u »s izvjesnom otvorenošću« i ovlastio Brehsela da za »Duhrtalbote« izvještava o procesu Gruhl. Oprao je zatim ruke s onom djetinjom radošću koja ga je uvijek obuzimala kad bi ih zaprljao stvarnim i pravim poslom, te se autom odvezao tih nekoliko kilometara do Kireskirchena svom partijskom istomišljeniku, poslaniku, koji ga je bio pozvao na večeru. Hollweg, dobroćudan, vrlo ugodan čovjek

pedesetih godina, doduše ponešto sklon indolenciji, nije ni slutio da je svom partijskom istomišljeniku skinuo veliku brigu s vrata skrećući sa svoje strane razgovor na neobičan slučaj Gruhl. Izrazio je, naime, svoje čuđenje u vezi s vlastima čiju je nepopustljivost, gdje se pojavljivala, neumorno nastojao žigosati, na čiju je rabotu valjalo pripaziti, a koje su se u ovom slučaju pokazale tako blage. Takva popustljivost vlasti jednako mu je sumnjiva kao i pretjerana nepopustljivost: kao liberal osjeća se pozvanim da i u ovakvom jednom slučaju opipa ranu vlastitim prstima. Prijatelj je na ustaljeno ljubazan način upozorio Hollwega, koji se ponekad znao izgubiti u praznom brbljanju, da ne precjenjuje događaje u birglarskom okrugu, kao što mu se često događalo, na primjer, u slučaju Heinricha Grabela iz Dulbenweilera, u kome je smjesta vidio mučenika za slobodu, a za koga se ispostavilo da je sasvim sitna varalica, bijedni nikogović s »prlično širokom rukom za novac s krive strane«. Hollweg nije volio da ga sjećaju na taj slučaj, svojski se bio založio za Heinricha Grabela, pribavio mu publicitet, toplo ga preporučio vanjskim kolegama, čak je zainteresirao za nj dopisnika nekih većih novina. Hollweg je poslanikovoj ženi, koja je zijevajući zamolila za izvinjenje i za dopuštenje da se povuče, poljubio ruku - čitavu je noć probdjela nad krevetom svoje male kćerke - posvetio se neko vrijeme desertu, camembertu garniranom paprikama i lukom, uz koji je servirana čaša crnog vina. Poslanik mu je dolio u čašu i rekao: - Ta ostavi se tih Gruhlovih. - Hollweg je međutim odvratio da je takvo traženje, iza čega sluti - jer tako glup ipak nije - izvjesnu namjeru, da je takvo upozorenje za njega, vatrenog liberalca i žurnalista, upravo poticaj da se prihvati stvari. Njegov se domaćin uozbiljio i rekao: - Čuj, Herberte, jesam li te ikad zamolio za ikakvu uslugu što se tiče tvojih novina? - Hollweg je nato, zatečen, odgovorio, ne, to nije nikada učinio. Sada, rekao je domaćin, moli ga po prvi put nešto, »i to za tvoje dobro«. Hollweg, koga su zbog njegova birglarskog lokal-patriotizma dosta zadirkivali i koji se osim toga stidio svog provincijalizma, obećao je da će opozvati svog izvjestioca, ali pod uvjetom da mu poslanik izloži pozadinu stvari. Nema pozadine, rekao je ovaj, neka Hollweg slobodno ode i prisustvuje raspravi, zatim neka odluči da li je vrijedna izvještaja; no, eto, glupo je da tamo nekakav izvjestilac stavlja stvar na veliko zvono. Hollwega je već spopalo zijevanje predočavajući sebi

sudnicu, tu trošnu zgradu pokraj crkve, koja je još uvijek mirisala po školi, starog Stollfussa, njegovu rođakinju kao obaveznog gledaoca a osim toga: zar ne bi bilo poželjno da oba Gruhla nađu blagog suca i da se poštede publiciteta? Uostalom, bila bi sreća za sve ljubitelje starog pokućstva u birglarskom okrugu i izvan njega, kad bi Gruhl sen. opet bio slobodan, a njegove spretne ruke i njegov nepogrešivi ukus stajali u službi društva.

Poslanik je uz kavu, što ju je natočio iz termosice u gostinskoj sobi, zapitao Hollwega sjeća li se izvjesne Betty Hall iz Kireskirchena koja je kasnije postala glumica. Ne, odvratio je Hollweg, on, poslanik, zacijelo zaboravlja razliku u godinama među njima, a ta ipak iznosi petnaest godina; što je s Hallovom; ta, rekao je poslanik, nastupa u obližnjem velegradu u jednom poljskom kazališnom komadu i novine je kuju u zvijezde. Hollweg je prihvatio poziv za kazalište.

Sutradan ujutro oko sedam i trideset nazvao je Hollweg Brehsela i naložio mu da ne izvještava o slučaju Gruhl iz Birglara, već da otputuje u obližnji velegrad gdje je istovremeno započinjao senzacionalni proces djecoubici Schewenu. Brehselu je nekoliko trenutaka izgledalo čudno što ga njegov šef, koji nije slovio kao ranoranilac, naziva tako rano izjutra, dok mu nije palo na um, da takvi koji poput njega duže ujutro spavaju uglavnom kasno idu na počinak te da je Hollweg po svoj prilici upravo došao kući. Holhvegov glas učinio mu se za mjeru energičniji, gotovo zapovjedan, jedno i drugo bile su nijanse koje su ga iznenadile; inače je Hollweg bio popustljiv, nedovoljno energičan čovjek, koji se običavao uzbuditi jedino kad bi u jednom jedinom danu prispjela tri ili četiri otkaza narudžaba. Brehsel se nije suviše dugo bavio tim sitnim odstupanjima od uobičajenog, obrijao se, doručkovao i uputio se svojim majušnim autom do obližnjeg velegrada; bio je pomalo nervozan zbog predstojećih teškoća oko parkiranja, a isto tako se plašio velikih međunarodnih izvjestilačkih pera, koja su se bila najavila iz čitavog svijeta. Očekivala ga je, kao što mu je Holhveg zajamčio, novinarska ulaznica; poslanik, član Obrambenog vijeća i Udruženja novinara iskazao se time što mu je ranim telefoniranjem pribavio kartu.

Proces Gruhl započeo je u najmanjoj od triju raspoloživih dvorana

pred deset prisutnih, od kojih su gotovo svi bili u srodstvu s optuženima, svjedocima, sudskim vještacima i službenicima suda ili ostalim osobama, zabavljenim tim procesom. Samo jedan od prisutnih bio je pridošlica, vitak, neupadljivo a ipak zamjetljivo odjeven gospodin srednjih godina, koji je samo predsjedniku, javnom tužiocu i braniocu bio poznat kao savjetnik okružnog suda Bergnolte iz obližnjeg velegrada.

U sobi za svjedoke - nekadašnjoj školskoj zbornici koja je u osamdesetim godinama prošlog stoljeća bila izgrađena kao osnovka, a na početku stoljeća proširena u šestoljetku, u kasnim pedesetim godinama ovog stoljeća zamijenjena novim zdanjem i predana na upotrebu poslovično siromašnoj sudskoj ustanovi, koja je do tada obavljala pravne poslove u bivšoj podoficirskoj školi - u sobi za svjedoke, koja je bila podesna za šest, najviše za osam osoba, natisnulo se četrnaest osoba različitih socijalnih i moralnih obilježja: stari župnik Kolb iz Huskirchena, dvije njegove župljanke, od kojih je jedna bila na glasu radi neviđene krotkosti i predanosti crkvi a druga kao prećutilna osoba, pri čemu je ono »pre« valjalo shvatiti kao stupnjevanje od ćutilan a ne u smislu metaćutilan; osim njih: po jedan oficir, narednik i vodnik Bundeswehra, privredni ekspert, sudski ovrhovoditelj, viši financijski službenik, trgovački putnik, okružni opunomoćenik za pitanje prometa, stariji majstor stolarske zadruge, policijski vodnik, jedna vlasnica bara. Sudski redar Sterck, koji je isključivo za tu priliku bio doveden iz obližnjeg velegrada, morao je, pošto je rasprava bila započela, zabraniti svjedocima zadržavanje na hodniku; za glasnog govora u sudnici mogla se na hodniku čuti rasprava. Ta okolnost već je dovodila do raznih uzaludnih sporenja između predsjednika okružnog suda i njegovih pretpostavljenih. Budući da je jedina šansa suda za istjerivanje istine prilikom krađa, natezanja oko nasljedstva, prometnih prekršaja bila u otkrivanju oprečnosti u iskazima svjedoka, trebalo je u najvećem broju slučajeva zatražiti redara koji bi pazio na svjedoke, a s njima je često morao postupati daleko strože od svog kolege u sali s optuženima. Povremeno je u sobi za svjedoke dolazilo i do koškanja, prostačkih psovki, kleveta i sumnjičenja. Jedina prednost islužene škole sastojala se, kako se uvijek iznova ironički navodilo u odgovarajućim predlošcima, u činjenici »da ne oskudijeva u nužnicima«. U obližnjem

je velegradu, među pretpostavljenima birglarskog okružnog suda smještenim u novogradnji s očigledno premalo nužnika, kolao vic s bradom, da se svakome tko bi se potužio na nedostatak nužnika savjetuje neka se samo odveze taksijem do jedva dvadeset pet kilometara udaljenog Birglara, gdje je vladalo notorno preobilje sudskih nužnika.

U dvorani za rasprave vladalo je među prisutnima raspoloženje kao uoči izvedbe amaterskih kazališta koja najavljuju klasični repertoarski komad: izvjesna dobrohotna napetost, čija je umjerena temperiranost potjecala od nedostatka rizika u poduhvatu: zna se radnja, znaju se uloge i tko ih igra, ne očekuju se nikakva iznenađenja, a ipak je napetost tu; ako krene loše, nije puno izgubljeno, utrošeno je u najgoru ruku nešto dobronamjernog mara; krene li pak dobro, utoliko bolje. Svim prisutnima bili su poznati rezultati istražnog postupka i prethodne istrage i to preko direktnih ili indirektnih indiskrecija kakve su neizbježne u malim mjestima. Svaki je od njih znao da su obojica optuženih potpuno sklona priznanju, štaviše, ne samo da su, kao što je javni tužilac prije nekoliko dana izjavio u povjerljivom krugu, »bili skloniji« od svih optuženih koje je on ikad upoznao, ne, bili su štaviše »najskloniji«; ni za vrijeme istražnog postupka ni za vrijeme prethodne istrage nisu protivurječili ni svjedocima ni vještacima. Bit će to, izjavljivao je javni tužilac, jedan od onih glatkih procesa neugodnih svakom iskusnom pravniku.

Samo tri osobe među prisutnom publikom znale su ono što je bez sumnje bilo poznato i »na drugom mjestu« - tako se u sličnim slučajevima govorilo o obližnjem velegradu: da su se naime vlasti začudo spustile na niske grane, ograničavajući se na to da optužene okrive samo za materijalnu štetu i grub prijestup a ne i za podmetanje požara, kao i time što su za vođenje procesa odredile jednog suca kao dovoljnu instancu. Dvije osobe koje su imale uvida u takvo stanje stvari bile su supruga javnog tužioca dra Kugl-Eggera, koja se tek prije nekoliko dana preselila u Birglar pošto je njezin muž konačno našao stan i supruga branioca dra Hermesa, kćerka trgovca iz Birglara, koja je ono što je znala već bila ispričala dopisniku Brehselu prošle večeri: da je »s višeg mjesta« zaključeno da se ne saziva ni porotni sud - što bi bilo potpuno »kako spada« - ni velika kaznena komora; no kako se

zna da nijedan branilac, ako već ima tu mogućnost da mu optuženima izrekne osudu stari umorni humanitarni vuk poput Stollfussa, neće reagirati tako perverzno da bi slučaj predao u ruke maloj kaznenoj komori, »staroj mrcini« Prellu: odlučilo se s »višeg mjesta« da se slučaj Gruhl zataška; u tome je valjalo vidjeti neizgovorenu ali zametljivu susretljivost a istodobno i molbu za susretljivošću; Hermes, njen muž zadržava međutim pravo da, već prema tome kako proces bude tekao, odbije oboje - susretljivost i molbu za susretljivošću - i da ustraje oko nove rasprave barem pred porotnim sudom.

Treća osoba, prisutna među publikom i upućena u takvo stanje stvari, savjetnik okružnog suda Bergnolte ne bi nikako bio kadar da savjesno razmišlja na takav način; kao čovjek velike moći zapažanja i već poslovičnog poznavanja slova zakona shvatio je doduše što se zbiva: da je pravosuđe, ovlašteno da uspostavi pravdu, u ovom slučaju »pogledalo kroz prste«, kako je to nazvao jedan kolega, međutim pojmove kao susretljivost ili štaviše molba za susretljivošću u tom sklopu označio bi kao nedopustive.

Kad su sudac i javni tužilac ušli i uputili se na svoja mjesta a prisutni ustali, očitovao se u načinu kako su se digli i ponovo sjeli onaj familijarni nehaj, kakav se sreće samo u samostanskim sredinama gdje se ritualnost pretvorila u prijateljsko držanje među prisnima. Neko veće micanje nije nastalo ni kad su uvedeni optuženi; gotovo svi prisutni poznavali su ih, znali su štaviše da im je za vrijeme istražnog zatvora u trajanju od deset sedmica jedna mlada dama, jedna od najljepših djevojaka koje su ikada stasale u birglarskom okrugu, donosila doručak, ručak i večeru iz najbolje kuće na trgu; tako dobro zbrinuti kao za vrijeme istražnog zatvora nisu obojica bila već dvadeset dvije godine, od smrti njihove žene i majke; govorkalo se čak da su se povremeno, za posebno popularnih televizijskih emisija, puštali u dnevnu sobu sudskog redara Schroera dok nije bilo drugih zatvorenika, čije se indiskrecije valjalo čuvati; Schroer i njegova žena pobijali su doduše te glasine, ali ne baš žestoko.

Optuženi nisu bili poznati jedino ženi javnog tužioca i Bergnolteu; žena javnog tužioca priznala je svom mužu kod ručka da je za obojicu smjesta osjetila velike simpatije. Bergnolte je te večeri opisao utisak što ga je stekao kao »pozitivan protiv moje volje«. Obojica su

djelovala zdravo, bili su dobro odjeveni, čisti i mirni, doimali su se ne samo sabrano već i vedro.

Uzimanje osobnih podataka proteklo je gotovo glatko, ako se izuzme da je dr Stollfuss morao obaviti što je redovito morao obavljati: pozvati optužene da govore glasnije, razgovjetnije i da ne zapadaju odviše u nerazgovjetno mjesno narječje; ako se nadalje izuzme da je javnom tužiocu, koji nije bio iz tog mjesta i kraja, valjalo povremeno prevoditi izraze u dijalektu na književni njemački jezik. Nije se desilo gotovo ništa što bi bilo vrijedno spomena niti je mnogo novog izašlo na vidjelo. Optuženi Gruhl, koji je naveo da mu je ime Johann Heinrich Georg, da ima pedeset godina, slabašan, gotovo krhak čovjek srednjeg rasta, kome se ćela tamno sjajila, rekao je da će, prije nego što dade službene podatke o sebi, izjaviti još nešto s ovog mjesta što ne bi želio da zamjeri gospodin predsjedavajući koga poznaje, štuje, štaviše cijeni iznad svega; ono što on ima reći istina je, naime čista istina i ništa drugo do istina, iako je sve to vrlo osoban iskaz; evo što želi reći: ništa mu, ni najmanje, nije do pravde i zakona, on ovdje ne bi ni davao izjavu, ne bi čak ni navodio svoje godine kad ne bi - i tu se njegov iskaz, koji je među publikom rijetko tko čuo, gotovo izgubio u njegovu nečujnom, nerazgovjetnom govoru - kad ne bi osobni razlozi bili po srijedi; prvi je od tih osobnih razloga njegovo dužno poštovanje prema gospodinu predsjedavajućem, drugi je njegovo dužno poštovanje prema svjedocima, pogotovo prema policijskom vodniku Kirffelu koji je bio dobar, štaviše vrlo dobar prijatelj njegova oca, poljoprivrednika Gruhla iz Dulbenweilera; ne želi ovdje ostaviti na cjedilu ili dovesti u nezgodan položaj ni svjedokinje Leuffenovu, svoju punicu, te Wermelskirchenovu, svoju susjedu, a ni svjedoke Horna, Grähna, Halla i Kirffela - zbog toga daje izjavu a ne zato što bi očekivao da će »mlinski točak pravde izmljeti i jedno jedino zrnce istine«.

Za vrijeme većeg dijela te uvodne izjave govorio je Gruhl u dijalektu, a ni predsjednik suda ni branilac, koji su mu obojica bili naklonjeni, nisu ga ni prekidali niti zahtijevali da govori razgovijetno i književnim njemačkim jezikom; javni tužilac, koji je već često razgovarao s Gruhlom a dijalekt niti je podnosio niti razumio, nije pravo ni slušao; zapisničar referent Aussem nije u tom stadiju još pisao: ta rasprava ionako mu je bila dosadna. Neke dijelove tog uvoda

iznesenog brzo i nerazgovijetno razumjela su među prisutnima samo dvojica Gruhlovih kolega, zatim gospođa dr Hermes i jedna starija, gotovo sasvim stara dama, gospođica Agnes Hall, koja je Gruhla vrlo dobro poznavala. Gruhl je zatim naveo da je po zanimanju stolarski majstor, da je rođen u Dulbenweileru, okrug Birglar, da je ondje išao u osnovnu školu i završio je 1929. godine; zatim je u Birglaru naukovao »kod svog cijenjenog majstora Horna« a već u trećoj godini pohađao večernje tečajeve na školi za umjetnički obrt u obližnjem velegradu, onda se 1936. osamostalio u svojoj dvadeset prvoj godini, 1937. se sa dvadest tri godine oženio, 1939. položio je majstorski ispit sa dvadeset pet godina »u najranijem propisanom roku«; tek 1940. bio je pozvan u vojsku i služio do 1945. Tu je predsjednik po prvi put prekinuo Gruhlovo jednolično, jedva razgovijetno izlaganje, a zapisničar je kasnije priznao da je čitavo to vrijeme morao zatomljavati žestoko zijevanje, i zapitao optuženog je li učestvovao u vojnim operacijama za vrijeme rata i je li politički djelovao pred sam rat ili u njegovu toku. Iako ga je dr Stollfuss energično pozvao da govori glasnije, odvratio je Gruhl gotovo mrzovoljno, nečujno i gotovo nerazgovijetno da uz tu tačku može reći gotovo isto ono što i za pravdu i zakon; niti je učestvovao u vojnim operacijama niti djelovao politički, no htio bi - i tu je tek postao nešto glasniji te se činilo da se počinje ljutiti - no htio bi naglasiti da se to nije desilo niti iz heroizma niti iz ravnodušnosti: ta »besmislica« bila mu je jednostavno previše glupa. Što se tiče njegovog služenja u vojsci bio je u svojstvu stolara za izradu namještaja zaposlen uglavnom opremanjem oficirskih stanova i klubova »po njihovu ukusu koji je za mene bio izvan diskusije«, no uglavnom je u okupiranoj Francuskoj restaurirao »ukradeni ili zaplijenjeni namještaj directoire, empire i ponekad i Louis XVI« i stručno ga pakovao za transport u Njemačku. Tu se umiješao javni tužilac i prosvjedovao protiv termina »ukraden«, koji je pogodan da ojača »zastarjele kolektivne predodžbe o njemačkom barbarstvu« ili da ih ponovo potakne; uostalom na osnovi pravnih spisa i pravne prakse opće je poznato da je transportiranje »francuske imovine iz zaposjednute Francuske« bilo zabranjeno, štaviše, bilo je vrlo kažnjivo. Gruhl ga je mirno pogledao i odvratio da on ne samo da zna, već da bi se mogao zakleti - kad bi mu se zaklinjanje učinilo na mjestu - da je najveći dio pokućstva bio ukraden i unatoč zabrani, o čemu

zna, transportiran u Njemačku, »najčešće u avionima visoko dekorirane gospode sportaša«; njemu, dodao je Gruhl, potpuno je svejedno izriče li time kolektivnu osudu ili ne. Što se tiče pitanja u vezi s njegovim političkim djelovanjem: nikad se za politiku nije osobito zanimao, »pogotovo ne za tu besmislicu« koja je tada bila u toku; njegova preminula supruga bila je vrlo religiozna, znala je govoriti o »antikristu«, što on doduše nije razumio iako je vrlo volio svoju ženu, ali je respektirao i gotovo »poštovao način na koji se uzbuđivala«; samo se po sebi razumije da je bio »na onoj drugoj strani«, što je, kao što bi htio naglasiti, samo po sebi razumljivo. Nakon rata uspjelo mu je uz pomoć holandskih prijatelja - tada je bio u Amsterdamu - da »utekne iz nekakvog zarobljeništva« te je računajući od 1945. ponovo živio i radio kao stolarski majstor, ovaj put u Huskirchenu. Na pitanje javnog tužioca što podrazumijeva pod tim tako naglašenim samo se po sebi razumije odgovorio je: - »Vi to svejedno ne biste razumjeli. - Po prvi put ponešto uzrujano uložio je javni tužilac prosvjed protiv te nedopustive procjene svoje inteligencije od strane optuženog. Pošto ga je dr Stollfuss ukorio i pozvao da odgovori javnom tužiocu, odvratio je Gruhl da mu je to previše komplicirano i da uskraćuje iskaz. Upitan od strane javnog tužioca, koji se bio počeo ljutiti, da li je ikada došao u konflikt sa zakonom, rekao je Gruhl da je posljednjih deset godina stalno živio u konfliktu sa zakonom, s poreznim zakonom, ali da nije bio kažnjavan u smislu pitanja javnog tužioca. Energično pozvan da ocjenu riječi »u smislu javnog tužioca« prepusti ovome samome, rekao je Gruhl da ne želi da ispadne kako je priznao da je stalno bio pod nalozima za pljenidbu i ovrhu; ta o tome može svjedočiti Hubert; Gruhl, koji je također postajao uzrujan, odgovorio je na pitanje javnog tužioca da je Hubert - gospodin sudski ovrhovoditelj Hubert Hall s boravištem u Birglaru a inače bratić oca njegove punice, ako se smije tačno izraziti. Upitan od strane branioca za svoje prihode i imovinsko stanje, nasmiješio se Gruhl uljudno i zamolio da se odgovor na to pitanje, koji je vrlo, vrlo zamršen, prepusti svjedoku Hallu i ekonomistu dru Grähnu.

Njegov sin Georg Gruhl, viši za glavu od oca pa i krupniji od njega, gotovo debeljuškast, svijetle kose, nije uopće bio nalik na oca ali zato utoliko više na svoju pokojnu majku, te se mnogima prisutnima činilo da je »direktno prepoznaju u njemu«. Lieschen Gruhl, rođena Leuffen,

kćerka mesara iz Huskirchena, kojoj su svijetla put i blijedilo bili isto tako poslovični kao i pobožnost i vedra joj krotkost, i koja se u usmenoj predaji među stanovništvom okolnih sela spominjala kao »Leuffenova Liza« i još uvijek krstila poetičnim pridjevcima kao »naš zlatni anđeo«, »predobra za ovaj svijet«, »gotovo svetica«, imala je samo to jedno dijete. Georg je s nešto suviše ispoljene veselosti, kako se učinilo nekolicini prisutnih, naveo da je u Huskirchenu išao u osnovnu školu do četvrtog razreda a zatim u Birglaru u realku, ali da je već od svog ranog djetinjstva pomagao ocu i tako na osnovi dogovora sa zadrugom istovremeno sa zaključnim ispitom na realci, zapravo nekoliko sedmica kasnije, položio ispit za stolarskog pomoćnika; nakon toga je tri godine radio kod svog oca i sa dvadeset godina otišao na odsluženje vojnog roka u Bundeswehr; »kad se to desilo« bio je razvodnik Bundeswehra. Što se ostalog tiče, priključuje se onome što je kazao njegov otac kao objašnjenje pred svoj iskaz.

Ono što su prisutni kod mladog Gruhla osjetili »kao nešto suviše ispoljenu vedrinu«, označio je referent Aussem na nekoliko mjesta u više privatnom dijelu protokola, što ga je bio zamislio u obliku literarne skice, za »frivolnu vedrinu«; na taj je naime način mladi Gruhl odgovorio na neka pitanja javnog tužioca. Da li ga je zatvor psihički opteretio, prouzročio mu moguće štete? Ne, odvratio je mladi Gruhl, bio je radostan što može nakon vremena provedenog u vojsci opet biti zajedno sa svojim ocem, a kako su dobili odobrenje da izvode manje radove, nešto je dapače i naučio; otac ga je osim toga podučavao u francuskom, a »tjelesno« nisu ni u čemu oskudijevali.

Iako je prisutnima bilo poznato sve a možda i više od onog što su obojica Gruhla ovdje izjavila, bez patosa, učinilo se da su s velikom napetošću slijedili njihovo izlaganje; isto tako živo pratili su čitanje optužnice, koja za njih nije bila ništa novo.

Oba Gruhla jednog lipanjskog dana 1965. godine bila su otkrivena (tu se predsjednik okružnog suda dr Stollfuss ispravio i rekao »zatečena«) kako na poljskom putu koji je bio jednako udaljen, otprilike dva kilometra, od sela Dulbenweiler, Huskirchen i Kireskirchen promatraju gdje gori neki džip njemačkog Bundeswehra čiji je vozač, kako se kasnije ispostavilo, bio Gruhl mlađi, obojica su pušeći sjedila na nekoj međi i nisu samo »spokojno« nego i »s očiglednim zadovoljstvom« promatrali požar, kako je to u protokol

izjavio policijski vodnik iz Birglara po imenu Kirffel. Prostor za gorivo u džipu bio je, kako je to u pismenom svjedočanstvu utvrdio vještak za požare profesor Kalburg, koji je slovio kao jedan od najpoznatijih pirotehničara i bio saslušan komisijski, najprije izbušen »nekim oštrim čeličnim sredstvom« a tek onda, što se moralo zbiti na mjestu čina, napunjen; osim toga džipa mora da je »bio propisno preliven gorivom, štaviše natopljen«, jer samo obično izgaranje u prostoru za gorivo nije moglo prouzročiti takva pustošenja kakva su ustanovljena. Eksplozija se, s obzirom na tu obijesno izvedenu perforaciju, tako je to formulirao profesor Kalburg, mogla gotovo isključiti. »Znatna vatra« je u začudo kratkom vremenu primamila mnoštvo ljudi, iako je mjesto što su ga obojica Gruhla na osnovu vlastitog priznanja promišljeno odabrali, bilo udaljeno od okolnih sela za oko spomenuta dva kilometra, ležalo je dakle »relativno« na osami: bili su to seljaci i poljski radnici s okolnih polja, školska djeca koja su bila na putu kući iz Huskirchena u okolne zaseoke Dulbenhoven i Dulbkirchen, a prije svega vozači koji su se, opazivši neobičan požar, zaustavili na cesti, suvremenom putu drugog reda, da pruže pomoć, zadovolje svoju radoznalost ili da se naužiju prizora »znatne vatre«.

Saslušani o predmetu spora, obojica optuženih izjavila su da prikaz odgovara od riječi do riječi i da nemaju ništa dodati; još neki detalji, važni za njih, doći će na vidjelo u toku iskaza svjedoka. Na predsjednikov poziv da sad napokon navedu objašnjenje za to neobjašnjivo djelo, što su odbili učiniti kako za vrijeme prethodne istrage tako i u toku istražnog postupka, odgovorili su obojica, nezavisno jedan od drugoga, da će na to doći njihov branilac u svojoj završnoj riječi. Ne žele li bar opovrći ili ublažiti termine »spokojno« i »s očiglednim zadovoljstvom« koji ih znatno terete? Ne, to je sve policijski vodnik vrlo tačno promatrao i dobro opisao. Da se osjećaju krivi u smislu optužbe. »Da, u smislu optužbe« izjavili su obojica. Predsjednik, koji je mimo svog običaja bio počeo pokazivati znake uzrujavanja, upitao je treba li to »u smislu optužbe« shvatiti kao uz ograde, što su obojica optuženih potvrdili i potkrijepili objašnjenjem koje su dali prije iskaza.

Kad ih je predsjednik upitao osjećaju li kajanje, odgovorili su obojica bez ustezanja i ograđivanja: Ne.

Na poziv javnog tužioca da se izjasne o bušenju prostora za

gorivo: tko je od njih dvojice, što još uvijek nije utvrđeno, izveo to bušenje i kako, odgovorio je Gruhl sen. da je vještak za požare ustanovio kako je bušenje izvedeno nekim oštrim čeličnim predmetom i da tome nema ništa dodati. Upitan da li su obadvije kante za gorivo, nađene na mjestu čina, bile vlasništvo Bundeswehra, Gruhl mlađi je odgovorio, da, bile su vlasništvo Bundeswehra, jedna je spadala u opremu džipa a drugu je dobio uz prvu, jer je trebalo poći na »prilično dug službeni put«. Da li je bio pošao na taj službeni put? Da, pošao je, ali ga je prekinuo kod kuće i »onda ga više nije nastavio«. Nato je branilac a ne javni tužilac upitao mlađeg Gruhla kakve je vrste bio taj službeni put, no tu je javni tužilac prosvjedovao rekavši da je nedopustivo postavljati jedno takvo pitanje pred javnošću; prema tome on zahtijeva ili da se pitanje ne dopusti ili da se isključi javnost. Nato je predsjednik upitao branioca i javnog tužioca slažu li se da on to pitanje postavi Gruhlu sen. u prisustvu njegovog bivšeg pretpostavljenog, poručnika Heimüllera, pozvanog kao svjedoka; obojica su kimnula potvrdno.

U toku dokaznog postupka prvi je dao izjavu svjedok Heuser, opunomoćenik za pitanja prometa tog okruga, koji je zamolio da može svjedočiti prvi, jer ne smije propustiti jedan važan termin uglavljen preko noći, gdje su u pitanju životno važni interesi okruga. Heuser, ponešto napadno odjeven i prilično gojazan čovjek valovite svijetle kose, koji je naveo da mu je dvadeset devet godina, da je po zanimanju sociolog za pitanje prometa, izjavio je da se »već četvrt sata nakon vjerojatnog termina podmetanja požara«, dakle otprilike u 12.45 na mjestu čina iskupilo mnoštvo od preko stotinu osoba; prema jugu oblikovala se kolona od dvadeset pet motoriziranih vozila, a prema sjeveru od četrdeset. Činjenica da je kolona vozila koja se zaustavila u sjevernom smjeru vožnje bila za petnaest vozila dulja od one koja se zaustavila u južnom smjeru vožnje odgovara, kako je to Heuser izjavio na svoj razvučen i vrlo samodopadljiv način, »upravo iskustvu što smo ga o prometu sakupili u birglarskom okrugu i koje je javnosti dobro poznato kao očajno prometno stanje »našeg okruga«, jer za sobom povlači različito trošenje gornjeg sloja ceste. Nato se Hauser osvrnuo na još jedan problem koji ga je očigledno vrlo zaokupljao: čime se može objasniti taj već godinama utvrđeni »nesrazmjer« u broju vozila između sjevera i juga koji se na tom

suvremenom putu za vrijeme afere Gruhl permanentno penjao i sada iznosi šezdeset posto; Heuser je nestala vozila u povratku iz smjera sjever-jug nazvao »lutalicama« ili »skretačima«, također »cirkulantima« (što je zvučalo kao »ciganima«) i tu je razliku, koja mu je očito zadavala glavobolje, sveo na činjenice što se naime sjeverno od Huskirchena »na temelju sociološki lako uočljivih okolnosti stvorilo stambeno stjecište trgovačkih putnika«. Ti trgovački putnici koriste u smjeru sjevera suvremeni put a na povratku očigledno sporedne ceste. Heuser je previdio predsjednikov znak rukom, koji ga je na tom mjestu htio prekinuti i doviknuo sali podižući prema nepoznatom tri prsta svoje desne ruke kao na prisegu: »Ali već ću ja tome ući u trag: izvest ću ja na čistac tu stvar.« Već je dao da se zapisu automobilski brojevi »dotične gospode« i započeo ispitivanja u načinu kao i o motivima lutanja i skretanja odnosno cirkuliranja, jer jednostrano korištenje suvremenog puta »naprosto nije dopustivo« na duže vrijeme; to jednostrano trošenje otežava sporazumijevanje s federacijom i pokrajinama, koji ga zajednički pokušavaju svaliti na leđa poljoprivredi. Tu je napokon u izlaganju svoje teorije napravio stanku, koju je predsjednik smjesta iskoristio da mu postavi skromno pitanje zbog čega je zapravo i bio pozvan: da li je djelo obojice optuženih omelo promet. Na to pitanje Heuser je odgovorio bez ustezanja: Pa svakako, i to znatno. - Na mjestu čina dogodile su se dvije nezgode; jedna manja kola naletjela su na mercedes 300 SL koji se zaustavljao, između vozača obaju kola došlo je do koškanja, pale su uvredljive riječi, vozač mercedesa spomenuo je »auto za uzgajanje kunića« a vozač manjih kola - »s dopuštenjem, gospodine predsjedniče« - »auto za sranje po ljudima«. Osim toga je opazio da su se na mjestu čina sprijateljili vozači teretnjaka za prijevoz cementa s vozačima auta s bocama piva, da je na »licu mjesta« došlo do izmjene »kako pretpostavljam« deputata; u jedno nije siguran: da li se pivo mijenjalo za cement ili cement za pivo, ali je dva dana kasnije vidio suvozača teretnjaka za pivo, izvjesnog Humperta iz zaseoka Dulbenhoven, kako cementom one firme popravlja svoj ulaz; a oba vozača cementa »konzumirala su pivo na licu mjesta« te su nastavljajući vožnju skrenuli tri kilometra dalje od mjesta čina s ceste i uletjeli u trap šećerne repe. Slijedeća nesreća zbila se između teretnjaka za prijevoz tonskih cjevčica i nekog opela, sedam cjevčica je - tu je Heuser naglo

pogledao na svoj ručni sat, preneraženo izjavio u protokol »zaboga, ta poslanici pokrajinske skupštine već čekaju« i žurnim glasom zamolio da ga otpuste. Predsjednik je upitno pogledao branioca i javnog tužioca - obojica su rezignirano kimnuli glavom te je Heuser napustio dvoranu mrmljajući još u odlasku »očajno prometno stanje«. Nitko nije zažalio zbog Heuserova odlaska, a najmanje njegova žena koja je sjedila među publikom.

Iskaz starog policijskog redara Kirffela bio je kratak i jasan. Rekao je da je mjesto čina poznato svim mještanima uokolo pod imenom

»Küpperovo stablo«, iako se tamo nadugo i naširoko ne može vidjeti nikakvo stablo, niti se ikada moglo vidjeti - čak ni za svog djetinjstva nije ondje vidio nikakvo stablo – ipak odabire taj naziv jer je mjesto tako ubilježeno i na poljskim kartama. Učitelj Hermes iz Kireskirchena poznati istraživač rodnog kraja ovako je objasnio taj naziv: prije nekoliko generacija ondje je vjerojatno stajalo stablo o koje se izvjesni Küpper objesio ili bio obješen. Potvrdio je u nekoliko rečenica ono što je Heuser prikazao na razvučen način: prometni zastoj obje nezgode, koškanje, izmjenu uvreda; sudu su već podnesene dvije tužbe zbog uvreda, a osim toga i tužbe seljaka za naknadu štete pričinjene na međašima ledina; prilikom sudara između teretnjaka za prijevoz tonskih cjevčica i opela nisu na svu sreću nastradale osobe, samo je bilo znatne gnjavaže oko protokoliranja, jer je, da nevolja bude veća, neki seljak na biciklu po imenu Alfons Mertens u prolazu felgom svog zadnjeg kotača »naravno nehotice« neznatno okrznuo nov novcat citroen čelično plave boje i nanio mu na laku blatobrana »moram priznati prilično nezgodnu ogrebotinu«. Kirffel je također potvrdio nezgodu teretnjaka za prijevoz cementa kod trapa šećerne repe, ali je naglasio kako je utvrđeno da je isključeno pijanstvo za volanom, dokazano je da je za nezgodu krivo trulo repino lišće, koje je nakon otvaranja trapa ostalo na cesti. Kirffel se u više navrata poslužio izrazom »pačkul«, koji je u tom kraju uobičajen za trap šećerne repe te ga je valjalo prevesti tužiocu, koji se kao državni službenik tek nedavno bio doselio iz Bavarske.

Kirffel, već pomalo tromi, sijedi policijski službenik, koji je u privatnom krugu opisao kao »gorko ali nužno« što tako kratko pred umirovljenje u svom vjerojatno posljednjem iskazu pred sudom mora

teretiti upravo sina i unuka svog starog prijatelja Gruhla; Kirffel, u kome se još mogao nazreti seoski policajac starog kova, izjavio je nadalje da je u međuvremenu džip već gotovo bio izgorio, još se samo dimio i »bacao iskre« koje su ga natjerale da školsku djecu otjera što dalje. Obojica prisutnih policijskih redara Schniekens i Tervel s mukom su u međuvremenu stavili obje kolone automobila ponovo u pokret; na mjestu čina ostali su zbog potrebnog protokoliranja: vozači mercedesa, manjih kola, opela, citroena i teretnjaka s tonskim cjevčicama a i seljak Alfred Mertens, koga je on međutim nešto kasnije pustio da nastavi vožnju jer su mu bili poznati njegovi osobni podaci. Starog je Kirffela najviše začudila, »štaviše gotovo ozlojedila« činjenica što obojica Gruhla čak uopće nisu ni pokušala da stvar prikažu kao nesretan slučaj, nego su bez okolišanja priznali da su džip namjerno zapalili. Tu se po prvi put umiješao branilac, mladi odvjetnik dr Hermes, porijeklom iz Birglara, i postavio Kirffelu pitanje, kako to da on kao iskusni policajac očekuje laž ili izgovor kao nešto vjerojatnije, i da li on kao branilac treba možda iz toga izvući zaključak, koji bi mu u njegovu daljnjem životu kao odvjetniku mogao možda dobro poslužiti: da je u takvim slučajevima uobičajeno lagati i da je brzo priznanje njegovih štićenika možda bila laž. Prije nego što je zapanjeni Kirffel, koji je Hermesa naravno poznavao od malih nogu i kasnije to pitanje u privatnu krugu označio kao »unfer ali spretno - bit će to jednog dana dobar odvjetnik«, prije nego što je Kirffel, čija se opreznost starošću pretvorila u tromost, dospio odgovoriti, prihvatio je javni tužilac dr Kugl-Egger bačenu rukavicu i odvratio oštrim glasom da prosvjeduje protiv pokušaja da se okleveta službenik čije su poštenje i besprijekorna politička prošlost van svake sumnje. Ozlojeđenje svjedoka može protumačiti vrlo lako: takvo sramotno i štaviše rušilačko djelo priznati od prve, a da se ne pokaže kajanje ili pokušaju naći izgovori, to mora ozlojediti zdrav narodni osjećaj. On, javni tužilac, a on će se još potanko pozabaviti time, shvaća da je to »golo priznanje« itekako kadro da izazove ozlojeđenje, jer u pravom svjetlu prikazuje frivolnu svijest optuženih. Branilac je odgovorio da zdrav narodni osjećaj nije čin Gruhlovih nipošto shvatio za zločinački ili kao povod za ozlojeđenje - već prije za »šalu koja je otišla predaleko«, i naravno da njemu kao braniocu nije ni najmanje do toga da kleveće Kirffela, koga cijeni i drži za uzornog službenika. Jedino je htio malo

profitirati na račun njegova dugogodišnjeg psihološkog iskustva s uhvaćenima na djelu.

Tu je rasprava morala biti prekinuta jer je nastao mali metež. Optuženi Gruhl sen. nesmetano je i neprimijećeno, jer se »nitko nije usudio povjerovati vlastitim očima«, kako je to ušlo u Aussemov privatni protokol, zapalio svoju lulu i - kako je dalje stajalo u protokolu - stao pušiti »s frivolnom vedrinom«; sudski redar Schroer, hoteći odvratiti pažnju publike, pokušao je Gruhlu oteti lulu iz ruke; Gruhl se tome htio oprijeti više instinktivno nego u rđavoj namjeri, trgnuo lulu uvis zbog čega je jednoj dami među publikom dospio ugarak grubo rezanog duhana u izrez haljine. Ta dama, gospođa Schorf-Kreidel, mladolika žena vozača mercedesa-300, koja je došla samo radi toga, ako se pruži prilika, da izjavi u protokol kako joj muž od te »komunističke uvrede« leži živčano bolestan u krevetu, što može potvrditi i liječnik koji ga obilazi, profesor Fuhlbrock, kako je nadalje njenog muža, čiji su napredni nazori nadaleko poznati i kojih se plaše oni slijeva i oni zdesna vrlo pogodilo što ga je uvrijedio taj tip iz Huskirchena čiji su nazori također poznati; ta je dama vrisnula, što je Gruhla opet nagnalo da učini slijedeći plašljivi pokret i tako drugoj nekoj dami prospe nekoliko ugaraka grubo rezanog duhana u krilo, zbog čega joj je na novoj novcatoj svilenoj haljini nastala rupa od paljevine; ta je dama također vrisnula, ukratko: nastao je metež, rasprava je morala biti prekinuta; neki praznički odjeveni promatrač, koji je kasnije identificiran kao mesar Leuffen iz Huskirchena, šurjak optuženog Gruhl, doviknuo je u odlaženju dvojici optuženih ono uobičajeno na seoskim tučnjavama: - Udri, Johann i Schorch, samo udri!

Predsjednik nije ostao pošteđen ljutnje ni nakon prekida rasprave što ga je iskoristio da telefonira svojoj ženi i povuče nekoliko dimova iz cigare; čim su sud i tužilac zauzeli svoja mjesta, ustala je dama s oštećenom haljinom i nepozvana upitala predsjednika, koga je bez prezanja oslovila s »ti« i »Alois«, tko je na kraju obavezan da joj nadoknadi štetu: optuženi Gruhl, sudski redar Schroer, sud, ona sama ili njeno osiguranje. Ono što je predsjednika osobito naljutilo bila je činjenica da je ona, ne bez uvredljive namjere kao što je nagađao, javno odala godinama u Birglaru brižno čuvanu tajnu time što je spomenula njegovo ime, jer on je svima koji su ga oslovljavali imenom

bio poznat kao Louis; čak se ni njegova žena nije sjećala njegova stvarnog i pravog imena, koga se on previše stidio. Ta dama, njegova rođakinja Agnes Hall, čije je fino djevičansko lice sačuvalo nježnu ljepotu često uskraćenu udatim ženama istih godina, prisustvovala je već dvadeset godina svim otvorenim raspravama što ih je on vodio, svatko ju je poznavao kao »Agnes, sudski inventar«; stanovala je, financijski u više nego neovisnom položaju, u jednoj staroj patricijskoj kući, u kojoj je bila rođena Stollfussova majka s djevojačkim prezimenom Hall, i u koju je Stollfuss često zalazio kao mladi čovjek, još kao asesor, bio je takoreći svakodnevni gost, često i da bi izveo Agnes na ples ili na druge zabave. Stollfuss je potpuno krivo protumačio činjenicu što je ona svoj nijemi prijekor pretvorila u takvu javnu neuljudnost, zbog toga što se nije njome oženio; dok je ona zapravo, telefonski obaviještena tog jutra da je njegovo umirovljenje konačno gotova stvar, željela samo da se oprosti od njega, jer ga zacijelo više nikad neće sresti, željela samo da ga bar jednom još oslovi s »Alois«, - za nju radost, koju ne može shvatiti onaj tko ne shvaća platonske egzistencije. Stollfuss je u sebi ionako zamjećivao sve veću uzrujanost te je reagirao neočekivano ljutito: oštrim je riječima podsjetio Agnes oslovivši je - po prvi put u svom i njenom životu - sa »gospođice Hall«, da pred sudom nema prava istupati nepozvana; da se ovdje radi o uspostavljanju pravde a ne o banalnim, sekundarnim pitanjima osiguranja. Znajući da joj to dobro stoji, navukla je na lice izraz fine poruge, a onda, pošto to izgleda nije pomoglo, jer je Stollfuss govorio daleko službenije nego do sada te nastavio sa svojom suhoparnom i strogom lekcijom, stala je gospođica Hall pokazivati znakove zlobe: uvrijeđeno mrdanje ramenima, prkosno napućene usne, našto ju je uklonio iz dvorane, a ona je napustila ponosno, uzdignutih ramena; mučna je šutnja zavladala kad je ta lijepa stara žena napuštala dvoranu u stilu koji se može označiti samo kao »šuštav«; Stollfuss ju je ispratio pogledom: najprije ljutito a potom snuždeno - nato se nakašljao i pozvao ponovo starog Kirffela na klupu za svjedoke. Oštrije nego što je ovaj to zaslužio naložio mu je da konačno izostavi sve što je sporedno: prometni zastoj, posljedice, povrede prava s tim u vezi, privatne tužbe koje iz toga proistječu i kontroverze oko osiguranja koje se mogu očekivati. Gruhl, koga se ispad s Hallovom mučno dojmio, izjavio je u protokol tihim glasom da

se nakon sređivanja raznih »zastoja« odmah htio uputiti k optuženima, ali da je uto na mjesto čina stupila vatrogasna služba, pa je samo s krajnjim naporom jedva uspio spriječiti da vatrogasci, koji su svoju crpku već bili postavili na obližnjem Duhru, ne zaliju džip koji je dogorijevao i tako unište moguće tragove i dokaze. Vatrogasci su se udaljili »povrijeđeni kao i obično u takvim slučajevima« pa je konačno imao vremena da se približi optuženima. Doviknuo im je već s udaljenosti od oko šest metara: - Zaboga, pa kako se to dogodilo? - Nato je mlađi Gruhl odgovorio: - Mi smo zapalili. - On, u neku ruku začuđeno: - Ali zašto? - Stari Gruhl: - Malo nam je bilo hladno pa smo se htjeli ugrijati hepeningom. - On: - Hännchen - njegov otac bio mi je jedan od najboljih prijatelja, poznajem optuženog još od njegovih malih nogu i jedan drugome kažemo »ti« - znaš li ti što govoriš? - Stari Gruhl:

- Znam što govorim, bio je hepening. - On, mladome Gruhlu: - Schorch, je li Hännchen gucnuo koju više? - Mladi Gruhl: - Ne, Hennes - meni je, gospodine predsjedniče, ime Heinrich - već odavna nije bio tako trijezan.

- Dodao je da je čitav taj razgovor vođen u dijalektu. Kasnije je Kirffel pričao da je ta njegova posljednja izjava pred sudom otprilike bila »valjda petstota u raspravama koje je vodio Stollfuss« te mu je kao i Stollfussu - osjećao je to - padalo teško da ostane na samoj stvari. Obojica su se, Stollfuss i on, »uglavnom u jalovom nastojanju da uvedu malo reda u taj ludi svijet«, često puta borili na suprotnim stranama što se tiče osoba, ali uvijek na istoj strani što se tiče predmeta. Koliko je već puta, pričao je Kirffel, moramo dati u protokol opasku da mu je ime Heinrich te da ga je prema tome taj i taj optuženi oslovio sa »Hennes«; već samo tu rečenicu mora da je bar dvjesta puta izjavio u protokol.

Branilac je zamolio da mu dopuste da svjedoku Kirffelu postavi nekoliko pitanja; nakon dobivenog odobrenja rekao je da, prije nego što pitanja postavi, želi naglasiti kako mu nije do toga da Kirffelu, koga cijeni i poštuje kao pouzdanog policijskog službenika i uzornog svjedoka, postavi stupicu, da dovede u pitanje stupanj njegova obrazovanja ili da ga napravi smiješnim; Hermes se zagrijao i ponešto zapleo dometnuvši da je pitanje, iako naizgled vjerojatno sporedno, od odlučne važnosti za njegove štićenike. Zatim je zamolio svjedoka

Kirffela da sudu i njemu ipak objasni kako je to on, Kirffel, razumio izraz »heppening«. Kirffel je najprije kimnuo potvrdno, čime je htio izraziti da ne drži da je to pitanje unfer, odmahnuo je zatim glavom i izjavio da taj izraz nije dobro razumio, ali da mu nije poklanjao neku pažnju. Kasnije je o tome razmišljao i shvatio ga otprilike ovako: poznato je bilo da je Gruhl uvijek bio oran za šalu i da nikada nije imao gotova novca; da je u svakoj prilici, budući da mu je sudski ovrhovoditelj bio stalno za petama, isticao kako nema ni pfeniga, što je u dijalektu »pening«, on je taj hepening razumio kao krnje »nemam ni pfeniga«, iako mu ni tada veza nije postala jasna; te je to shvatio kao nevažnu varijaciju na Gruhlovu »staru pjesmu« o pomanjkanju para. U vezi s djelom nije je mogao dovesti. Kad ga je branilac zapitao kako bi napisao riječ »happening«, odnosno kako je to zapisao u protokol, da li s »a« ili s »e«, odgovorio je Kirffel da tu riječ uopće nije naveo u svom prvom protokolu, ali kad bi je morao napisati, učinio bi to, samo se po sebi razumije, s »e«, jer to nipošto nije bio »a« nego »e«, odnosno Gruhl je to tako izgovorio. Predsjedniku je to skretanje nakon mučnog ispada sa svojom rođakinjom bilo dobrodošlo te je dijalog između Hermesa i Kirffela pratio zainteresirano, skupljenih obrva. Pošto je Kirffel odgovorio na pitanje o načinu pisanja riječi »happening«, zapitao je predsjednik branitelja zbog čega mu je toliko stalo do egzaktnog utvrđivanja takvih fonetskih sitnica; Hermes je zagonetno podsjetio da njegova pitanja ne idu za tim da ospore vjerodostojnost iskaza svjedoka Kirffela, više od toga zasad ne može reći. Javni tužilac pratio je to raspravljanje oko »a« i »e« sa samodopadljivim smješkom, mrmljao nešto o »cjepidlaštvu kojim se ovdje istjeruju rajnske mudrolije« koje ne služe nikome. Izgledalo mu je to, kao uostalom i predsjedniku, poput dokonog sporenja - shvatljivog jedino kao arabeska - o jednom dijalektalnom izrazu koji se njemu, javnom tužiocu, na smiješan način činio sporedan. U tom za njega stranom i nerazgovijetnom narječju otkrio je već podosta sličnosti s engleskim načinom govora, a izraz hepening podsjećao ga je na engleski izgovor riječi »halfpenny«. Kad je branilac zamolio da se to »a-e-sporenje« unese u protokol, na što je predsjednik privolio uz smiješak, nasmijao se javni tužilac, no odmah se zatim uozbiljio i optuženom Gruhlu postavio pitanje da li je mislio ozbiljno kad je na mjestu čina izjavio da mu je hladno ili da zebe, ta bio je vrlo vruć

lipanjski dan s temperaturom od 29 stupnjeva u hladu. Gruhl je odgovorio da mu je uvijek hladno kad je vruće.

Drugo braniočevo pitanje dovelo je Kirffela - kao što se jasno moglo opaziti - ali nije bilo uneseno u protokol, u nemalu zabunu; je li tačno da su obojica Gruhla pjevala, uzajamno se kucali lulama, i je li on, Kirffel, »u tom stadiju požara« još čuo praskave zvukove o kojima su izvijestili ostali svjedoci. Kirffelu je laganje očigledno teško padalo te se stao izvlačiti, pocrvenio je, pogledao Stollfussa tražeći pomoć, a ovaj je opet - više ili manje tražeći pomoć za Kirffela - pogledao Hermesa. Hermes je izjavio, očigledno odlučan da Kirffelu što više iziđe u susret, da je odgovor na to pitanje od odlučne važnosti za njegove štićenike - i to u »povoljnom« smislu - to je pitanje u vezi s onim o načinu pisanja »happening«, te ako je Kirffelu do toga da optužene poštedi na taj način što neće ništa izjaviti o tim detaljima, onda mu on, Hermes, može zajamčiti da stvari stoje upravo suprotno: njegov iskaz može optuženima biti samo od koristi. Tu je Gruhl sen. zamolio za riječ, dobio je i rekao Kirffelu, koga je bez okolišanja oslovio sa »striče Hennes«, da se ne muči niti osjeća mučenim, red je da se nakon tako dugog besprijekornog službovanja oprosti na doličan način, neka prema tome govori »otvoreno«. Kirffel, koji je tu scenu kasnije opisao kao »osobito mučnu«, rekao je, zastajkujući i birajući riječi, da, promatrao je kako su se obojica optuženih uzajamno kucala svojim lulama i čuo gdje su pjevali. Upitan da li je uzajamno kucanje lulama uslijedilo ritmički, odgovorio je Kirffel, ovaj put nešto slobodnije, da, bilo je to ritmički - kao što je poznato, on je već četrdeset godina član crkvenog kora i razumije se u liturgijsko pjevanje - kucanje je bilo u ritmu Ora pro nobis, i to tako često da je to mogao tačno razabrati dok se približavao obojici Gruhla; prestalo je tek nakon što je Gruhlu doviknuo svoje prvo pitanje - a, dodao je Kirffel, sad opet nešto zbunjenije; pjevao je samo mladi Gruhl - tiho, gotovo nerazgovjetno, dodao je još Kirffel, prepoznao je litaniju Svih svetih, i obojica mora da su štaviše s tim bili već prilično daleko, jer kad im se približio, bili su kod svete Agate i svete Lucije; on, Kirffel nije »ništa više čuo« od praskavih šumova; to su zamijetili i izjavili u protokol samo oni koji su se prvi našli na mjestu čina, i to trgovački putnik Erbel iz Wollerschovena kod Huskirchena te đaci Krichel i Boddem iz Dulbenhovena. Hermes je zahvalio Kirffelu s osobitom srdačnošću, a

javni tužilac zapitao ga je jedino je li »čitava ta besmislica« unesena u protokol o kojoj je njemu, Kirffelu, razboritom čovjeku, razumije se, teško palo da dade iskaz. Kirffel je odvratio da su zabilježene izjave obojice đaka Krichela i Boddema, a da će inače, koliko mu je poznato, o tom pitanju biti saslušan svjedok Erbel.

Zatim je javni tužilac uljudno i tiho ali nedvosmisleno podsjetio predsjednika da je on, gospodin predsjednik, možda zaboravio s pravom ukoriti Gruhla zbog pušenja na optuženičkoj klupi. Dr. Stollfuss je sa zahvalnošću primio to upozorenje, zamolio Gruhla sen. da iziđe preda nj i zatražio s očinskom strogošću da napokon objasni što je zapravo mislio dok je samo tako palio svoju lulu; ipak on - što god da se protiv njega ispostavi na osnovi dokaza - ipak on nije ni neuljudan ni neugledan čovjek. Gruhl je ostao ozbiljan i dostojanstven dok je odvraćao da se ispričava zbog tog ispada, zapravo nije pri tome mislio ništa, naprotiv, to se desilo baš zbog potpune odsutnosti mišlju i duhom; nije mu bila namjera da izrazi omalovažavanje suda, mislio je na neki mali posao, čije mu je izvođenje bilo dopušteno za vrijeme istražnog zatvora - luženje i popravak male directoire-ukrasne kutije od ražinog drva, na kojoj su manjkali zavori i zglobovi, koji su skinuti i neukusnim zahvatom na početku stoljeća nadomješteni u bakru, budući da su vjerojatno bili od zlata; iznenada se osjetio ponukanim da pomisli na taj posao, a kad god misli na svoj posao, laća se lule, puni je i pali. Upitan može li tok jedne za njega tako važne rasprave slijediti u odsutnosti mišlju i duhom, odgovorio je Gruhl da je bio odsutan mišlju, ali da odsutan duhom možda nije pravi izraz; on je kadar da bude potpuno odsutan mišlju a istovremeno prisutan duhom, već mu se dogodilo i da zapuši u crkvi, što može potvrditi i župnik Kolb iz njegova zavičajnog sela Huskirchena koji je pozvan za svjedoka. Na to se Gruhl kratko okrenuo prisutnima te zamolio obje dame oštećene njegovom nepažnjom da mu oproste i izjavio kako je spreman nadoknaditi im štetu, u krajnjem slučaju radom, ako ne bude imao u gotovu; ta već je u više navrata radio za gospođu Schorf-Kreidel i za gospođicu Hall. Gruhl je govorio tiho i odmjereno, bez neke podložnosti, dok ga javni tužilac, ovaj put oštrije, nije prekinuo i rekao da u načinu kako optuženi ovdje javno nuđa svoje usluge i spretnim »understatementom« vodi »advertising«, vidi nov dokaz njegove »frivolne vedrine i ravnodušnosti te najenergičnije zahtijevam u ime

države koja je ovdje angažirana u uspostavljanju pravde da se takvo ponašanje kazni bar oštrim ukorom«. Dr Stollfuss je, glasom koji nije zvučao suviše uvjerljivo, podijelio oštar ukor Gruhlu sen., a ovaj to primio suglasnim kimanjem glave. Gruhl se zatim vratio na optuženičku klupu: moglo se vidjeti kako lulu s kesicom i šibice predaje u ruke sudskom redaru Schroeru, koji je sjedio pokraj njega i te tri stvari primio s odobravajućim kimanjem glave.

Nakon toga saslušan je Kirffel do kraja. Izjavio je da je smjesta uhapsio obojicu Gruhla i da se začudio što su oni pošli s njim ne samo bez protivljenja nego čak gotovo radosno; prije toga nekoliko je trenutaka oklijevao, no onda mu je Gruhl sen. doviknuo da imaju namjeru pobjeći u Pariz ili Amsterdam, da plan bijega postoji; pa čak je i tad još oklijevao s hapšenjem uniformiranog mladog Gruhla, jer mu nije bio potpuno jasan pravni položaj, no kako Gruhl jun. nije pružao otpor, osjećao se pozvanim da zastupa vojne vlasti dok se ne razjasni pravni položaj. Kirffelu je očigledno bila nezgodna upadica javnog tužioca: »Dobro urađeno.« Predsjednik je javnog tužioca ukorio zbog nedopuštene i neumjesne upadice, ovo, rekao je predsjednik, nije mjesto za javna tapšanja po ramenu. Javni tužilac se ispričao i zamolio za razumijevanje što je, zbog latentne frivolnosti na koju nailazi kod optuženih, aklamirao trijeznom i revnom načinu zaslužnog policijskog službenika.

Na braniočev zahtjev još jednom je tačno izložen pravni položaj Gruhla jun. Po mladoga Gruhla su sutradan ujutro nakon hapšenja došli iz njegove jedinice, smjestili ga u zatvorsku ćeliju, njegovi pretpostavljeni su ga preslušali, međutim već istog popodneva pustili su ga, a zatim ga je vojna policija u civilnoj odjeći privela u birglarski zatvor. On, branilac pridržava pravo da raščisti pitanje je li Gruhlova jedinica bila ovlaštena da transportira u Birglar pomoću vojne policije zatvorenika istražnog zatvora, proglašenog za posve civilnu osobu; no sad mu je prije svega do toga da sazna, stoji li konačno Gruhl jun. pred sudom kao civilna osoba ili se može očekivati i drugi proces. Predsjednik je objasnio da pravni položaj nije u početku bio sasvim jasan, da se na čin mladoga Gruhla najprije gledalo kao na prijestup za vrijeme službe, ali se onda, kad se postavilo pitanje nije li se i Gruhl sen. ogriješio o Bundeswehr, ispostavilo u pisarnici Gruhlove jedinice da je Gruhl dulje zadržan na osnovi pogrešne računice, to jest krivo

vođenje knjige odsustava, a zapravo trebao biti otpušten već tri dana prije djela; za vrijeme čina bio je prema tome doduše subjektivno ali ne više objektivno pripadnik Bundeswehra, bio je isto tako subjektivno ali ne više objektivno ovlašten da vozi džip; Gruhl treba to da shvati kao veliku susretljivost, jer kad bi se čin kaznio kao sabotaža, čekao bi ga težak sudski postupak; međutim u ovom slučaju Bundeswehr se ne pojavljuje u ulozi materijalno oštećenog drugog tužioca, smatra i dalje da je Gruhl sen. glavni počinilac, Bundeswehr, objasnio je dr Stollfuss s ponešto kiselim osmijehom, »pere ruke«, ne nastupa kao drugi tužilac, već zastupan samo kao »svjedok« preko nekoliko svojih pripadnika. Tu stvar uostalom valja prosuditi samo u vezi s upravo spomenutim Gruhlovim službenim putom, o vojnopravnom aspektu slučaja bit će još riječi čim svjedok poručnik Heimüller dade izjavu i javnost bude isključena. Jedno može zajamčiti braniocu, a to je da Gruhl ne mora očekivati nikakav drugi postupak; što se pak materijalne štete tiče, Bundeswehr se suočava s civilnim osobama Gruhl preko birglarskog okružnog suda. Sud o tome posjeduje odgovarajuće pismo komandanta regimenta pukovnika von Greblothea. Mladi Gruhl zamolio je za riječ, dobio je i izjavio kako mu nimalo nije stalo do toga da mu Bundeswehr išta pokloni, pa radilo se i o sudskom postupku. Javni tužilac ga je bez posebnog javljanja za riječ žestoko napao i doviknuo mu da je nezahvalan klipan; Gruhl jun. odvratio je istom mjerom da ne dopušta da se tako naziva, on je odrastao čovjek, na volju mu je hoće li primiti nečiji poklon ili ne; naglašava da ne bi na dar primio čak ni oprošten sudski postupak. Od javnog tužioca zatraženo je da povuče izraz klipan, a Gruhl opomenut da ne ispoljava prgavost; obojica su se ispričali, ali ne jedan drugome već predsjedniku.

Trgovački putnik Albert Erbel iz Wollershovena kod Huskirchena, okrug Birglar, naveo je da mu je trideset jedna godina, da je oženjen, ima dvoje djece i »dva psa«, kako je dometnuo u šali; predsjednik mu je zabranio da ubuduće ponavlja takve šale kad ga nitko ne pita. Da, odgovorio je Erbel, koji se ispričao, spornog dana prošao je svojim autom oko 12.35 kraj spomenutog mjesta, primijetio vatru, zaustavio se, okrenuo - što mu je poslije, kad je ponovo morao okrenuti u suprotnom smjeru, pričinilo znatne teškoće - ukratko, potrčao je tih

»otprilike pedeset metara« u susret gorućem autu, primijetio obojicu optuženih kako se svojim lulama - »znate, onako kao što se uzajamno dižu pivske čaše kod nazdravljanja« - uzajamno kucaju i pjevaju, što su pjevali nije mogao razumjeti, da, moguće je da je zvučalo latinski, »u svakom slučaju ne njemački, a ni u dijalektu koji mi je poznat«. Upitan za praskave zvukove rekao je Erbel, da, to je zvučalo vrlo neobično, »gotovo lijepo«, više kao bubnjanje ili zveckanje, u svakom slučaju bio je to šum žestoko uzbibanih sitnih predmeta u zatvorenoj limenoj kutiji; ako pravo pomisli, bilo je u tom izvjesnog ritma rumbe. No, i zatim je upitao obojicu optuženih može li što za njih učiniti; ne, odgovorili su ovi, njihova je stvar da nešto učine za njega i zato »neka tu stvar malo pogleda i posluša«, zar mu se to ne sviđa; kao odgovor na to on je upro prstom u čelo i bio čvrsto uvjeren da su obojica ludi ili da se radi o nekoj »svakako vrlo skupoj šali za poreske obveznike«, zatim se vratio svojim kolima. Na braniočev upit da li su mu obojica optuženih izgledali ludi ili kao ludi, odgovorio je Erbel nakon nekoliko trenutaka razmišljanja, da su mu prije izgledali kao ludi; da li je, pitao ga je dalje Hermes, imao utisak da prisustvuje slučajnom događaju, nesreći ili predstavi, Erbel: držao je da su slučaj ili nesreća isključeni, a riječ predstava mu se u takvom sklopu ne čini doduše sasvim prikladna ali »dosta približna«, u svakom slučaju jedno mu je bilo jasno, i to da je stvar bila namještena. Kad ga je javni tužilac upozorio da je vrijeme prethodne istrage dao znatno opširniji iskaz, ispričao se Erbel, udario se dlanom po čelu i rekao, da, sada se ponovo sjeća: Gruhl sen. pitao ga je kako i za koje poduzeće putuje; odgovorio je da putuje za jedno poznato poduzeće koje proizvodi sprej za kupanje; nato ga je Gruhl zamolio za probni uzorak bočice ili tube, Erbel je to odbio, našto je Gruhl izjavio da će kupiti bocu tog sredstva jer jednom treba i auto okupati.

Obojica optuženih potvrdila su da je iskaz svjedoka Erbela »doslovno« tačan. Erbel je još opisao kakve je poteškoće imao dok je ponovo okretao svoja kola u prvotni smjer vožnje; ondje je u međuvremenu stalo desetak vozila: pomogao mu je narednik Schniekens i uputio ga kod okretanja na poljski put.

Javnom tužiocu, koji se doselio u Birglar i tu službovao tek otprije jedne sedmice, omakla se odsudna greška pri pokušaju da karakter

Gruhla sen. pokaže u lošem svjetlu. Predsjednik je tih nekoliko minuta pred početak rasprave toplo preporučio javnom tužiocu da odustane od preslušavanja svjedokinje Sanni Seiffert; no ovaj je, sluteći lokalnu korupciju, ostao pri svome da svjedokinju Seiffert presluša u vezi s optuženim. Zapravo je dr. Kugl-Egger, pozivajući svjedokinju Seiffert, radio po nagovoru socijaldemokratskog urednika novina »Rheinisches Tagblatt«, koga njegova partija zbog toga ne samo što nije pohvalila već ga je oštro ukorila, skoro mu pokazala vrata. Seiffertova će, tako je govorio taj urednik, u svako doba priznati da je Gruhl sen. u više navrata pokušavao da prema njoj bude nasilan.

Kad je napokon pozvana svjedokinja »gospođa Sanni Seiffert«, sudski redar Schroer stupio je na hodnik i viknuo u sobu za svjedoke bez ikakve formalnosti, glasno da su ga svi prisutni u dvorani mogli čuti: - Uđi, Sanjice, kucnuo je tvoj čas - raširila se među većinom prisutnih izvjesna zluradost na račun javnog tužioca. Pojavljivanje pozvane, lijepe, ne više tako mlade, pomodno odjevene osobe, koja se isticala vrlo tamno obojenom kosom i crvenim kožnim cipelama, dovelo je predsjednika u nepriliku. U vezi s utajivanjem, svodništvom, prostitucijom i zavođenjem malodobnih bavio se on već više puta Seiffertovom, kojoj je za čin zvan »spolno općenje« stajao na raspolaganju čitav niz dijalektalnih izraza, koji je često čak i okorjelim znalcima tjerao stidno crvenilo u obraze. Dva puta je Seiffertovu morao saslušavati u vezi sa sumnjom o špijunaži za koju se međutim ispostavilo da je neosnovana; Seiffertova je samo održavala vrlo intimne odnose s američkim oficirom, koji je na aerodromu što je ležao još bliže Birglaru nego obližnji velegrad, imao pod paskom atomska punjenja i u okolici bio poznat kao »atomski Emil«, isto je tako Seiffertova vrlo prisno saobraćala s jednim belgijskim majorom, povjerljivom osobom, no oba puta uspjelo joj je dokazati da nije imala drugih namjera osim onih uobičajnih u njenom zvanju. Sa svojim plavim očima, koje su u toku njenog kratkog nastupa bivale sve svjetlije i tvrđe, po čemu se vidjelo da se radi o očima prirodno izrazite plavojke, osobe posve određenih sklonosti, gledala je sve muškarce s prezrivim prkosom, izuzevši optužene i javnog tužioca. Predsjednik se uzdržao od smiješka dok je navodila da je po zanimanju gastronom te da ima »dvadeset osam« godina. Javni tužilac već za njenog ulaska uvidio je svoju pogrešku te je proklinjao nagovaranja

socijaldemokratskog urednika i odlučio da ne glasa za njegovu partiju prilikom slijedećih izbora, nesigurnim glasom zapitao je Seiffertovu da li ju je optuženi Gruhl ikada uznemiravao ili moguće pokušavao biti nasilan prema njoj. Smjesta je ustao branilac i zatražio - kako je izričito naglasio - ne u interesu svog štićenika Gruhla sen., koji se u iskazu svjedokinje ne mora ničega bojati, već u interesu javnog reda i morala, čije je čuvanje zapravo posao javnog tužioca a ne njegov - zatražio je da se isključi ne samo javnost nego i njegov mladi štićenik Gruhl jun.; njegovo je uzbuđenje zvučalo istinito u času kad je uzviknuo da je za njegov pojam nečuveno kako ovdje gospodin zastupnik javnog morala pokušava uniziti oca u očima sina. Seiffertova je, još prije nego što je javni tužilac uspio odlučiti da odgovori, neočekivano blagim glasom rekla da u njen posao spada da je muškarci uznemiruju, ona je - tu ju je predsjednik energično prekinuo i upozorio da je dužna odgovarati samo kad je pitana, na što je ona glasnije nego maloprije odvratila da je bila upitana i da je samo odgovorila. U međuvremenu je javni tužilac među publikom pogledom potražio svoju ženu, krhku zagasitu osobu, za koju je jedino braniočeva supruga znala da je žena javnog tužioca, njegova žena pogledom mu je stavila do znanja da ne ustraje oko iskaza Seiffertove, a kad je predsjednik napokon zapitao inzistira li na saslušanju svjedokinje Seiffert, izjavio je javni tužilac tihim glasom da odustaje od njenog daljnjeg iskaza. Predsjednik nije pogledao Seiffertovu kad joj je uljudno objasnio da je otpuštena. Nato će Seiffertova s lomnom blagošću u glasu: smije li bar odgovoriti na drugi dio pitanja da Gruhla sen. ne ostavi u lažnoj sumnji; pozvana neodlučnim klimanjem glave da to učini, rekla je da Gruhl sen. nikada nije pokušavao da je uznemirava, a ni govora o tome da bi bio nasilan prema njoj. On je samo radio za nju, opremio njen bar u fin-de-siécle-stilu (što je tačno izgovorila), a zanatlije koje rade za nju dolaze eto vrlo brzo u sumnju da s njom stoje u drukčijem odnosu od poslovnog; uostalom i Gruhl jun. radio je kod nje, pričinjalo joj je zadovoljstvo da kuha za tu dvojicu »sirotih« muškaraca. Prije nego što je zatim na poziv napustila dvoranu učinilo se da joj je glas već skoro u stanju obično zvanom »u suzama«. Prisutni su se oglasili nekom vrstom odobravanja, čulo se pomicanje stolica i neki neartikulirani glasovi koji su se mogli tumačiti kao aklamacija: predsjednik ih je zabranio.

Nastup Seiffertove, koju su kratko zatim vidjeli kako na nekadašnjem školskom dvorištu ulazi u svoja parkirana sportska kola i čuli kako odlazi, završio je u mučnoj šutnji koja svoju mučninu nije izgubila ni kad je zapisničar referent Aussem pristupio predsjedniku i upitao ga šaptom, da li da taj događaj označi kao »metež«. Predsjednik je nato srdito odmahnuo glavom, jer se šapat mogao jasno razumjeti u cijeloj dvorani.

Ne baš plašljivo kucanje na vratima alarmiralo je Schroera koji je skočio, pohitao prema vratima i odatle doviknuo predsjedniku da je upravo stigao svjedok kriminalistički komesar Schmulck i da je spreman svjedočiti. Predsjednik ga je zamolio da uđe. Schmulck, u civilu, mladolik, sav »gibak i intelektualiziran« opisao je - na traženje - nekoliko do tada nepoznatih pojedinosti čina: počinilac je - da li je to bio mlađi ili stariji Gruhl nije se moglo saznati ni u toku nekoliko preslušavanja - bacio »iz sigurne udaljenosti mali prethodno zapaljeni naboj, kakav se u ovom kraju prodaje za vrijeme karnevala« na auto potpuno natopljen benzinom i odmah postigao željeni učinak; čak je bilo predviđeno da izgori guma na kotačima, dvije gume su odoljele paljenju ali su doduše eksplodirale pod utjecajem vreline; konzerviranje tragova pomoglo je da se osim izgorjele olupine nađu samo sagorjeli ostaci slični bombicama, i to u prostoru za gorivo i u dva takva rezervna prostora; otprilike četiri metra od olupine kola nađena je na međi polja zasađenog repom kartonska čahura naboja poznatog na tržištu kao marka »topovski hitac«. U toku saslušanja optuženi doduše nisu bili prgavi ali ni previše razgovorljivi, ustrajali su pri svome da su djelo izvršili »zajednički«, no samo je jedan od njih mogao aktivirati naboj i baciti ga na auto. Bundeswehr je olupinu reklamirao kao svoje vlasništvo i odvezao je, pošto je stručno bila pregledana u vezi s tragovima; mlađi stanovnici obližnjeg zaseoka Dulbenhovena odnijeli su doduše prije toga sve odvrtljive dijelove, kao što je to neizbježno, brojač kilometraže pokazivao je 4992 kilometra. Tu ga je predsjednik upitao bi li imao smisla uviđaj na licu mjesta, a Schmulck je odvratio, ne, to nema nimalo smisla, još kasnog ljeta je doduše našao šibice pored poljskog kamena i jednu limenu duhansku dozu američke proizvodnje, za koju je ustanovio da potječe od optuženih, ali u toku prispjele žetve šećerne repe, koja se kao što je poznato izvodi teškim vozilima, »potpuno je prerovana« neposredna

okolina mjesta čina, ondje se ništa više ne može vidjeti. Zatim je pogledao na ručni sat i zamolio s odmjerenom uljudnošću da bude otpušten, u poslijepodnevnim satima saslušat će ga u obližnjem velegradu kao svjedoka u procesu djecoubici Schewenu, koji je djelovao i u birglarskom okrugu »na svu sreću bez uspjeha«. Javni tužilac i obrana nisu imali ništa protiv Schmulckovog otpuštanja.

Sud i obrana naručili su po dva psihijatra za sudske vještake, od kojih je u oba slučaja prvi bio habilitirani a drugi nehabilitirani kapacitet; daljnje jedno poravnanje, koje je trebalo isključiti kontroverzije i nepravednosti u ocjenjivanju optuženih, očitovalo se u činjenici što je profesor, naručen od obrane, pripadao školi kojoj je pripadao i onaj koji nije bio profesor a pozvan od suda, školi koja je bila u stalnoj, također javno ispoljavanoj kontroverziji s onom, kojoj je pripadao profesor naručen od suda i onaj koji nije bio profesor a pozvan od obrane. Ostvarenje tog neobičnog aranžmana koji je bio povezan s beskrajnim teškoćama, donijelo je predsjedniku visoko uvažavanje »s višeg mjesta«, kasnije je taj »model« hvaljen i preporučivan u stručnim krugovima kao »Stollfussov«, i na taj način su i Birglar i obojica Gruhla trebali još ući u povijest sudstva, budući da je ondje prvi put primijenjen s uspjehom. Kako su vještaci imali dovoljno prilike da ispitaju optužene za vrijeme istražnog zatvora, uštedio im je Stollfuss u suglasnosti s obranom i tužilaštvom - a zbog velike udaljenosti mjesta stanovanja (München, Berlin Hamburg) - pojavljivanje pred sudom i zamolio jednog suca da ih sasluša. Predsjednik je izjavio da je sadržaj tih svjedočanstava poznat objema strankama, ona, što se tiče biografija optuženih, ne sadrže ništa što već ne bi bilo rečeno, on zato izostavlja čitanje svih tih tekstova i ograničava se na tvrdnju da su sva četvorica vještaka, neovisno jedan od drugog i mada pripadnici kontroverznih škola, jednoglasno došla do zaključka da su obojica optuženih prosječna inteligentni i potpuno odgovorni za svoj čin, kod njih se ne mogu ustanoviti ni psihički ni mentalni defekti, njihovo djelo ne počiva - što je neobično važno - na emocionalnim već na svjesnim motivima, čak nije isključeno da se radi - iako sa stanovišta državnog prava za osudu - o manifestaciji homo ludensa, da je nazovemo tako, što bi moglo odgovarati prirodi optuženih, koji su obojica izrazito umjetničkih sklonosti. Od vještaka je

samo profesor Herpen ustanovio kod Gruhla sen. - predsjednik je doslovno citirao izvjesnu, ne bih htio kazati minimalnu ali ni znatnu, povredijivost društvene svijesti, koja je uvjetovana emocijama a nastala možda preranom smrću voljene supruge. Sva četiri vještaka jednodušno su i bez ograda odbacili pitanje da li je piromanija mogla biti uzrok čina. Vidljivo je dakle iz sva četiri svjedočanstva, produžio je predsjednik, da se kod djela radi o svjesnom činu; poticaji nisu došli iz podsvijesnosti ili radi nesvijesnosti, a ta činjenica postaje jasna kad se uzme u obzir da su obojica optuženih djelo počinili zajednički, iako su tako različiti po svojim sklonostima i karakteru. Kad je predsjednik upitao da li uz tačku »psihijatrijska svjedočanstva« ima još pitanja, rekao je javni tužilac da mu ne treba nikakvo daljnje svjedočanstvo, dovoljan mu je nalaz o potpunoj odgovornosti i formulacija da je djelo voljni čin. jedino mu je stalo do toga da se definicija »valjan karakter«, koja se u svjedočanstvima javlja nekoliko puta, shvati kao medicinska definicija a ne kao pravna. Branilac je zamolio da mu ipak dopusti da pročita onaj odlomak u kome je riječ o »umjetničkim sklonostima obojice optuženih«. Pošto je predsjednik privolio, pročitao je branilac ono što, kako je istakao, gotovo doslovno isto glasi u sva četiri svjedočanstva: kod Gruhla sen. ustanovljena »začudna sposobnost raspoznavanja, uživljavanja i reproduciran ja stilova« a kod Gruhla jun. nasuprot tome više »izražena sklonost za vlastitim umjetničkim stvaranjem, koja se već očitovala u nekoliko nepredmetnih slika i plastika u drvu«. Na uljudan, gotovo prijateljski čin zapitao je tada predsjednik branioca, da li mu je stalo do toga da zatraži još jedno svjedočanstvo, kako bi optuženima, s obzirom na njihov neshvatljiv čin, barem pružio šansu koja bi se sastojala u njihovoj smanjenoj uračunljivosti. Nakon kratkog, šaptom vođenog dogovora sa svojim objema štićenicima, otklonio je branilac uljudno tu ponudu.

Zbog svoje bojažljive razdraženosti (i on je poznavao optuženog Gruhla sen. od malih nogu, uvijek osjećao simpatije za nj, privolio ga štaviše samo nekoliko nedjelja prije čina da restaurira jednu skupocjenu empire-komodu, koja je nakon dugog ostavinskog natezanja s rođakinjom Lisbeth, sestrom Agnes Hall, konačno dospjela u njegov posjed; prilikom isplate Gruhla - to mu se doduše ne može dokazati – no faktički se ipak ogriješio, jer mu je, znajući da ga

upravo bombardiraju nalozima za pljenidbu, potajno »tutnuo« njegovu zaradu) - zbog svoje bojažljive uzrujanosti zaboravio je dr Stollfuss da na vrijeme objavi podnevnu pauzu te je još oko 13.00 dao da se pozove svjedok Erwin Horn, stariji majstor stolarske zadruge. Horn je bio postariji gospodin, pomno i dostojanstveno odjeven, sjedokos i s dobroćudnom crtom na crvenom licu, na osnovi čega se bez daljnjega moglo pomisliti da je nekakav emeritirani crkveni dostojanstvenik. On je izjavio da su mu sedamdeset dvije godine, da je nastanjen u Birglaru, dodao da poznaje optuženog već otprije trideset pet godina jer je kod njega išao u nauk; on, Horn bio je nadalje u komisiji kad je Gruhl s vrlo dobrim položio ispit za naučnika, a iz političkih razloga nije više bio član komisije kad je Gruhl polagao majstorski ispit. Horn, koji baš nije djelovao krepko, no i s izvjesnom očiglednom mladenačkom živošću, svjedočio je svježim, vedrim glasom. Rekao je da je Gruhl zapravo još dok je bio mladić bio miran a kasnije povučen čovjek, mada je politički s njim simpatizirao i za vrijeme rata ga stalno potpomagao, dok su njega, Horna, te »ništarije« držale pod teškim privrednim pritiskom. Iz Francuske mu je na primjer donosio maslac, slaninu, jaja i duhan, a Gruhlova žena Lieschen ga je stalno opskrbljivala mlijekom i krumpirom - ukratko, Gruhl nije ni javno skrivao simpatije prema njemu, ali politički nije nikad bio aktivan. Horn je bio pun hvale i za Gruhlove zanatske sposobnosti; volio bi imati stolara za namještaj poput njega, sa svojim sposobnostima Gruhl ide u red zanatlija koje izumiru, on je naprosto rijetkost. Horn se nije mogao ustegnuti da napomene, kako su u toku četrdeset pet godina njemačke povijesti stolari u više navrata dospjeli do najviših državnih službi, jedan je čak postao glavar države. Kad ga je predsjednik upitao na koga pri tom misli, jer koliko je njemu poznato, Ebert je bio sedlar a Hitler ličilac, zbunio se Horn i pokušao se izvući jednom gramatičkom smicalicom te izjavio, da je htio izraziti kako je taj postao glavar države, a ne bio, uostalom - time nikako ne želi omalovažiti ličilački poziv, jer Hitler nije bio ni čestit ličilac, time dakle ne pogađa kolege te struke - Hitler se, uostalom, kao stolar uopće ne bi mogao zamisliti. Tu se umiješao javni tužilac i rekao da bi, prije nego što svjedok sa svojim hvalospjevima i prije nego što mu uspije da krajnje nedopustivom historijskom arabeskom prijeđe preko svojih nečuvenih riječi, želio bi da kao javni tužilac naj-najoštrije protestira, što je »ovdje, u jednoj

njemačkoj sudnici bez prosvjeda dopušteno govoriti o sovjetskoj zoni kao državi«; to ne smije trpjeti nijedan njemački sud, on zahtijeva da se svjedok Horn ukori, a da se upozori optuženi Gruhl sen., čije lice opet pokazuje »frivolnu vedrinu«, na respekt prema sudu, to što se ovdje zbiva prosto je neviđeno. Predsjednik je tek tada shvatio na kojega glavara države se mislilo te mu se omaklo jedno »ah, tako« priznao je da nije znao da je »onaj gospodin« stolar ili da je to bio, zamjetljivo bezvoljnim glasom izrekao je Hornu zatraženu opomenu, a Gruhla sen. pozvao da se ostavi svojih »frivolnosti«. Upitan za financijske prilike optuženog odgovorio je Horn da su te otprije deset godina »permanentno katastrofalne«; ali mora energično naglasiti da tome nije kriv Gruhl sam, koji doduše nikad nije umio pravo računati i koji zacijelo pomalo neodgovorno barata novcem, kriva je tome i »ubitačna politika prema srednjim slojevima«. Ovdje ga je ponovo prekinuo javni tužilac, koji kao zastupnik države nije dopuštao da se rasprava zloupotrijebi kao propagandni materijal protiv porezne politike vlade, ali ga je predsjednik upozorio mirnim glasom da je potpuno dopušteno prikazivati subjektivan položaj nekog optuženog u objektivnom svjetlu, čak i onda kad se to artikulira na popularan način. Horn je s vidljivim zadovoljstvom nastavio opisivati pojedinosti; on ovdje ne može otkriti sve, sve stvari, to je posao za financijskog stručnjaka; Gruhl nije stigao podmiriti sve brojne dažbine - porez na promet, na obrt, na prihod, obaveze prema zadruzi i socijalnom osiguranju, našao se u zaostatku s plaćanjem poreza, taj porez udvostručio se pljenidbom, dapače se gotovo umnožio, nakon pljenidaba došle su prisilne dražbe; najprije je na bubanj dospjela roditeljska kuća Gruhlovih u Dulbenweileru, zatim dvije oranice i jedna livada, koje mu je blizu Kireskirchena oporučno ostavila njegova kuma, naposljetku i njegov udio u gostionici »Bierkanne« u Birglaru, koje potječe iz majčine zaostavštine; u međuvremenu je bio lišen čitavog domaćinstva pogodnog za pljenidbu, a ono se sastojalo i od nekoliko vrlo vrijednih komada namještaja, od kojih su dva kasnije iskrsla u mjesnom muzeju. Predsjednik je pokretom ruke otklonio pokušaj javnog tužioca da prosvjeduje protiv izraza »biti lišen« za državnu legitimnu mjeru. Ostale pojedinosti, rekao je Horn dalje, može izostaviti, zadovoljit će se konstatacijom da je financijski položaj optuženog - tu ostavlja po strani pitanje krivnje, opisuje tek stanje - bio

zamršen koliko i nejasan. Na kraju je već došlo do pljenidbe osobne imovine; naposljetku je Gruhl izgubio interes za veće poslove, kao uostalom i njegove najbolje mušterije, koje su imale razloga da se plaše komplikacija. Za uzdržavanje je zarađivao nedopuštenim poslom - radio je samo za gotovinu koju je teško plijeniti - »nalazio se u prirodnom stanju samoobrane«. Oštro, gotovo neuljudno protestirao je javni tužilac protiv izraza »prirodno« i »samoobrana«; jednostavno ne ide da se dopuste izrazi »prirodno« i »samoobrana« upotrijebljeni za opisano ponašanje optuženog; a posebno subverzivan i upravo nečuven čini mu se izraz »samoobrana«, nijedan se građanin ako se pridržava zakona nikako ne može nalaziti u samoobrani prema državi. Predsjednik, čija je mirnoća izgleda sve više ljutila javnog tužioca, podsjetio ga je na to koliko se građana u prošlosti i sadašnjosti ogriješilo prema državi, ne time što su se pridržavali zakona, nego ne pridržavajući ga se, i time prakticiralo samoobranu koja je bila jedina mogućnost humaniteta; u demokraciji je izraz »samoobrana« naravno »malo pretjeran«, i on moli Horna da taj izraz po mogućnosti ipak izbjegava. No ne može se odlučiti na ukor zbog izraza »prirodan«, tu bi zauzimanje stava pretpostavljalo podrobnu definiciju onoga, što bi se moglo označiti kao priroda čovjeka; nijedan čovjek ni u jednoj državi ne može porezno zakonodavstvo ni njegove posljedice nipošto osjećati kao nešto »prirodno«; čovjek s iskustvima svjedoka Horna, čija je čestitost poznata, koji je zbog toga dapače već morao otrpjeti sramotu i proganjanje, potpuno je u pravu da ponašanje optuženog označi kao »prirodno«. Pravo i zakon štaviše u svojim intencijama upereni su protiv podređene čovjekove prirode, i ne može se očekivati da svaki građanin sve mjere poduzete protiv njega osjeti ili shvati kao »prirodne«. Na tom mjestu je učestalo braniočevo kašljucanje razbudilo predsjednika, kome je prijetila opasnost da zapadne u drijemovno izlaganje. Taj znak su obojica uglavili za takve slučajeve. Stollfuss se prekinuo usred rečenice i zapitao Horna, može li čovjek Gruhlovih sposobnosti pošteno zarađivati novac a da ne zapada u teškoće. Horn je potvrdio, da, to je moguće, ali je podvukao da to zahtijeva - prema tome kako danas stvari stoje prethodno poznavanje ekonomije, bar takvu svijest; tu spremu iz ekonomije, osvještenje na tom polju i upućivanje u sve moguće trikove zadruga ne samo da želi postići kod svojih članova, već im to pruža putem tečajeva i listova, no

Gruhl nije nikad sudjelovao na tim tečajevima i predavanjima, listove nikada nije čitao, turio je - što je razumljivo jer mu je položaj bio takav, da bi mu i takva sprema malo koristila - glavu u pijesak, stao propuštati da knjiži prihode, znatne prihode, što je izašlo na vidjelo prilikom raznih kontrola poslovanja, a za posljedicu imalo visoke porezne kazne. U takvim slučajevima - više ih je nego što se misli, i to i u drugim zvanjima - ne preostaje dotičnome ništa drugo nego da »ode u industriju i da se dade musti dok ne sklopi oči«, a upravo to »otići u industriju« Gruhl je odbio, štaviše nije prihtvatio ni dobro plaćeno mjesto poslovođe stolarije u nekoj poznatoj kući za izradu namještaja, i to s obrazloženjem da je on svoj čovjek i da takav želi ostati. Upitan da li se katastrofa ipak mogla izbjeći, odgovorio je Horn: »Svakako, gospodine sudski predsjedniče, ali kad ste već jednom u tome poput Johanna Gruhla, tada vam to saznanje ništa više ne koristi. Jednostavno se više ne možete izvući, pomislite samo na tolike troškove nastale pljenidbom, kamatima, taksama i odbicima - to vas jednostavno dotuče«. Tihim smiješkom, uljudno, stavio mu je predsjednik na znanje da ga s tim u vezi ne oslovljava s »vi«.

Javni tužilac je, ne bez gorke ironije i povrijeđenosti, zamolio »s onom smjernošću, koju mi ovdje preporučuju kao zastupniku države« za dopuštenje da svjedoka Horna prekine u njegovom dirljivom prikazivanju mučeničkog životnog puta optuženog i postavi mu nekoliko pitanja. Prijeći će preko toga da ja izraz »svi mogući trikovi«, kojim se porezni zakoni svrstavaju u isti red s pravilima u kockanju, štaviše difamiraju se, prijeći će preko toga da za taj izraz zatraži ukor, želi samo upitati svjedoka Horna da li je znao za propuste optuženog u knjiženju, prije nego što su bili otkriveni. Horn je bez oklijevanja priznao, da, znao je za njih, Gruhl je prema njemu gajio puno povjerenje i sve mu pričao. Kako to da se on, svjedok Horn, nije osjetio ponukan da to javi poreznim vlastima. Horn, kome je uspjelo zatomiti srdžbu, odvratio je da on kao stariji majstor zadruge nije nikakvo njuškalo poreznog ureda, on ne samo da nije nikakvo njuškalo poreznog ureda, već »uopće nije njuškalo«; gospodinu javnom tužiocu treba biti jasno, ako mu je dopušteno da ga na to upozori, da je zadruga interesno udruženje kolega. On je Gruhla upozoravao, čak mu je i savjetovao neka sredi svoje poslove, bio je već tako daleko da kod poreznog ureda postigne sporazum o

storniranju, kako bi njegov kolega Gruhl osjetio iznova tlo pod nogama i dobio volju za radom, pa je izgledalo da će porezni ured pokazati susretljivost, no upravo se tada pogoršao Gruhlov položaj pozivanjem u vojsku njegovog sina, koji mu je bio velika potpora. Gruhl je otada još radio samo toliko koliko je bilo neophodno da sačuva svoju kuću u Huskirchenu od prinudne dražbe, da plati račun za struju i najnužniji materijal. Otada je Gruhl na njega ostavljao dojam kao da se pomirio sa sudbinom, a jedno bi još jednom htio posebno istaknuti: njuškalo nije niti je rođen da bude njuškalo. Na poziv predsjednika da opozove riječ njuškalo u vezi s postavljenim tužiočevim pitanjem, Horn se usprotivio: on je predobro zamijetio poziv da potkaže kolegu. Pošto je još jednom upozoren a onda prijateljski pozvan da sebi ne stvara neprilike i da opozove tu riječ, Horn je odgovorio, ne, u toku svog života - prije trideset treće, iza trideset treće i nakon četrdeset pete doživio je ukupno više od tri tuceta preslušavanja te odbija da opozove riječ njuškalo. Na to je kažnjen da na licu mjesta plati disciplinsku kaznu od pedeset maraka u korist državne blagajne, upitan prihvaća li osudu odvratio je da će rado platiti tu svotu, ako je tako skupo govoriti istinu, ali bi mu međutim bilo milije kad bi je smio položiti u fond za zbrinjavanje radnika. Stollfuss je strožim glasom zatražio od Horna da opozove to ponovno vrijeđanje suda. Kako se ovaj ustezao tvrdoglavim odmahivanjem glave, kažnjen je nato slijedećom disciplinskom kaznom od sedamdeset pet maraka u korist državne blagajne. Ovaj put ga nisu pitali prihvaća li osudu, predsjednik je objavio podnevni prekid od sat i po i dodao da je svjedok Horn otpušten.

2

Bergnolte, vitki, neupadljivo a ipak zamjetljivo odjeveni gospodin srednjih godina, koji je među prisutnima sjedio kao tihi promatrač, napustio je dvoranu neopazice, još deset minuta prije nego što je predsjednik objavio podnevnu pauzu. Čim je zakoračio na školsko dvorište, ubrzao je hod, pohitao još brže pošto je bacio pogled na svoj ručni sat i dao se u neočekivano skladan trk do najbliže javne govornice na uglu birglarske župne crkve, po čemu se moglo zaključiti da je lakoatletičar u slobodno vrijeme. U telefonskoj kabini žurno ali ne bez daha ispraznio je svoj novčanik na malom pultu, nešto kovanog novca odskočilo je na telefonsku knjigu, otkotrljalo se na pod, odakle ga je podigao. Nakon kratkog oklijevanja odlučio je da najprije ubaci nekoliko groša a da kovani novac veće vrijednosti drži u pripravnosti, ubacio je zatim sedam groša što ih je našao u prorez predviđen za taj novac, s izvjesnom sjetom pratio pogledom kako se njegov sitni novac pojedinačno skuplja u unutrašnjosti aparata kroz kosi prorez; to ga je sjećalo na sličan postupak s automatima za igru zvanim »Bajazzo« na kojima je tako često igrao u svojoj mladosti (bilo je to zabranjeno, jer su uglavnom bili postavljeni u točionicama, u koje mu nije bilo dozvoljeno zalaziti); dva groša koja su bila propala ponovo je ubacio - ovaj put uspješno - osmjehnuo se pri pomisli na riječ propadanje, odabrao četiri prethodna broja a zatim šest slijedećih, dok je očekivao glas Grellberove sekretarice, skupljao je desnom rukom veći kovani novac, spremao ga u otvoreni novčanik pred sobom, isto je uradio s komadima od po pet pfeniga, stao sabirati preostali upotrebljivi novac od po pedeset pfeniga i jedne marke, uto se konačno javio glas mlade djevojke. - Halo - rekao je žurno, gotovo sa zavjereničkom hitnjom - ovdje Bergnolte - djevojka ga je spojila, pri čemu se njeno »trenutak« osakaćeno probilo do Bergnoltea poput bolnog glasa od čega se čulo samo »tre«; javio se muški glas imenom Grellber i odbacio mrzovoljnu službenost, čim je Bergnolte ponovo kazao svoje ime. - Da čujemo!

- Dakle - rekao je Bergnolte - odvija se ponešto sporo, ali u redu, čime želim reći, po vašem.

- Što je kako se nadam i po vašemu!

- To je preduvjet. Nema novinara, uobičajeni lokalni kolorit, što starog Stollfussa zabavlja ali mu i zadaje posla; ukratko: bez

opasnosti!

- A naš novi?

- Previše revan, ponešto zbunjen jer je došljak u mjestu - tu i tamo nerazuman, mogao bi se na uljudan način malo obuzdati. Ne zato što stručno ne bi bio u pravu, već zbog toga što u stvar unosi previše političkih, hoću reći državnopravnih momenata.

- A Hermes?

- Izvrstan. Vješto skriva svoju neizbježnu odvjetničku demagogiju pod plastom rajnskog govora i permanentnog iskazivanja pažnje prema Stollfussu i svjedocima. Povremeno se gubi u sitnicama. Razlika između »a« i »e« teško da će pomoći njegovim štićenicima.

- Na što mislite?

- Na arabesku, koju ću vam objasniti večeras.

- Što mislite treba li da Stollfussa...?

- Malo požuriti - oprezno. On je naime sjajan, ali ako preostalih dvanaest svjedoka bude pustio da tako dugo govore, trebat će mu još četiri dana.

- Dobro, ostanite molim vas, a večeras ćemo više o tome.

- Kako teče stvar sa Schewenom?

- Ah, ništa novo - priznaje s užitkom kao i Gruhlovi.

- Njihovo priznanje je bez užitka.

- Kakvo onda?

- Ah, takoreći puno napete ravnodušnosti.

- Lijepo, pričat ćete večeras - do viđenja.

- Do viđenja.

Bergnolte je s ruba pulta skupio ostatak svog sitniša u novčanik, prepao se kad su u trenutku dok je vješao slušalicu, dva groša od njegovih sedam kliznula kroz kosi prorez i zazvečala u klapci za vraćen novac, pokupio ih, napustio govornicu, pošao polako oko crkve prema birglarskoj glavnoj ulici, gdje je nakon kraćeg traženja otkrio kuću koju su mu preporučili kao najbolju u mjestu: gostionicu Duhr-Terrassen. Osjetio je velik apetit, koji mu se još i povećao u izgledu ručka na račun službenih troškova. U očekivanju sunčane jeseni ostavljeno je nekoliko stolova vani na terasi nad Duhrom; na stolovima je bilo ranog jesenjeg lišća, što ga je zalijepila istrajna kiša. Bergnolte je bio prvi gost na ručku; tihom, tamnim drvom obloženom prostorijom širila je staromodna peć ugodnu toplinu koja mu je izgledala poput

znaka tradicionalne gostoljubivosti. Od otprilike dvadeset stolova petnaest ih je bilo prostrto za ručak; na svakome od stolova stajala je u vitkoj vazi po jedna svježe ubrana ruža. Pošto je odložio ogrtač, šešir i šal, uputio se Bergnolte trljajući ruke prema jednom od stolova kod prozora, odakle se pružao pogled na Duhr, malu rječicu za koju se nije smjelo reći da je potok, koja je između jesenje tmurnih mokrih livada otjecala put neke udaljene elektrane: Duhr je nosio sobom nabujale vode; ovdje u dolini njegova se žestina slegla, bio je još samo širok i žut. Bergnolte je pomilovao smeđu mačku što je drijemala na stolcu pored peći, podigao jedan od bukovih panjeva što su bili naslagani uz peć i pomirisao ga. U tom položaju iznenadio ga je gostioničar, naočit pedesetogodišnjak, koji je ulazeći energično zategao preko ramena rubove bluze da bi je poravnao. Bergnolte se gotovo osupnuo, no odlučio je da hrabro zadrži u ruci cjepanicu, mada njegovo njušenje nije više djelovalo tako uvjerljivo. »Da«, rekao je gostioničar, zakopčavajući dugme i uzimajući cigaretu, »to je priroda.«

»Da, da«, rekao je i Bregnolte radostan što opet može odložiti cjepanicu da bi konačno dospio do svog stola. Nakon toga gostioničar mu je donio jelovnik, Bergnolte je naručio čašu piva, izvukao svoj notes i zabilježio »Službeni put do Birglara: povratak (1. razred) 6,60. Taksi od kolodvora urač. 2,30 DM, telefon ...« tu je zastao zabavljen i zapanjen huljom u sebi, koja ga je nagovarala da umjesto 0,50 zapiše 1,30; već pri zapisivanju cijene taksija ista ta hulja u njemu šapnula mu je na uho na umjesto 2,30 zapiše 3,20, no istodobno ga je taj isti suputnik upozorio, da se vožnja taksijem vrlo lako dade provjeriti, jer je razdaljina kolodvor-okružni sud unekoliko stalna. Tog jutra je pocrvenio kad mu je vozač taksija, zamoljen za priznanicu, ponudio da napiše pet, šest, ako želi, osam maraka, te ga je zamolio za tačnu svotu uključivši i napojnicu, koju je odmjerio s jednim grošem; telefonski troškovi, šaptao je onaj nevidljivi suputnik njegove duše, jednostavno se ne mogu provjeriti, jer jedva da se može pretpostaviti da bi gospođica Kunrats, Grellberova sekretarica, mjerila trajanje razgovora štopericom. Pogođen tako ljudskom slabošću a istovremeno i zabavljen njome, zapisao je vrteći glavom pravu svotu od 0,50 DM, upisao ispod toga pozicije »ručak«, »napojnice« i »drugo«. Proučavanje jelovnika završilo se, kao što je to unaprijed znao, u prilog onog nepopravljivog brata gotovana, koji se isto tako

krio u njemu, tog drugog suputnika njegove duše, čije je pojavljivanje uvijek radosno pozdravljao. Kako se osim toga za desert uz najskuplji meni - bilo ih je četiri u rasponu između 4,60 (rajnsko kiselo pečenje) i 8,50 (teleći medaljoni sa šparogama, ananas i prženi krompir) - nudilo jedno od njegovih najmilijih jela: čokoladni parfait sa svježim šlagom, priklonio se s uzdahom nagovoru brata lakoumnika. Naćulio je uši kad je čuo kako iza tezge neka mlada dama izgovara imena »Hannchen« i »Schorch«, čije su mu krupne, blage oči svraćale pozornost kao i vitke ruke, kojima je gotovo nježno doticala veliki četverostruki raznosač za jelo, koji je mogao služiti i za nošenje torti. Gostioničar se baš obraćao mladoj dami, zapravo ni mrzovoljno ni srdito već s lakim prijekorom u glasu, na svom polunjemačkom, izmiješanom s nerazgovjetnim narječjem tog kraja: - Koliko ti još puta moram reći da Hännchen ne pije kavu s mlijekom, ali tebi se samo Schorch mota po glavi. - Očigledno je time mislio na sadržaj zgodne, crveno-crno obojene termosice u koju je zavirio, kratko je zatim omirisao prije nego što ju je začepio. - Evo - rekao je, segnuo pod tezgu i izvukao jednu vitku cigaru skupog izgleda iz neke nevidljive kutije, koja je tamo izgleda stajala samo za vlastitu upotrebu. Druge cigare ležale su u bogatom izboru u staklenoj vitrini. - Daj ovu Hännchenu - kazao je. Pažljivo je umotao cigaru u papirnu servijetu, stavio je u limenu kutijicu, ovu u djevojčin džep od ogrtača i rekao: - Ali kutiju mi vrati.

Bergnolte je nehotice pogledao po namještaju gostionice, čija mu se neočekivana ljepota tek sad ukazala. Unutrašnji zidovi bili su decentno obloženi međusobno različitim drvom zbog mekih varijanti luženja, na jednom potezu zida što je iznosio tek otprilike dvadeseti dio cjelokupne površine, bili su oko jedne velike ploče što je prikazivala žetvenu scenu izrađeni grmovi čaja, kave i kakaoa u različitim stadijima cvata i dozrijevanja - u drugom jednom polju kamilica, metvica, sporiš i lipov cvijet. Između obloženih dijelova vitki ormari od trešnjeva drva, plitki, svijetlosmeđi s crvenkastim presijavanjem. Gostioničar je donio pivo, stavio ga pred Bergnoltea, slijedio njegov pogled, napućio usne s priznanjem i rekao: - Da, mnogi muzeji bi to rado imali. Kad je Bergnolte zapitao: - Ali to nije stariji rad, već nov - tko još danas pravi takve stvari? - odgovorio je gostioničar neodređeno: - Da, za adresu bi se mnogi mašili za kesu. Na to je zapitao Bergnoltea želi li za juhu consomme ili kremu od šparoga,

Bergnolte je zamolio consomme i razmišljao dok je pio dug gutljaj piva, nije li njegovo pitanje djelovalo možda nespretno. (Kasnije je u kuhinji gostioničar rekao svojoj ženi, koja je ostala bez riječi nakon iznenadnog očitovanja svoje kćerke da se »podala mladom Gruhlu i da je začela«: - Već ja njušim, kad je netko od suda.)

U sobi za svjedoke vladalo je prvog sata vrlo napeto raspoloženje: narednik i vodnik Bundeswehra namjerili su se smjesta na Seiffertovu, iako ih je njihov pretpostavljeni odlučno upozoravao žestokim odmahivanjem glave, osigurali joj jednu stolicu, načeli s njom razgovor o trenutno važećim modnim plesovima; ispostavilo se da Seiffertova nije baš oduševljena plesačica, nato je narednik podržan od vodnika svrnuo razgovor na temu o piću, vodnik je izjavio da od svega najviše voli bloody mary s kapljom votke; mrzovoljnu Seiffertovu neispavanu zbog ranog sata stajalo je muke da tihim, sve nedvosmislenijim glasom upozori narednika, kako mrzi muškarce koji joj tako rano jutrom dodijavaju i penju joj se po suknji, nametljive muškarce uopće ne trpi, a kad joj je narednik došapnuo da tako uopće ne izgleda, odvratila je, sada već ne jako tiho! - Ni pekar ne voli uvijek zemičke, čak i kad mu ih nude besplatno. - Narednik to nije razumio ali je razumio vodnik, koji je ne bez zadovoljštine slutio da je kod Seiffertove u milosti - relativno doduše, jer mrzovoljna je ostala i prema njemu - uzeo je neusiljeno držanje koje mu je dobro pristajalo, pričao o ginfizzu, manhattanima, dok se narednik u sirovoj muškosti izjasnio za pivo i rakiju, što mu je donijelo prezir Seiffertove, koja je promrmljala da je pravo ljubavno piće vino. Vodnik je bio sitan, slabunjav momak s naočalima ali izrazitih usana i vrlo karakterističnog, značajnog nosa; narednik sitnog nosa i slabog podbratka uzalud ga je pokušavao sklonuti pogledima neka mu prepusti Seiffertovu, što je vodnik odbio nezamjetljivim micanjem glave i prezrivim šiljenjem usana. Mladom oficiru, pretpostavljenom ove obojice, mladom čovjeku ponešto neizrazite muške ljepote bilo je to grupiranje Bundeswehr-Seiffertova očito nezgodno; kad je pala riječ »votka« postao je vrlo ljutit. Već dugo mu nije bilo pravo što je votka postala izgleda modno piće, izgledalo mu je - kao što je već obrazložio u odgovarajućem pismu propagandnom odjelu televizije - da se iza te mode i reklame za votku krije nepoznavanje i bagateliziranje Rusa, zbog čega su mu već

sumnjive čak i šubare koje su u modi.

Stari župnik Kolb iz Huskirchena razgovarao je tiho sa svojim objema župljankama, mlađom osobom, udovicom Wermelskirchen i sa starijom, Gruhlovom punicom, udovicom Leuffen, rođenom Leuffen; to troje raspravljalo je tiho o jednoj temi koja osim njih očito nikoga nije pravo zanimala: čiji je pas lajao prošle noći u Huskirchenu, gospođa Wermelskirchen je izjavila da je to mogao biti samo Grabelov, gostioničarev ovčar »Bello«, dok je gospođa Leuffen navijala za Berghausenovu pudlicu »Noru« a župnik tvrdokorno zastupao mišljenje da je to bio Leuffenov, drvodjeljin ovčar »Pitt«; on je blago upozorio na to da u svojim godinama provodi dosta besanih noći, razlikuje sve pse u Huskirchenu po lajanju, a Leuffenov, drvodjeljin ovčar »Pitt« posebno je senzibilan, vrlo inteligentna, revna životinja, koja se na najmanji šum prene, stane već lajati kad on, župnik ponekad usred noći otvori prozor da bi ispustio dim od lule, Grabelov ovčar »Bello« se naprotiv ni ne probudi kad on. što se često dešava, noćima pravi šetnje kroz svoje »zaspalo selo« od župnog dvora do lipe i još jednom istim putem tamo i natrag, da bi udahnuo svježeg zraka; što se tiče Berghausenove pudlice, ta je jednostavno odveć plašljiva da bi lajala, čak i kad bi bila budna. Najljepše je još uvijek glasanje krava u noći, njihov dah, zijevanje, mukanje, pa čak i oni šumovi djeluju spokojno kod krava, koji kod ljudi važe kao nepristojno, dok kokoši..., kokoši čovjek podnosi samo zato što nesu jaja; lijepo je također nabasati noću na zaspale ptice; iza Grabelovog sjenika, ne onog gostioničara već seljaka Grabela, čuče one često na jabukovim stablima, prije svega golubovi, ali te baš mnogo ne voli. Gospođa Wermelskirchen, mlađa od obiju žena, krupna osoba crnih očiju izjavila je da dotad nije znala za župnikove noćne šetnje, da li je gospođa Leuffen znala za to. Gospođa Leuffen je zanijekala, nije to znala; uistinu čovjek vrlo malo zna o drugima, a to je šteta, ljudi bi više trebalo da znaju jedni o drugima, i ono dobro a ne samo ružno, našto je mlada gospođa Wermelskirchen pocrvenjela; u selu je doduše uživala dosta naklonosti, ali ne i osobito dobar glas; tu opasku Leuffenove ona je shvatila onako kako nije bila mišljena: kao aluziju. Župnik je odvratio da zna mnogo dobra o ljudima, iako u svako doba noći odlazi na šetnje po selu, također u doba kad se zbiva i ono manje dobro; Wermelskirchenova je još jače pocrvenjela: nije joj izgleda bila

po volji misao da bi župnik mogao u noći - u svojoj crnoj odori poput crne mačke a bez njenih izdaleka vidljivih očiju - vrebati na nekoga u selu ili da je vrebao, no ni župnikova opaska nije bila mišljena kao aluzija; Wermelskirchenova je rekla da svaki župnik u ispovjedaonici čuje gotovo samo ono ružno, čudi se da o ljudima misli tako dobro; župnik je odvratio da o ljudima ne misli ni dobro ni ružno, a ono ružno što župnik čuje u ispovjedaonici daleko se precjenjuje; »međutim noću ići tako kroz selo kad je sve mirno, jedino životinje ponešto nemirne«, eto, on to jednostavno voli, a prema ljudima ga hvata sažaljenje, svejedno koliko dobri ili rđavi bili; da bi umirio Wermelskirchenovu, kojoj je crvenilo još uvijek bilo oko ušiju i na njenim svijetlim obrazima, položio joj je dlan na ruku i rekao da nikako nije tvrdoglav, ali to je međutim ipak bio Leuffenov ovčar: Wermelskirchenova je dopustila da je to moguće. Unatoč uputstvu za župnike da po mogućnosti ne puše u javnosti, izvukao je svoju lulu iz džepa ogrtača, dugo je punio iz zelenkasto lakirane, prilično istrošene limene doze, na kojoj se još moglo pročitati »Mentol bomboni s čokoladom«, uvlačio naprazno iz napunjene lule, osupnuo se kad se mladi oficir, kome se prilika učinila povoljna, da ga jedna od prisutnih grupa uvuče u razgovor, ponešto hitro našao pri ruci s gorućom šibicom, koju je poput svih nepušača držao preblizu župnikova nosa; ovaj je osupnut a ponešto i ozlovoljen zbog hitrosti kao i zbog opasne blizine šibice pogledao plašljivo uokrug, dunuo u šibicu, pri čemu je mladog oficira pogledao s izvinjenjem i rekao: - Oprostite, ali čini mi se da smo se prije nego što ste vi došli dogovorili da se ne puši. - Smjesta se digao prijazni protest mrmljanja, u koji se Seiffertova posebno glasno uključila kao i tada još prisutni Horn; mrmljanje iz kojeg se lako moglo razabrati da se na njega, župnika gleda kao na izuzetak, prije svega jer je župnik, a zatim jer je daleko najstariji u sobi. Župnik se dao nagovoriti pod uvjetom da se onda puši uokolo po godinama starosti i zahvalno kimnu kad je poručnik, veseo što ovaj put neće biti odbijen, zapalio drugu šibicu. Poručnik je uto s iznenađujuće tvrdim glasom bio načeo razgovor, ponešto ukočeno i s povjerljivošću uglavnom odbojnog učinka, kakva je vična sputanima - pošto ga je župnik neponovljivom gestom što ju je opisao lulom, uvukao u huskirchenski pričalački krug - o terminu »pučki govor«, koji se za njega prilično nenadano pojavljuje u koncilskim izvještajima. Ne bi li to za posljedicu moglo imati

vulgariziranje svetog jezika; obje žene koje su još u ovom stadiju slušale iz pristojnosti, uprle su poglede pune očekivanja u svog župnika, čijom su se mudrošću ponosile, iako je nisu uvijek shvaćale niti poštivale; župnik je upitao da li je oficir ikada čuo za izraz vulgata; da? no onda svakako zna da je to širom rasprostranjeni jezik, što se može tumačiti i kao vulgarni, on, župnik mišljenja je da pučki govor uopće ne može biti vulgaran, on sam je počeo prevoditi najpoznatija nedjeljna evanđelja u huskirchenski govor koji se bitno razlikuje već i od kireskirchenskog. Obje žene pogledale su se s ponosom. Ponosile su se pobjedom mudrosti svog župnika. Oficiru izgleda nije odgovaralo ovakvo župnikovo tumačenje, on je odvratio da je prije mislio na strogi himnički ekskluzivni njemački Stefana Georgea, da, na elitarni, ne ustručava se da spomene tu riječ. Na tom mjestu ugaslo se zanimanje žena za tu temu i njihova pristojnost popustila je, nagnule su se glavama jedna drugoj iza župnikovih leđa, koji se nešto maknuo naprijed da bi im bilo udobno, i razgovarale o svojim cvijećnjacima, da li dalije valja već ili tek sada izvaditi iz zemlje, zapitala je Leuffenova Wermelskirchenovu koja je slovila kao spretna vrtlarica; već sad ih izvaditi bilo bi prerano, rekla je ova mogu još ostati do kratko pred prvi mraz. To ne razumije, odvratila je Leuffenova, iako već pedeset godina ima vrt. Leuffenova je htjela znati kako joj uvijek iznova polazi za rukom da svoje ruže održi u cvatu, našto je Wermelskirchenova odgovorila da ni sama ne zna, uistinu, ona tu ne čini ništa osobito, što je Leuffenova odbacila lukavim osmijehom i žmirkanjem očiju kao »preveliku skromnost«, tajna je to, rekla je, a ona vrlo dobro razumije da Wermelskirchenova ne želi odati tajnu, ni sama ne zna bi li je otkrila kad bi je imala; za cvijeće nije nikad imala ruku. Obojica muškaraca bili su sad na temi religija i teologija, što je župnik označio kao dva međusobno potpuno različita područja, čime je izazvao oficirov protest. U tom trenutku pozvana je Seiffertova povikom: - Uđi Sanjice, kucnuo je tvoj čas - da svjedoči. Narednik, čije je muško nastupanje Seiffertovoj na kraju, kako se doslovno izrazila, »išlo na jetru«, sad se otvoreno otresao na vodnika, koji se odvukao - koliko su to dopuštala tri koraka što ih je mogao napraviti - do treće grupe gdje se pričalo, a sačinjavali su je privredni ekspert, dipl. ekonomist Grähn, sudski ovrhovoditelj Hall, viši financijski inspektor Kirffel (sin policijskog redara Kirffela) i tada još prisutan stariji majstor Horn i

trgovački putnik Erbel. Ta petorica, koji su očigledno govorili o Gruhlu, bili su upravo na temi što ju je tadašnji govornik grupe, Grähn označio kao »izmjena strukture obrta«. Župnik je objavio da je »zbog dugog posta s neoprostivom žurbom« popušio svoju lulu, Horn je slijedeći, ali on je sada nepušač, po čemu bi po njegovu skromnom poznavanju starosti prisutnih bio Hall na redu, jer najstarija poslije Horna, gospođa Leuffen također ne puši. Hall je to radosno prihvatio i turio cigaretu u usta. Obje žene su ustale, šaputale na vratima sa sudskim redarom Sterckom te nato nestale u dubinama hodnika, koji je starijima od prisutnih svjedoka - Hallu, Kirffelu i Hornu - bio u sjećanju još iz školskih dana. Ta trojica promijenila su brzo temu, čime su privremeno isključili dosta mlađe Grähna i Erbela koji nisu bili mještani, da bi preko školskih uspomena došli do teme u kojoj je mogao sudjelovati i Grähn: privredna kriza dvadesetih godina.

Kad su kratko iza toga bili pozvani Erbel i Horn, zapitao je vodnik Grähna u kome je osjetio stručnjaka, da li je i u birglarskom okrugu isto tako velika labilnost kredita manjih i srednjih poduzeća kao u njegovu kraju; on potječe iz pokrajine Berg, otac mu je tamo u nekoj banci. Grähn je rado prihvatio temu, dok su Hall i Kirffel željeli da sada konačno, pošto je Horn bio pozvan, usklade »tenor« svog iskaza o Gruhlu. S neskrivenom nenaklonošću promatrali su vodnika koji je riječi faktor kolebanja i revalvirajuća kreditna politika izgovarao s istom mirnoćom kao maloprije pred Seiffertovom »bloody mary« i »manhattan«, odbili su se nato od obojice i stvorili vlastitu grupu, postavivši se pored prozora i šaptom se dogovorivši da »neće okaljati ni Johanna ni Birglar«.

Kad su kratko iza Seiffertove pozvani Erbel i Horn, prošao je uzdah olakšanja različitim grupama, posebno je odahnuo narednik, koga je njegov pretpostavljeni nedvosmislenim pogledima slao do prozorskog udubljenja. Upravo su mu neugodne bile moralne predodžbe poručnika, koga su u garnizonu zvali »pobožni« Robert. Kad se zatim ispostavilo da se Hornovo saslušanje oduljilo, kad je sudski redar Sterck dao odrečan odgovor na pitanje može li se saznati redoslijed prozivanja svjedoka, da bi se, kad se to zna, mogla naizmjenično popiti kava, jer da baš nepoznavanje redoslijeda treba spriječiti dogovaranja, predložio je Grähn, koji je već u »Udruženju akademskih

ekonomista« stekao glas zabavljača, bilo kakvu igru na pogađanje, u krajnjem slučaju na zalog; spreman je dapače da se sat vremena podvrgne ispitivanju o katekizmu od strane župnika, rekao je cereći se, i moli sve koji su bez konfesije za izvinjenje, našto je župnik odvratio da katekizam nije nikad imao u glavi niti ga je mogao »strpati u glavu«; stara gospođa Leuffen izjavila je za taj prijedlog da je »presmion«, poručnik je to povladio revnim kimanjem glave. Nakon ovog kratkog prekida, koji se doimao anarhično, grupirali su se svjedoci iznova: narednik, vodnik i sudski ovrhovoditelj počeli su na prozorskoj dasci igrati skat, Grähn je promatrao; poručnik kartanje nije načelno odobravao, ali u ovakvoj prilici, pogotovo ne javno, nije htio igrati pretpostavljenog te se iznova priklonio župniku koji je s Kirffelom, koji se u njegovoj župi prihvatio dužnosti počasnog knjigovođe, htio povesti razgovor o stanju svojih financija, posebno o nenamjenskom trošenju novca koje mu se pripisivalo, novac je bio skupljen za jedno zvono no najvećim dijelom utrošen na financiranje selidbe izvjesne Fiene Schurz, koja je prije šest godina bila otišla u obližnji velegrad, ondje se udala za onog Schurza koji ju je nakon četvrtog djeteta ostavio na cjedilu; ta Fiena Schurz, rođena Kirffel podlegla je nato jednoj svojoj skrivenoj lakomislenoj žici, koja se očitovala tek pošto je bila počela zarađivati nešto novca kao konobarica u nekom noćnom lokalu, da djecu sačuva od najgore nevolje; ukratko: valjalo ju je vratiti u Huskirchen u roditeljsku kuću, jer ju je njen poslodavac, neki neodgovorni klipan po imenu Keller navodio da u lokalu gdje je posluživala »pomalo stripuje«; župnik koji je sad govorio o povjerljivim stvarima osjetio je poručnikovo pridolaženje kao ne »baš nametljivo«, kako je kasnije izjavio, »međutim taj momak ima neobičan način da bude penetrantan«. Bilo kako bilo, župnik je dakle nenamjenski potrošio te novce za zvono da bi Schurzovoj omogućio preselenje u zavičajni Huskirchen (uzaludno, kao što je već sad počeo uviđati, ali još nije bio voljan priznati jer je Schurzova, sigurna za djecu kod majke, svake večeri putovala brzim vlakom u obližnji velegrad da bi sada, kako se ispostavilo, »ne samo stripovala«). Tu je nastao sitni, gotovo komični nesporazum zahvaljujući brzopletoj intervenciji poručnika, pri čemu ni Kirffel nije ostao nedužan. Poručnik, »strastveni vezist« kao što je sam rekao, znao je za izraz »stripovati« samo kao varijantu izraza, razvlačenja

kabla[1], što je dobro poznata riječ svakom vezistu; u istom značenju i to samo u tom, znao je za riječ i naivni Kirfell II, te su obojica, Kirffel i poručnik bili neko vrijeme u uvjerenju, da je Schurzova kod nekog privatnog telefonskog društva zaposlena noćnim polaganjem kablova, malo neobična predodžba, pogotovo što im nije išlo u glavu čemu je tu potreban noćni rad. Poručniku se odmah javila sumnja da se tu radi o dostavi vijesti za neku »stranu silu«, Kirffelu je i bez toga zujalo u glavi, u prvom redu zbog predstojećeg iskaza u predmetu Gruhl, a onda i zato što se župnik nenamjenskim trošenjem novaca za zvono našao u teškoći, čiji opseg ni sam još nije slutio, naposljetku je starom župniku, koji nije shvaćao zašto obojica stalno spominju telefon, stvar postala preglupa te je rekao: »Ali, moja gospodo, pa ona nije nikakva ‘call-gril’, nego samo ‘stripuje’«. (Dodao je sa sarkazmom koji ga je činio omiljenim gostom svih župa«: Vjerujem međutim da je ubuduće kadra stalno raditi jedno i drugo ‘stripovati’ i ‘callgirlovati’. Potpuno zbunjeno su Kirffel II i poručnik pogledali župnika, između njih stala se javljati neka vrsta međusobne naklonosti, jer su obojica smatrali da je vrlo neobično da jedan župnik bez uvijanja izusti riječ »call-girl«, a osim toga im obojici nije bila sasvim jasna pozadina riječi »stripovati« u nekom očito nemoralnom sklopu. Sad vidi, rekao je župnik poručniku, a iz glasa mu se izgubi svaka šala, koliko je važno poznavati vulgarni vokabular; a usput, dodao je, u međuvremenu je saznao da Schurzova, čija ga se moralna budućnost itekako tiče, obavlja svoju nečasnu rabotu u jednom lokalu obližnjeg velegrada u kome »vrvi od ljudi iz Bundeswehra i poslanika stranke CDU/CSU«, koji se ne ustručavaju da »drugdje istupaju kao čuvari kršćanskog morala«. Poručnik je odgovorio s izvjesnom uzrujanošću da se takva »pojedinačna zapažanja« ne mogu i ne smiju uopćavati. Veći dio oficira Bundeswehra intaktan je i polaže na ispravnost, na žalost - upro je pogledom u stolicu na kojoj je ranije sjedila Seiffertova a sada Wermelskirchenova - na žalost ne uvijek s uspjehom, jer moral još ne spada u stvari koje se mogu narediti niti je u sferi naloživog. Župnik ga je ozbiljno pogledao i rekao: - Iz vašeg se materijala drugdje prave najbolji komunisti - opaska koja poručnika izgleda nije izazvala da protivurječi, kako se to moglo očekivati, nego ga je potakla na sjetno razmišljanje.

O slučaju Schurzove razgovarale su još tišim šaptom od te trojice Wermelskirchen i Leuffenova, pri čemu je mlada gospođa Wermelskirchen protiv očekivanja daleko strože sudila o Schurzovoj od stare Leuffenove koja je glavnu krivnju prebacivala na Schurza, koji ju je ostavio na cjedilu, dok je Wermelskirchenova, priznavajući da je i sama »putena i ponekad lakomislena osoba«, vidjela nečuvenu pokvarenost Schurzove u tome da »bilo što takvo čini za novac«. Tome se suprotstavila Leuffenova i rekla da su žene, koje »bilo što takvo čine za novac« zapravo manje opasne jer samo »otpravljaju« muškarce - od onih koje ne uzimaju novac, te da su gore jer »spletu muškarce«; Wermelskirchenova, koja je sve odmah uzimala lično, rekla je kako još nije splela nijednog muškarca - ostavila je svakome vlastitu slobodu. Međutim, u tom trenutku, kad je u svim trima grupama uzrujanost narasla gotovo do ključanja - i u skupini igrača karata, gdje je vodnik kao po nekoj zlatnoj tekućoj vrpci sipao na prozorsku dasku grand za grandom a narednik bio ponižen dotle da je na kraju izgubio i nulu - u tom trenutku otvorio je sudski redar Sterck vrata i objavio podnevni prekid od jednog i po sata.

Prije nego što je otišao na ručak u svoj stan zamolio je predsjednik javnog tužioca i branioca za kratak dogovor u gornji kat zgrade, gdje ih je na hodniku saslušao s nogu u vezi s tehničkim pitanjima rasprave oko još peostalih devet svjedoka. Pitao je ima li nade da se rasprava ubrza time što bi svjedoci brže saslušavali i ne postavljala se više nebitna pitanja, te tako možda svi saslušali još u toku popodneva, ili je možda uputno da se nekolicina - kao na primjer stari župnik Kolb i jedva mlađa gospođa Leuffen otpuste za po podne i naruče za idući dan. Nakon kratkog razmišljanja izjavio je branilac da što se njega tiče, saslušanje vodnika, narednika, stare gospođe Leuffen i župnika može ograničiti na po deset minuta, međutim, samo za poručnika treba sigurno pola sata, jer ovaj treba svjedočiti o jezgri rasprave, dok s druge strane s Grähnom i Kirffelom II može svršiti u dvadeset minuta za svakoga, jer se radi gotovo samo o stručnim procjenama. Tako saslušavanje može, što se njega tiče, već danas biti završeno, sutra se može dati završna riječ - međutim, on ne može ocijeniti koliko će vremena trebati Wermelskirchenovoj, koju je kao što je poznato, pozvao njegov kolega. Javni tužilac, nipošto tako energičan i krut kao

što je povremeno izgledao u sudnici, već velikodušan, izjavio je da Wermelskirchenovu treba samo deset minuta, zar cijenjeni kolega ne bi mogao skratiti saslušanje poručnika, čije istupanje pred sudom znači suvišno politiziranje slučaja, koji se zapravo može smatrati zaokruženim, našto je branilac odvratio da cijenjeni kolega a ne on politizira slučaj, koji po svom »duhovnom volumenu zapravo jedva da seže dalje od mentaliteta krijumčara i krivolovaca«, sad mu uostalom pada na pamet da je za popodne pozvao još jednog svjedoka, trgovca umjetninama Motrika iz obližnjeg velegrada. Osim toga je kao vještak za kasno popodne pozvan profesor umjetnosti Büren. »Onda ovako«, rekao je predsjednik nestrpljivo, »nemojmo nikoga slati kući, ali iziđimo, ako dopustite starijoj gospodi nešto na ruku time što ćemo ih na red uzeti prve«. Obojica mlađih pravnika pomogli su mu navući ogrtač, što je visio u hodniku o staromodnoj kuki, na koju su nekoć učenici viših razreda naticali svoje kape - svaki je pridržao po jedno rame, da bi starom gospodinu bilo lakše obući ogrtač, branilac je svučenu odoru objesio o praznu kuku.

Svjedoci i prisutni u sudnici zaposjeli su raspoložive birglarske gostionice prema svom društvenom položaju. Dok su se gospoda gore kratko dogovarala, predstavila se Hermesova Kugl-Eggerovoj, predložila joj da već sad krenu u »Duhr-Terrassen«; povučena Kugl-Eggerova bila je rodom iz Birglara i ne samo da je pozdravila nego štoviše i podržala muževljevu želju za premještajem i to zbog jednog starog strica po imenu Schorf, koji je nju, »svog ljubimca« odredio za svog nasljednika i htio je imati uza se. Pozadina Kugl-Eggerovog premještaja bila je Hermesovoj poznata, isto tako bila joj je razumljiva i bojažljivost kojom je »Grabelova Marlies« - tako je bilo djevojačko ime Kugl-Eggerove - stupala na zavičajno tlo; govorila je štaviše bavarskim narječjem, pričala tihim glasom o bavarskom gradiću daleko tamo iza šuma, koji je u rječniku Hermesove bio »gnijezdo istočno od Nürnberga«. Hermesova ju je s odrešitom srdačnošću osvojila takoreći na juriš, već nakon pedeset koraka uzela je pod ruku, nakon šezdeset koraka saznala da je i Kugl-Eggerova katolikinja (nejasno je slutila da u Bavarskoj ima protestantskih struja), te s rajnskom glagoljivošću stala pričati o svojim planovima za nikoljdanski ples katoličkog udruženja akademičara, pri čemu je odlučila »ostvariti

rapidan proboj modernog«, prije svega što se tiče dopustivih plesova za tu priliku. Također ima u vidu »otvoren razgovor o seksualnim problemima uključujući i pilulu«. Još nisu bili stigli prevaliti ni jedva pet minuta dugi put do Duhr-Terrassen, a već je Hermesova znala koliko kvadratnih metara stambene površine obuhvaća jučer useljeni stan Kugl-Eggerovih u Huskirchenu, da su se »naravno« namjerili na najskupljeg ličioca tog okruga, da plaćaju previsoku stanarinu, ali su zato - učinilo joj se to presudno - naišli na najugodnijeg svećenika od svih u čitavom oblasnom okrugu; a naravno - ta tema se brzo nadala, kad je Kugel-Eggerova spomenula kako će njenoj djeci biti teško s njihovim bavarskim izgovorom - naravno da bi se satima, danima moglo raspravljati o poročnosti i neporočnosti opatica u dječjim vrtićima. Niža i nekoliko godina mlađa Kugel-Eggerova priznala je kasnije svome mužu da se osjećala »s jedne strane zaskočena a s druge ponesena tempom« kojim je uvučena u birglarski katolički život akademičara. U međuvremenu su stigli do Duhr-Terrassen, otkrili Bergnoltea, koji je upravo dovršavao svoj čokoladni parfait prinoseći žlicu ustima na zapanjujuće staromodan način - uto je Hermesova izjavila kako će se »u Birglaru mnogo štošta morati prozračiti«, a svjež vjetar zapuhat će u »izvjesnim katoličkim brakovima«.

Kugl-Eggerova malo se smirila kad je Hermesova naručila dva martinija s ledom, pribojavala se žešćih stvari, iako je uznemirujuća brzina Hermesove istovremeno bila u čudnoj opreci s njenim okruglim, otvorenim licem plavojke: morala je sebi priznati da je u njemu uzaludno tragala za zloćom; isto tako je s olakšanjem opazila da martini nije bio povod nametanju nekog odveć prenagljenog »ti«; Hermesova se zadovoljila s »vi« i Marlies podigavši čašu dobrodošlice »Za vaš sretan povratak Marlies!« Kugl-Eggerova se zadubila u jelovnik a da nije pravo ni čitala: razmišljala je o tome, nije li Hermesova ipak ono plavokoso stvorenje razvikano kao temperamento, koje je išlo u četvrti razred birglarske škole dok je ona sama bila u drugom, živahna, debeljuškasta, vječno nasmijana plavokosa djevojčica, koju je zadržala u sjećanju kako »nekako stalno grize jabuke«. Kako joj se ono zvao otac? - vodio je ne baš uvijek legalnu cvataću trgovinu gnojivom, ugljenom i sjemenjem. Uostalom, sve će to saznati najkasnije za četvrt sata.

Kratko iza toga pojavili su se dr Grähn, Schorf-Kreidelova i

zapisničar referent Aussem: Hermesova ih je opisala kao »liberalno-naprednu« grupu; kratko domahivanje Schorf-Kreidelove, dva nagoviještena naklona Grähna i Aussema, koji su sjeli za susjedni stol do Bergnolteovog, očigledno žudeći za pogledom na blatne bujice Duhra, što ga je Hermesova prozvala tekućom kašom a ne rijekom.

Kugl-Egger i Hermes stupili su zajedno u restoran usred zvonka smijeha na račun poante nekog vica; Kugl-Eggerovoj se Hermes predstavio kao »jedan od njenih doduše daljnjih rođaka«, i to po majci kreko svoje bake Hall iz gornjeg Birglara, koja je Schorfova tetka, onog strica Kugl-Eggerove po nasljedstvu, preko koga je uostalom u srodstvu i s onom damom koju će uskoro - začinio je Hermes smijehom, koji nije baš bio bez zluradosti - koju će uskoro morati ili smjeti, što potpuno zavisi od toga kako tko prođe kod te elegantne dame, zagrliti kao svoju »dragu rođakinju Margot«, čija je jedina boljka dosada, te zbog toga izražava svoju lošu savjest uglavnom naopako ili na nesretan način. Hermesova glagoljivost jedva da je zaostajala za glagoljivošću njegove žene, a Kugl-Eggerovoj je izgledala »gotovo francuski«. Iako mu, izjavio je Hermes, nije nimalo, baš nimalo do domaćih specijaliteta, ipak će preporučiti rajnsko kiselo pečenje sve što ovdje dospije na stol jednom riječju je izvrsno; gostioničarki gospođi Schmitz uspijeva čak i tako nešto primitivno poput kolača od krumpira koji se ovdje naziva ribanica, štaviše i najprostije jelo iz lonca polazi joj od ruke poput poslastice (tim se predviđanjem Hermes usput rečeno nije proslavio; tog dana, prvog ali ne i posljednjeg, ponesrećilo se Schmitzovoj gotovo sve, tako ju je u njenoj prirodi, moralu i egzistenciji teško pogodilo očitovanje vlastite kćerke Eve, da se podala mladom Gruhlu i da je začela, pri čemu ju je najviše tištila predodžba da joj se prvi unuk začeo u zatvoru; Hermesa je u očima Kugl-Eggerove zbog krivog predviđanja otada bio neopoziv i nepopravljiv glas lošeg proroka ili - što je Hermesu bilo još neugodnije - slabog poznavaoca kuhinjskog umijeća). Tu je Kugl-Eggerovoj uspio prvi proboj u Hermesovu ljubeznu i okretnu glagoljivost, pripomenuvši da nipošto nije laka stvar ukusno pripremiti dobro jelo iz lonca, a tek ribanica - to je tako nezahvalno, uzaludno ju je kušala spraviti u »gnijezdo istočno od Nürnberga«, sjetno se prisjećajući domaćih poslastica. Rado bi znala, nastavila je koristeći se tim probojem, da li je u toj neobičnoj stvari Gruhlovih Hermes zaista tako angažiran

kakvim se izdaje; ona sama žena je pravnika u državnoj službi, koji nema namjeru da se zaputi nezahvalnim stazama vlastite prakse, ali... međutim tu se Hermes već bio uklonio ustavu i stao joj dalje pričati o tradiciji svoje porodice: o tome kako je njegov predak Hermes, daleko bi ga odvelo nabrajanje opet njegovih predaka, bio jedan od onih koji su zasadili prvo drvo slobode u Birglaru, nije doduše trpio Napoleona ali zato još manje Pruse, koji nisu donijeli ništa osim oružnika, zakona i poreza.

Uto je Hermesova navela Kugl-Eggera na njegov neuspjeh sa Seiffertovom - »ne mogu a da to ne spomenem« - i predvidjela mu to isto s Wermelskirchenovom; Kugl-Egger se nasmijao i priznao da je pobijeđen što se tiče Seiffertove te dodao da ga ne iznenađuje što se Seiffertova može zadržati u tako malom mjestu kao što je Birglar, nego što se može održavati, time misli i na financijsku stranu, kad u obližnjem velegradu za osobe njenog zanata i njihove potencijalne mušterije ima tako mnogo prilika i tako anonimnih. Hermesova je odvratila da mu je iz povijesti prava vjerojatno poznata giljotinska granica; ta se granica poklapa s bordelskom, koja je s druge strane i konfesionalna, a giljotinska je granica u rječniku povijesnog prava granica ‘code Napoleon’, novija od mnogo starije »ljubavne granice«, s čije je ove strane tehnički-zanatsko izraženije od emocionalnog i barbarskog s onu stranu te granice. No u trenutku joj nešto drugo izgleda važnije: ako želi može to shvatiti kao pokušaj da utječe u prilog štićenika svog muža - ali nije tako: da izbjegne bruku s Wermelskirchenovom, u svakom slučaju da je sasluša u vezi s predmetom spora a ne u vezi s osobom Gruhl. Na Kugl-Eggerov upit da li je i Wermelskirchenova »jedna takva«, odvratila je Hermesova, ne, »jedna takva« Wermelskirchenova nije, ona nije nikakva bludnica već grešnica, »jedna od onih, koje bi prije trista godina svršile na lomači kao vještice«, ima zaista nešto neobično u to Wermelskirchenovoj, čiji je cvjetnjak često mnogo duže u cvatu od drugih; ona je doduše prosvijećena osoba, no u Wermelskirchenovoj sluti nešto neobjašnjivo, skoro kao da se s njom ponovo uzdiže prastari keltski kult matrone. Pa ona uopće nije lijepa, izjavio je Kugl-Egger, našto se Hermesova nasmijala i odvratila da su dandanas od njih stotine lijepe devedeset tri djevojke i žene - o tome se ne radi, neka gospodin javni tužilac jednom bolje zagleda oči i ruke

Wermelskirchenove pa će saznati što znači božica; ne, rekla je dok je s dobrim apetitom jela svoju krem-juhu od špargi, bolje je da se ostavi Wermelskirchenove, naravno da je ova imala odnos s Gruhlom sen. - ali što će postići ako to izađe na vidjelo?

Način na koji se mladi referent Aussem brinuo oko sićušne ranice na vratu Schorf-Kreidelove činio joj se ipak pomalo nametljiv, »gotovo erotski« kako je kasnije izjavljivala (često je naime ustajao, stajao pred njom i vrteći glavom promatrao sićušni crveni prištić, koji Schorf-Kreidelovu uopće više nije bolio). Ona je razgovor svrnula na slučaj Gruhl i nazvala ga »sablasnim«. Da, odvratio je Aussem, sablasno besmislen, takve bi slučajeve on rješavao po brzom postupku - pogotovo jer su optuženi skloni priznanju i nije im uopće stalo do rasprave; - čin zapravo i nije kriminalan, već ga valja promatrati u sklopu društva, što njemu izgleda opasnije nego da je »jednostavno kriminalan«. Grähn je rekao da naravno ne može prejudicirati svoj iskaz, ali »taj Gruhl« jedan je od onih kojima se on gotovo divi, u njemu se krije ogromna inteligencija. Aussem je rekao da ne shvaća kako to bar Hollweg nije poslao izvjestioca da prati taj neobični proces, na koji on gleda samo kao na lijepu oproštajnu predstavu za čestitog Stollfussa i isto tako čestitog Kirffela. »Zapravo je to pogonska svečanost«, rekao je i još jednom nervozno ustao od stola te uz mnogoznačno mljackanje motrio sićušnu malju na lijepom vratu Schorf-Kreidelove, veliku poput glave šibice i crvenu, te izjavio da će je kao i sve njene obožavaoce vječno sjećati na proces Gruhl.

Grupa činovnika i sekretarica okružne uprave, koji su u smjenama stizali na ručak u Duhr-Terrassen, unijeli su nemir i nužnost da se stišaju glasovi. Bergnolte je uz šalicu kave mozgao o tome da li je »napojnica«, uzevši troškovno-pravno, subjektivan ili objektivan pojam; naravno, razmišljao je, objektivan - morao je međutim priznati da očigledno ne poznaje dotične propise: čisto s apstraktne strane zanimalo ga je pitanje može li država biti suglasna s »velikodušnošću« kod napojnica; vjerojatno je to, pomislio je s uzdahom, pitanje ranga pa je prirodno da predsjednik dade veću napojnicu od savjetnika okružnog suda: u takvim se sitnicama po svoj prilici ogledaju ostaci starog pojma milosti, koji dolazi do izražaja u vezi s moćnošću, popularno izraženo: što moćniji, to milosniji i velikodušniji smije čovjek biti.

Narednik Behlau uzalud je pokušavao prodrijeti u noćni lokal Seiffertove što ga je otkrio u nekoj pokrajnjoj ulici pod imenom »Crveni fenjer«; pošto je više puta nespretno zalupao na vrata i pomamno pritiskao zvonce, otvorio se prozor na prvom katu u kome se pojavio momak osornog izgleda ne skrivajući crne dlake na grudima i zaprijetio mu da će ga tužiti zbog ometanja kućnog reda, ukoliko se smjesta ne izgubi; po glasu tog momka moglo se jasno zaključiti da je stranac, po svoj prilici Amerikanac; jasno se mogao razabrati i glas Seiffertove iz pozadine kako spominje »te ušijive vojničke prosce«. Behlau se pobijeđen povukao i vratio u neki manje sumnjiv a jeftiniji lokal, gdje je vidio kako je ranije ušao vodnik Kuttke. Lokal se zvao »Bierkanne«, tu se nije servirao ručak u pravom smislu riječi, ali zato krepka, zasitna hrana, koja se mogla začas spraviti: pristojna gulaš-juha, salata od krumpira, kobasice, bujon i pečeni valjušci od mesa; bila je to krčma za vozače teretnjaka i radnike, gdje su čovjeku kratili vrijeme automati s pločama i oni za igru, što bi bilo uzaludno tražiti u Duhr-Terrassen. Unutra je Behlau našao za tezgom vodnika Kuttkea u žustrom razgovoru s dvojicom vozača teretnjaka, kojima je imponirao i bio im istovremeno vrlo sumnjiv, jer se izvrsno snalazio u tipovima automobila, hodu kočnica, planu podmazivanja, opterećenju osovina i u inspekcijskim rokovima; narednik nije želio i sada preko podneva biti blizu vodnika i to zbog raznih poraza što ih je doživio njegovom krivnjom, sjeo je stoga na barsku stolicu u suprotnom kutu, naručio tri pogačice od čvaraka s lukom, uz to za sebe i krčmara, koji je u njemu naslutio pivopiju - neočekivano - po čašu vina; susjed za tezgom, neki trgovački putnik srednjih godina i melankolična pogleda, koji je svoju pivsku čašu nevoljko obrtao u ruci, a drugom sa žaljenjem prelazio preko ćelavog tjemena, upitao ga je da li je u vojsci sve onako po starom kao u njegovo vrijeme, a narednik je bez dužeg oklijevanja odvratio: »Vjerojatno sve još onako«, svrnuo nato razgovor na svoju omiljenu temu: različite plaće u okviru Nato-trupa; stvara to zlu krv, pogotovo u pitanju žena: ide to već gotovo tako daleko da je gdje god čovjek naiđe već neki Yankee u krevetu, ali većina je od njih na svu sreću oženjena i moralna, a s nesretnim Belgijancima i Francuzima stoje stvari još mnogo gore nego s Nijemcima; na pitanje trgovačkog putnika kako su plaćeni Holanđani i Danci, odvratio je Behlau da mu

to nije poznato, zna jedino da su najveća bijeda Talijani, ali - koliko mu je poznato - ti nisu uvijek i stalno konfrontirarani s tim trgačima dolara, kao što je to slučaj s njima Nijemcima, s jadnim Belgijancima i Francuzima.

Župnik Kolb razmišljao je da li da se pozove na ručak i na dobru kavu kod svog birglarskog konfratra; na to pitanje odgovorio je teoretskim »da«, ali se potom odlučio da ne posluša to teoretsko rasuđivanje: novoimenovani župnik - mještanin - kojeg je vidio tek jednom, prigodom sjednice dekanata i ocijenio ga kao donekle simpatičnog, bio je, kako mu je došlo do ušiju »s drugog mjesta«, određen da uskoro provjeri njegove, Kolbove nekorektnosti s novcem namijenjenim za zvono, pa bi posjet njemu mogao vrlo lako ispasti kao molba za uviđavnost te imati ponižavajuće posljedice. Stoga se pridružio objema ženama iz svoje župe, koje su namjeravale u lokal poznat samo domaćima i to isključivo upućenima među njima: u pekarnicu Frohn, gdje se u stražnjoj prostoriji, dnevnoj sobi Frohnovih koja je za silu bila uređena kao kavana, servirala dobra kava, vrlo dobar kolač, po želji i jeftino jelo iz lonca ili tanjur dnevne juhe, po posebnoj želji i s prilogom: komadom slanine ili sitnorezanom kobasicom od svinjskog mesa. Privlačila je Kolba osim toga mogućnost pravog a ne onako javno vođenog razgovora s Wermelskirchenovom kao u sobi za svjedoke, htio ju je posebice umiriti što se tiče toga, da bi on ili bilo tko drugi u selu mogao nju uhoditi prilikom vlastitih noćnih šetnji. Zažalio je već odavna, korio sebe zbog brzopletosti - svoje glavne greške - kojom je ženama pričao s svojim noćnim šetnjama; zapravo te šetnje uopće nije pravio tako često, kao što će se to smjesta razglasiti, već tek jednom, dva ili tri puta mjesečno, kad bi ga besanica posebno teško pritisla, a on bio sit čitanja i molitve; jednom je doduše vidio nekog čovjeka kako u tri ili četiri sata izlazi iz kuće Wermelskirchenove, štaviše tog je čovjeka i prepoznao ali ni pomislio ne bi na to ime, a kamoli da ga izusti, čak i kad je sretao tog čovjeka - a kojim je često imao posla - nije pri tom uvijek mislio na njegovu skrovitu noćnu pustolovinu. Pekarnica Frohn stajala je prilično postrani od birglarske modernizirane glavne ulice, u predjelu grada koji se doimao seoski i bio prljav. Kolb je računao s tim - a nije trebalo biti prorok da se to predvidi - da će Frohnovi pozvati

Leuffenove u kuhinju za obiteljski stol, dok time neće počastiti Wermelskirchenovu zbog njenog lošeg glasa, a da njemu kao župniku neće ponuditi da dođe u kuhinju jer bi to za njega bila premala čast. Njegovo predviđanje uglavnom se obistinilo: Leuffenova je odmah pozvana u kuhinju a on je s Wermelskirchenovom produžio u kavanu, ali je tamo naišao na dvoje gostiju: bio je to bračni par Scholwen iz obližnjeg Kireskirchena, koji je radi kupovine zemljišta za gradnju svratio bilježniku i sad načeo razgovor s Wermelskirchenovom: Wermelskirchenova je bila na glasu kao spretan trgovac nekretninama, izdržavala se time što je komad po komad prodavala naslijeđenu imovinu i kupovala zemlju u povoljnom trenutku; ljudi su joj i u tom pridavali »šesto osjetilo«. Župnik je prihvatio poziv da sjedne uz to troje za veliki stol presvučen plišanim stoljnjakom; otvorena zdjela s ostatkom juhe od povrća potakla mu je apetit. Scholwenovi su u izvornom dijalektu izmjenjivali s Wermelskirchenovom zapažanja o cijeni zemljišta za gradnju u Kireskirchenu gdje su napustili poljoprivredu i izgradili sebi bangalo. Veliki crni otvoreni novčanik Scholwenovih na stolu podsjećao je da su kratko pred odlaskom.

Poručnik Heimüller zavirio je tek nakratko u »Bierkanne«, nije osjetio pravu želju da sa svoja dva potčinjena izmjenjuje povjerljivost uz pivo ili da štaviše bude prisiljen slušati njihova prikrivena poluintelektualna bockanja, čemu se čovjek uvijek mogao nadati od Kuttkea. Polako je prošao birglarskom glavnom ulicom, odbacio pomisao da uđe u jednu od dviju prilično velikih modernih kavana, u kojima je vrvjelo od učenika srednje stručne i poljoprivredne škole, gimnazije, osmoljetke i škole učenika u privredi te nakon zlosretnog okolišanja neminovno dospio u Duhr-Terrassen, gdje je za svim stolovima našao grupice u revnom razgovoru, tako da se osjetio ne samo nesretan već i neshvaćen, gotovo izopćen te mu je laknulo kad je našao slobodan stol. Sve mu je izgledalo neprijateljski - i revni razgovor za susjednim stolom začinjen s mnogo smijeha, odakle su se Hermesova i Kugl-Eggerova šalama pokušavale utješiti na račun neuspjelog jela; i suzdržano ali intenzivno povjerljivo dogovaranje između Schorf-Kreidelove, dra Grähna i referenta Aussema, štaviše i Bergnolte, koji je sebi priuštio cigaru u gurmanskoj pozi (i uzalud se ponadao da će gostioničar i radi njega segnuti pod tezgu) - sve mu je

to izgledalo neprijateljski, iako nitko od prisutnih nije imao niti krio ikakve loše misli. Izgledalo mu je da i činovnici okružne uprave, pretplaćeni gosti za ručkom koji su upravo stigli i izmjenjivali šale s nekoliko mladih dama, očigledno sekretarica, pokazuju prezir prema njemu, poručniku. Ustao je i dohvatio s vješalice primjerak nadregionalnih novina.

Kući na ručak otišli su: Horn, koga je na stolu čekao omlet sa slaninom, zelena salata i krema od limuna, i koji je iza jela uz šalicu kave govorio sa svojom ženom o problemu »koedukacije u pubertetskoj dobi«, tema o kojoj je kao nekadašnja nastavnica osomogodišnje škole bila spremna održati predavanje u »Socijalističkoj radnoj zajednici za odgoj«. Horn je mudro šutio o novčanim kaznama na koje je bio osuđen. Grete Horn, sijeda vitka dama upadljivo crnih očiju, nazivala je sve muškarce zabavljene slučajem Gruhl, uključivši tu i svog vlastitog, »bedacima«, koji ne shvaćaju kakva se šansa krije u mogućnosti da se tom slučaju dade publicitet. - Zamisli - rekla je mirno - da svi vojnici dođu na ideju da zapale svoja auta i avione! Ali ti bedasti socijaldemokrati, ti licemjerni varalice postali su gora partija od bilo koje građanske. - Horn, koji je bio navikao na ovakve i teže njezine izjave, odmahnuo je glavom i izjavio da mu je samo do toga da Gruhla što prije izvadi iz zatvora, a uz što blažu kaznu; ona je nato odvratila da Gruhlu uopće nije stalo ako dobije godinu ili dvije zatvora, taj će čak i u zatvoru naći zaposlenje kao stolar, jer je »ženama zatvorskih direktora« po svoj prilici jednako toliko stalo do stilskog namještaja kao i svim ostalim građanskim »ptičicama«; jedino, dodala je ograđujući se, sa smješkom što je njenim tvrdim usnama pristajao začudo lijepo, jedino će se Gruhl u zatvoru morati naravno odreći ženskih no, dodala je, to je i jedino.

Sudski ovrhovoditelj Hubert Hall zaključio je po tome što mu je žena iznijela omiljeno mu jelo - punjene paprike, da će opet jednom zamoliti za blagost prema jednom od njegovih klijenata: i zaista pošto mu je servirala desert, moka-kremu s tekućim šlagom, priznala je da je kod nje bila izvjesna gospođa Schöffler i zamolila je da kod muža udesi odlaganje ovrhe koja se tiče njenog automobila; za dva, najduže za tri dana moći će srediti stvar, a njemu je valjda poznato tako se

izrazila gospođa Schöffler, kako je teško iščupati iz »pandža hijena« predmet koji je dopao ovrhe. Hall je na iznenađenje svoje žene ostao miran i odvratio da u toj stvari ne može učiniti ništa, inače bi se našao u nebranom grožđu, Schöfflerova je već u nekoliko navrata osujetila izvršenje ovrhe, jednom je iz radio-aparata, zaplijenjenog i pod ovrhom, prethodno povadila svijećice i prodala ih u bescijenje nekom staretinaru u obližnjem velegradu za protuvrijednost šalice kave i kolača sa šlagom; ne, ne, još jedan dan će pričekati, ali duže ne, tako neka poruči Schöfflerovoj.

Svjedok Kirffel II, viši financijski inspektor, omiljen u Birglaru kao i njegov otac policijski redar, našao je svoju ženu na velikim mukama, iako su je na sreću utješili kćerka Birgit i sin Frank, koji su se osim toga sažalili nad ručkom, sačuvati rezance da ne zagore, spasili uz to sos napravljen od soljene govedine, paprika i mladog graška da se ne »skuha u odvratnu kašu« te »da bi spasili situaciju« pripremili za desert kolač s bademom i dobru kavu. Muke Kirffelove, osobe koju su gotovo svi spominjali kao »zlatnu« ženu, počele su kad je oko jedanaest i trideset prije podne jedan mladi slikar ostavio u Kirffelovu stanu svoje slike; Kirffel je na račun svoje popustljivosti bio predsjednik gotovo svih birglarskih udruženja pa tako i »Udruženja za pripomoć mjesnim umjetnicima« te je nakon dugog natezanja dobio od svojih pretpostavljenih dopuštenje da u predsoblju nevelikog poreznog ureda smije priređivati izložbe. Prilikom posljednje sjednice predsjedništva (na kojoj je gospođa Hermes još jednom istupila kao smjeli modernist i rušilac svih tabua) bilo je zaključeno da se počne sa samostalnim kolektivnim izložbama; umjenici, koje je trebao odabrati poseban žiri, imali bi po četrdeset dana prilike da poreznim obveznicima birglarskog okruga, koji su bili prisiljeni da povremeno svrate u porezni ured, predstave svoja djela; redoslijed je bio određen ždrijebom i broj jedan pao je na slikara Tervela, daljnjeg nećaka policijskog službenika, koji se tim svojim srodnikom ponosio dok su mu se istovremeno gadile njegove slike. Mladi slikar je tu i tamo već bio »svratio pozornost na sebe« u novinama obližnjeg velegrada i bio u nekoliko navrata spomenut na nadregionalnom planu, te je u početku htio odbiti poziv da izlaže u birglarskom poreznom uredu i poziv ocijenio kao »pokušaj da me prikuju za to šugavo provincijsko

gnijezdo«, ali ga je onda kritičar Kernehl (učitelj crtanja u birglarskoj gimnaziji, nekadašnji učitelj mladog Tervela, očinski prijatelj i dobronamjerni zagovornik) uvjerio da jednostavno ne smije to odbiti, napokon ljudi u Birglaru imaju oči kao i drugdje; ukratko: Tervel (čije su slike potom novine »Rheinische Rundschau« označile kao »genitalne mazarije«, »Rheinisches Tagblatt - gdje je Kernehl pod pseudonimom Opticus pisao umjetničke kritike - kao »smione iskaze o seksu«, a Hollweg, koji je sam pisao kritike u svom »Duhrtalbote«, kao »pune nade - beznadne«), Tervel je ujutro oko jedanaest sati dopremio svoje slike u stan gospođe Kirffel (šest, koliko mu je bilo odobreno, od čega četiri veličine dva puta tri metra), odnosno te je slike uz pomoć jednog prijatelja ostavio u Kirffelovoj dnevnoj sobi, i inače tijesnoj, gdje je na svoj bijes otkrio jednu sliku svog kolege Schorfa, koga je običavao nazivati »apstraktnim mazalom«. Gospođa Kirffel nije se toliko bojala skandala koliko slika samih, taj strah priznala je i svojoj djeci kad su se vratila iz škole; ova su je naime zatekla kako jednim velikim platnom zaklanja sliku koju je označila kao »izuzetno odbojnu«: bila je to jedna od one dvije slike veličine dva puta tri metra - u glinastom slike veličine dva puta tri metra, u glinastom crvenilu, ljubičastoj boji i boji drvenog poda, a prikazivala je u nejasnim ali još raspoznatljivim obrisima nagog mladog čovjeka kako nagoj ženi u ležećem položaju, na grudima što ih je koristio kao plinske žiške i iz kojih su sukljali žućkasto-plavkasti plamenovi, peče jaja na oko; slika se zvala »Doručak udvoje«; preostale slike na kojima je također prevladavalo glinasto crvenilo prikazivale su gotovo sve odreda parove zabavljene ljubavnim radnjama, bio je to ciklus pod imenom »Sakrament braka«. Svoje vlastite smionosti prestrašio se i Kirffel sam, dok je odsutno jeo, pošto je ponešto umirio svoju ženu i odobrio prekrivanje slika platnom, bojao se prije svega ozlojeđenosti (s pravom, kako je vjerovao) poreznih obveznika, koji nisu dobrovoljno posjećivali službene prostorije niti su se dobrovoljno suočavali s tom umjetnošću, pa će vjerojatno slutiti da je posrijedi zloupotreba njihovih poreznih davanja; zacijelo će biti ogorčeni i roditelji još malodobnih poreznih obveznika, koji su često jutrom navraćali u porezni ured da im se u njihove kartone označi popust poreza na dohodak (na njihovo iznenađenje a ne na razočaranje, kako su to željeli prikazati oni malobrojni koji su mu bili neskloni, skandal je potpuno izostao; jedino

je neki mladić, koga su potom identificirali kao unuka pekara Frohna, pričvrstio na sliku »Doručak udvoje« ceduljicu s opaskom: »Nagutala se valjda zemnog plina - povoljno će se odraziti na račun za plin«). Mladi Tervel bio je povrijeđen što nije bilo skandala, gdje ga je bilo čak i u obližnjem velegradu. Kirffelu je donekle uspjelo umiriti svoju ženu uz obećanje da će još istog dana dati slike »pokrivene, štaviše zastrte« otpremiti u svoj ured, gdje će novoizabrani žiri još jednom imati prilike da se s njima suoči. Nato su uz dječji hihot sjeli da ručaju; zapitan o toku procesa Gruhlovima, odvratio je Kirffel da on ne zna ništa; njima svjedocima ne pruža se prilika »ni da pokupe mrvice«.

U kuhinji sudskog redara Schroera, koji je istodobno obavljao dužnosti pazikuće i zatvorskog ključara, sjedili su uz svinjske kotlete. miješanu salatu i slani krumpir Schroer, žena mu Liza, sudski redar Sterck i stari Kirffel, muškarci su zavrnuli rukave i posadili pivske boce pored sebe; Sterck je htio otvoriti svoje zamotuljke s jelom i otčepiti termosicu, ali ga je Schroerova prilično energično pozvala da se ne prenemaže i da sjedne k ostalima za stol; ona je ionako upućena na njega te nema ništa protiv da joj se revanšira ručkom prilikom njenog slijedećeg posjeta obližnjem velegradu, ako se baš nećka što su danas pozvali oni njega. Stercka je dočekao posprdni smijeh kad je upitao smije li svoje zamotuljke i »vrlo dobru kavu« poslati ili odnijeti obojici optuženih, jer su imali težak dan. Kirffel, koji je bio dobre volje, jer mu se činilo da svojim iskazom nije bitnije okrnjio svoju čast ni čast Gruhlovih, savjetovao je Stercku da se regrutira u Bundeswehr, da udesi da ga pošalju na službeni put, zatim da zapali auto, pusti da ga zatvore, ali da se prethodno ogleda za sinom kojem bi uspjelo da osvoji srce najljepše djevojke u Birglaru, čiji je otac gostioničar Schmitz, čija je majka nadaleko najbolja kuharica; Stercku je prijao ručak Schroerove, ali nije shvaćao te aluzije, te je bio zamoljen, pošto je zazvonilo na vratima, da ih otvori, da uvede zatvorenicima mladu damu koja vani čeka, ali da se prethodno, kao što je propisano, osvjedoči nema li u raznosaču za jelo kakvih nedopuštenih predmeta, tek onda će shvatiti, uvjeravali su ga. Sterck je uradio kako su mu naložili. Schroerova je Sterckovo izbivanje iskoristila da starog Kirffela upita kako sada stvari stoje između njega i njegovog sina, danas mu se pružila najbolja prilika da se s njim sretne u sobi za svjedoke i da proslavi pomirbu, kad umjesto toga on je »tu u njenoj kuhinji

melankolično sjedio kod peći i očekivao svoj nastup.« Kirffel je odgovorio, otirući usta velikim rupcem i pogledavajući čokoladni puding što ga je Schroerova već bila stavila na stol - tajanstveno je rekao da je to njegov križ i da će tako zacijelo ostati, sve je naime u kućanstvu njegovog sina tako fino da se ne usuđuje otići onamo. - Za žandara poput mene - rekao je - koji je u svojim prvim godinama službe još igrao skat s protuhama što ih je hapsio - sve je to prebrzo došlo. A osim toga sve je to još uvijek izdaja. - Time je aludirao na činjenicu koja ga je vrlo pogađala: svog sina poslao je u gimnaziju da bi postao župnik; ovaj je doduše položio maturu (Kirffel je rekao meturu), i štaviše studirao dva semestra teologije, a zatim se po Kirffelovu mišljenju namjerio »na prvu nakinđurenu i namazanu lutku koju je sreo« i upravo ta lutka, ta gospođa Kirffel o kojoj svi govore da je »zlatna«, »to je ono preko čega jednostavno ne mogu prijeći«. Schroer i njegova žena Liza odmahivali su glavama i nagovarali ga kod pudinga da se već jednom urazumi nakon tolikih godina, no Kirffel je odvratio da to nije ni pitanje godina niti stvar razuma, ili je možda religija razumna stvar? Ni Schroer ni njegova žena nisu znali odgovora na to pitanje, a osim toga u tom se trenutku vratio Sterck, bez riječi sjeo na svoje mjesto, vrteći glavom ispraznio svoj tanjur, a onda, pošto su ga Schroer i Kirffel upitno pogledali, izjavio kako mu se čini da je to ipak prevršilo svaku mjeru, cigara košta najmanje marku i pedeset, a jelo, ne, tako fine stvari on uopće ne voli - ispravio se na energičan pogled Schroerove i rekao » ne tako skupe stvari«, gotovo mucajući povukao je i to i rekao da je mislio reći: takve đakonije, ali kad je po pogledu Schroerove opazio da je i to bilo pogrešno, jer je time njeno jelo srozao na pučku hranu, izjavio je: - Bože moj, pa vi vrlo dobro znate što mislim, žena koja kuha poput vas ne treba se uopće vrijeđati. - Time je donekle udobrovoljio Schroerovu, dobio puding i kavu, o kojoj se kasnije pričalo da je »bila prilično mokra«.

Agnes Hall posvetila se u svojoj prostranoj vili raznim poslovima; prije svega nježno joj lice pošto se vratila iz suda nije više pokazivalo prezira ni zajedljivog prkosa, već prije sjetnog likovanja, u šeširu i ogrtaču sjela je za klavir i odsvirala jednu Beethovenovu sonatu; nije znala, nikad neće saznati niti će joj ikad itko reći: svirala je naime vrlo dobro, ali je uradila nešto što bi zaprepastilo ljubitelje glazbe: nakon

drugog stavka napravila je stanku, turila cigaretu u usta i nastavila svirati: tačno, gotovo nesmiljeno, kod otvorenih prozora, u nadi da će muzika doprijeti do sudske zgrade; iako nije svirala za njega već za onog drugog, za koga osim nje nitko nije znao, o kome osim nje nikad neće saznati nijedan glupan na ovom svijetu; zastala je i nakon trećeg stavka zapalila drugu cigaretu i nastavila svirati: nije to bio ni prvi ni drugi već treći, a ona na pragu četrdesete (osmjehnula se stavljajući ono »na pragu« ispred četrdesetu umjesto da toj brojci doda »četiri«), rat, razumije se, kraj - zbrkano je sada mislila na sudski proces pa na tog Gruhla koji joj se sviđao sada i oduvijek: dat će mu novac da plati taj auto, s kojim je napravio jedino što se i može napraviti s vojnim vozilima: zapaliti ih; zaklopila je klavir osmjehnula se i odlučila da u kasno poslijepodne opet osvane u sudnici i da dobrom starom Aloisu više ne čini nažao; međutim, kazat će Hermesu da želi platiti auto, možda i Gruhlove porezne dugove i još jedan auto, pa još jedan: za slučaj da ih želi sve zapaliti; učinilo joj se da je to dobra dosjetka.

Skinula je šešir i ogrtač, izostavila ogledalo: znala je koliko je još lijepa; u kuhinji je razbila jaja u tavi, prelila ih s nešto madeire, dodala samo nekoliko kapi octa, tek zbog mirisa, zatim papra i pečurke, na žalost iz limenke, upalila plin, pristavila vodu za kavu i oljuštila jabuku, dok su jaja u tavi lagano rasla: ništa, ništa, ništa neće ostati osim šake, šačice praha - koliko stane u soljenku. Pržionik je izbacio krišku kruha, izvadila ju je lijevom rukom a desnom promiješala jaja, zatim lijevom dodala vodu u filtar za kavu, potražila u pretincu praline: jedan a ne dva, željela je ostati vitka i lijepa za sve glupane ovog svijeta koji su se ravnali po zakonima, pisanim i nepisanim, svjetovnim i crkvenim: smijeh joj je zvučao vedro dok je s jajima, kavom, pralineom, objema kriškama prženog kruha i maslacem u lijepoj maloj plitici prelazila u sobu s klavirom u kojoj je bio postavljen stol; lijep, sa svijećnjakom i bocom za vino od brušena stakla; zapalila je svijeću i odložila vitku, tanku cigaru koju joj je pribavio Schmitz; također glupan, jedino se ponešto razumio u duhan, a ništa nije shvaćao od onog što je jedino bilo istinito, od stvari koja se zove ljubav; jaja su bila dobra ili bolje gotovo dobra, previše octa, vjerojatno kap, dvije; pržen kruh bio je vrlo dobar: smeđ poput lista, kava, praline, vitka cigara iz domovine gospodina Castra - još jedan glupan - sve dobro; čak je i svijeća bila dobra. Pošto je pospremila, dala se na najneobičniji od

sviju poslova: na mijenjanje oporuke; ne, ne ta šašava Marija koja je prerano opet postala beskrvna djevica, ni taj budalasti dragi stari Alois, niti ona opatica koja je vjerovala u sina čovječjeg i voljela ga - svi su oni prestari a i zbrinuti su, već: Gruhl će se zvati baštinik njenog imetka ali uz jedan uvjet: jednom na godinu neka zapali tako po auto, to ga neće doći skupo, samo polovicu od kamata; ovu malu svijeću može svake godine jednom upaliti njoj za sjećanje i misu paljevinsku održati za nju, a ako želi može pri tom pjevati - kako se ono zove? - onu litaniju o svim svetima: sveta Agneza, sveta Cecilija, sveta Katarina - ora pro nobis; nasmijala se jer se sjetila što joj je Kirffel pričao o pjevanju te obojice. Pisala je polako, jasnomodrom tintom ostavljajući vitku Castrovu cigaru u ustima: »Sav svoj pokretni i nepokretni imetak ostavljam ovim oporučno Johannu Heinrichu Gruhlu iz Huskirchena, okrug Birglar...« Izgledalo je lijepo: ispisano jasno-modro njenim čvrstim, gotovo energičnim rukopisom na bijelom ovitku papira: neobično, značajno, koliko li snage u soljenci, u kutiji za šibice punoj praha, koliko zloće, ljepote i elegancije - i koliko od te stvari zvane ljubav; godišnje jednom goruća baklja, misa paljevinska za svetu Agnezu, zaštitnicu zaručnika.

Utonuo duboko u razmišljanje, nedogorjele hladne cigare u ustima spremao se Stollfuss na odlazak, pošto je zamolio svoju sekretaricu da obavijesti njegovu ženu o njegovom skorom dolasku; već je tako često prolazio tim putem kroz nevelik gradski park, mimo spornog spomenika ratniku, tih nekoliko stotina metara uz Duhr do staromodne vile iz devedesetih godina, što ju je naslijedila njegova žena; već tako često da se najčešće lovio u prilikama kako se budi i postaje svjestan svoje prisutnosti tek vješajući kod kuće šešir i ogrtač u garderobi, odlažući svoj štap u stalak za kišobrane, a zapravo je dolazio k sebi tek zovući »Marija«, ime svoje žene, koja je u to doba najčešće bila na katu zabavljena pravljenjem kreveta ili je, kako je to sama zvala, »premetala« u pretincima svog pisaćeg stola. »Premetalo« bio joj je nadimak u Birglaru, važila je kao nesposobna domaćica ali dobra kuharica i strastvena pletilja; rezultate rada njenih spretnih i neumornih ruku nosio je Stollfuss na rukama i nogama, navlačio pulovere, koristio jastučne presvlake na stolici u birou; u savjetovalištu za majke bilo je uvijek njenih garnitura za dojenčad, koje su liječnica i

skrbnica dijelile mladim majkama, a gospođa Stollfuss prepustila je objema da ocijene koliko tko oskudijeva, odnosno ovlastila ih da poklanjaju dječje vestice i hlačice i majkama koje ničim ne oskudijevaju. O njoj, Mariji Stollfuss rođenoj Hollweg, govorilo se da baš nikako ne izlazi na kraj s vremenom, čime se mislilo na dnevno i na povijesno vrijeme, a to je trebalo značiti: sada nije bila ono što je nekad bila: demokrat, iako je istodobno imala osim »premetalo« još i nadimak »miroljubiva Marija«; ta potpisivala je proglase svake vrste, najradije opskurne. O njenoj rastresenosti kolale su čudne priče: nije samo bilo poznato i nije se samo »govorkalo«, već je to svojom izjavom potvrdio i bravarski majstor Dulber, da je Stollfuss dao konstruirati čelični pretinac, »pravi sef« da bi od njenih ruku i od opasnosti da ih premetne sačuvao spise što ih je često morao proučavati kod kuće, glavni ključ od pretinca nalazio se u Stollfussa, a rezervni kod sudskog redara Schroera; znale su se već dešavati stvari koje je »Rheinisches Tagblatt« nazivao »ne više samo skoro skandalozne«, na primjer iščezavanje izvjesnih materijala o slučaju Bethge optuženom za neuspjelu pljačku birglarske Narodne banke; spomenuti materijali pojavili su se doslovno tek četvrt sata pred početak procesa (što je znao samo Hollweg, njen vjerni i šutljivi nećak, »čovjek od novina«, koji nije nikad izbrbljao: da je zajedno sa sudskim redarom Schroerom odjednom došao na originalnu ideju da pretraži smetište između Kireskirchena i Dulbenweilera, gdje je Hollweg ustanovio da može »vrlo lako identificirati« netom istovareno smeće; tamo su nađeni spisi Bethge, Stollfussov novčanik s osamdeset pet maraka u gotovu i svi njegovi osobni dokumenti i papirići na kojima je pribilježio režiju slučaja Bethge; Hollweg je također bio taj koji je za nju izmolio milost kod svojih novinarskih kolega - vrlo često nudeći u zamjenu gorke kompromise, kao što je bio onaj da neće žestoko napadati ni CDU ni SPD - to mu je pošlo za rukom jer ona je i »na drugom mjestu« uživala zaštitu, tako na primjer kod Grellbera). Pričalo se po Birglaru da ona ponekad već u devet sati počne s pravljenjem kreveta, a onda se u podne probudi »iz obamrlosti poput Snjegulice«, a u ruci joj još uvijek ista plahta što ju je uzela oko devet sati da je poravna ili promijeni. Ovaj put je na njegovo iznenađenje došla iz kuhinje pošto je zovnuo »Marija« - opasane jasnomodre pregače s ružičastim trakama - »previše mladenački«, pomislio bi svaki put, ali

nikad to nije izustio. Mirisalo je - na patku ili purana? - u svakom slučaju mirisalo je na kompot od jabuka i rižu; poljubila ga je u obraz i kazala s ugodnim uzbuđenjem: ON je došao.

- Tko to? - zapitao je prestrašeno.

- Moj bože - odvratila je prijazno - ta ne Grellber, kao što se ti plašiš, već dekret o umirovljenju; za četiri sedmice svečano će te penzionirati, i pazi: još će ti pričvrstiti neko odlikovanje na grudi ili će ti ga objesiti oko vrata. Zar se ne raduješ?

- Svakako, svakako - rekao je muklo, poljubio joj ruku i prešao njome po svom licu - samo što bi mi bilo draže da su me već jučer penzionirali.

- Ne smiješ ni poželjeti tako nešto, jer što bi onda bilo s Gruhlom? Ja velim da će biti oslobađajuća presuda, ali uz naknadu troškova. Zamisli da se našao na nišanu jednom od tih uzornih demokrata. Oslobađajuća presuda, velim ti.

- Ali, dobro znaš da je to nemoguće. Pošao je pred njom u blagovaonicu, iz jedne staklenke natočio serija u dvije čašice, dodao joj jednu s ljubaznim smiješkom i rekao: - U tvoje zdravlje!

- Živio - odvratila je - uostalom prije pet minuta nazvao je Grellber. On potpuno dijeli moje mišljenje.

- Tvoje mišljenje?

- Da - rekla je, ispila čašicu i odvezala pregaču - vjerujem da ti je prepustio Gruhlove jer zna kako rado oslobađaš. Oproštajni poklon. Primi ga i oslobodi ih!

- Ali, molim te - rekao je strogo - valjda znaš kakav je Grellber prepredenjak. Oslobađajuća presuda je nezamisliva. Što je Grellber još htio?

- Htio je znati jesu li prisutni novinari.

- I?

- Rekla sam mu da nisu.

- Otkud znaš?

- Razgovarala sam u nekoliko navrata telefonski s gospođom Schroer. Grellber je još jutros nazvao.

- Zvao je više puta?

- Da. Gospođa Schroer mi je rekla da nema ni blizu nekog od novina, štaviše nikog s olovkom u ruci - Grellbera je to izgleda umirilo. Reci, zar si baš morao biti tako strog s Agnes? Pošalji joj cvijeće.

- Ah, prestani, rekao je - ta luda ženska napravila mi je nezgodnu scenu.

- Pošalji joj cvijeće, velim ti, i nadopiši: Oprosti! - Uvijek Tvoj Alois.

- Ah, ostavi.

- To što je Agnes uradila sigurno nije tako nezgodno kao ono, što mi je gospođa Schroer još ispričala.

- Nemoj mi ni reći - odvratio je umorno, dolio još serija u čašicu, zadržao s upitnim pogledom staklenku u ruci: nije htjela više.

- U redu, onda ti neću reći.

- Tiče li se suda?

- Da, neizravno.

- Prokletstvo, reci onda!

- Mislim da je uistinu bolje da znaš. Mogle bi se poduzeti mjere.

- Je li jako loše, jako mučno?

- Nije, samo je smiješno i pomalo nezgodno. Njeno široko, još uvijek lijepo i djetinje lice plavuše ponešto izbrisanih crta smiješno je zadrhtalo; pogladila ga je po ćelavu tjemenu uokvirenu oskudnom sijedom kosom i tiho rekla: - Radi se o onoj - kako se ono zvala? - mislim Eva iz gostionice, koja im svakog popodneva donosi meni broj četiri – zahihotala je. - Ne bez ponosa širi vijest: »podala sam mu se i začela sam«, doslovni citat:

- Prokletstvo - izustio je Stollfuss - nije valjda uz to još i maloljetna.

- Nešto preko. Zgodan pupoljak.

- Ali ona im donosi jelo tek otprije šest sedmica.

- Upravo vrijeme koje je potrebno da se u takvom jednom slučaju postave prva gorda nagađanja - uz put, gotovo uvijek tačna.

- Nadajmo se bar da je bio mladi.

- Bio je.

- Prije sedam ili osam sedmica odobrio im je Grellber izlazak radi sprovoda tasta Gruhla sen. Valja je nagovoriti da izjavi kako se to zbilo tom prilikom.

- Nju nagovoriti...

- Zar nećeš pokušati?

- To mogu - ali bi bilo bolje kad bi pokušao i sretni ljubavnik.

- On je razborit momak.

- S ukusom kakvom se mogu samo diviti: ona je najljepši pupoljak koji sam ikad ovdje vidjela.

- Ah, to će Hermes morati saznati od mene. Usput rečeno, cvijeće za Agnes možeš naručiti i telefonski.

- Telefonski? Pa znaš valjda da je telefon svima ovdje najpouzdanije vrelo obavještenja; u »Bierkanne« će već znati da je neki »muški glas« bio suglasan sa mnom što se tiče visine kazne, naime oslobađajuće presude.

Šutke su jeli juhu i glavno jelo (ipak patka, ustanovio je ugodno iznenađen); on malo, ona mnogo; već su četrdeset godina tako jeli - on malo, ona mnogo - juhu i glavno jelo; tih dvadeset minuta bez razgovora izborio je još dok je bio mlad javni tužilac; bio mu je potreban taj kratak predah da o daljnjem toku rasprave sredi misli koje je sad u obliku natuknica hitro zapisivao na komadiću papira dok je ona otišla u kuhinju po kavu i desert: Horn?, pisao je, jav. t.?, zatim župnik K., stara L., Wermelsk.??, tri vojn., Gra, Ki, Ha,; numerirao je kratice, izmijenio brojčani redoslijed, tako da su se Gra, Ki, Ha našli ispred vojnika.

Nikad se toga neće do sita najesti: njene svježe pečene savijače od jabuka s kremom od vanilijina šlaga; lijepa Meissen posuda za kavu, na kojoj je već eto trideset godina u ovakvim prilikama grijao hladne dlanove prije nego što bi iz čašice za rakiju hitro popio kapi za srce; već četrdeset godina gledao je u to lice plavuše koje je nekoć cvalo, a zatim stalo bivati sve blijeđe i šire, sjedio zajedno s njom za ovim velikim stolom od orahovine koji je bio namijenjen mnogoj djeci, »najmanje šestoro«; umjesto toga: spontani pobačaji koji nisu ostavili ni utješnog traga u vidu groba, ni spomena, već netragom nestali u ginekološkim klinikama; liječnički računi, »hormonska pojačala«, naborana čela raznih kapaciteta, dok napokon nije izostalo i mjesečno nadanje, sa svojih četrdeset godina ponovo je ušla u beskrvan status desetgodišnje djevojčice, on zanemario da joj dolazi sa svojom muškošću; ona postala brbljava i zaboravljiva, a on nanovo dječak koga nije više tištalo ono što dječake tišti; čak ni na grobljima traga, a već četrdeset godina oboje svejednako gledalo - jedući - on malo, ona mnogo - prazne stolce kao da s te strane očekuju plač, svađu, zanovijetanje, proždrljivost ili zavist pri jelu - nikad ne pomišljajući da uzmu manji stol za blagovaonicu; gosti rijetki; ti prazni stolci za nikad nerođenu djecu morali su ostati oko stola čak i poslije dvadeset godina pošto je ona ponovo postala mala djevojčica; ili će se možda i

njoj, kojoj već odavna nije kao drugim ženama, desiti čudo koje se dogodilo Sari? Neumoljivo je osujećivao njene rijetke, povremene pokušaje da na prazne stolce u svojoj nježnoj histeričnoj mašti posjedne izmišljenu djecu svojih sanja, da kćerci Moniki zabrani previše jesti, da sina Konrada sklone na bolji apetit, dozivao ju je kao nekakvu mjesečarku svojim trijeznim glasom kojim je čitao osude; tu i tamo pokušavala je prostrijeti stol za tu izmišljenu djecu svojih sanja - ne često, dvaput, najviše triput u četrdeset godina: on je tada vlastoručno sklanjao sa stola tanjure i čaše i razbijao sve to u kuhinji u kanti za otpatke, ni brutalno ni okrutno, već kao nešto što se razumije samo po sebi, kao da sklanja spise sa stola, a ona nije ni plakala ni vikala, tek povlađivala s uzdahom kao da prihvaća pravednu osudu. Samo jednu stvar obećao joj je pred ženidbu, obećao i održao: da nikad neće sudjelovati u donošenju neke smrtne osude.

Drugdje, gdje se znala zatjecati nepoznata i sama, gdje on nikad neće naići, pričala je po svemu sudeći o preminuloj kćeri i palom sinu, on je to otkrio samo jednom, i to u malom pansionu u Bavarskoj šumi, kamo je naglo morao poći, jer su nju bili otpremili u bolnicu sa slomljenom nogom. Slijedećeg jutra vlasnica pansiona upitala ga je kod doručka za palog sina Konrada koji je studirao medicinu, a poginuo kod grada zvanog Voronjež; zvučalo je to dobro - iz tuđih usta, a kad ona nije bila prisutna - štaviše istinito: plavokosi požrtvovni mladi čovjek, koji se zarazio u vojnoj bolnici za trbušni tifus i umro na rukama mlade Ruskinje, svoje dragane: zašto to ne bi bila istina? Zašto da za sebe i za njega ne izabere plavokosog požrtvovnog mladog čovjeka odavno zaboravljenog od svojih, koji više nije ni šaka praha, da im bude sin? Po svoj prilici je znala napučiti i raspučiti ovaj svijet jednom preminulom kćerkom i sinom u vrijeme dok njega nije bilo u blizini: a onda ono s mladom gospođom Monikom, kazala je gostioničarka, to je gotovo još tragičnije; survati se s avionom na putu svome zaručniku tamo »prijeko«, a on već sve pripremio za svadbu; da li je pod tim »prijeko« mišljena Amerika, ako jest, koja: Sjeverna, Južna ili Srednja; Srednja, odvratio je miješajući šećer u kavi; zaručnik je čekao u Meksiku, ne, nije bio Nijemac, već Francuz, koji je tamo radio na univerzitetu. Meksiko? Unirvezitet i Francuz, da taj nije bio - ne želi biti nametljiva a i ne tiče je se uopće - da taj nije samo bio - možda komunist? Neka to ne shvati kao uvredu, ona štaviše misli da

su i komunisti ljudi, sudbina te mlade djevojke dira je eto u srce pošto joj je milostiva gospođa tako mnogo pričala o njemu, a sama je čitala da u Meksiku ljudi stoje »jako lijevo«; da, potvrdio je, da, komunist je bio taj mladi čovjek, taj Francuz imenom Bertaud, koji mu je skoro bio postao zet; i nije se oženio nijednom drugom taj Bertaud, ostao je vjeran uspomeni svoje Monike nestale u valovima zapadno od Irske; ta mu se igra sviđala jer se nije odvijala neposredno između njih dvoje, jer se nije mogla dovesti u vezu s ribolikim bićima nestalim bez traga u klinikama Berga, zatim gradića u Vestfaliji i obližnjeg velegrada. Jedino tom prilikom saznao je za tu njenu igru, jedino tad sudjelovao u tome pola sata za vrijeme doručka, kratko prije nego što se odvezao u bolnicu da bi je u bolničkim kolima otpratio kući. Jedina joj je želja bila - ako joj je već suđeno - da umre ondje gdje je provodila djetinjstvo, da je tetoše opatice koje vjeruju u »sina djevičina«, jedna od tih bila je njezina jedina preživjela školarka, izuzevši naravno Agnes s kojom joj je, »na žalost, na žalost«, bilo uskraćeno druženje; »te dvije«, govorila je misleći na opaticu i na Agnes, »mogle su imati tvoju djecu u svom krilu. Pogledaj im kožu: pigment, hormoni, oči - a moje su svakim danom sve mutnije, sve bljeđe; i kad ostarim, bit će jednog dana blijede poput bjelanjka.« Da, što se očiju ticalo, postajale su uistinu sve bljeđe, kao plavilo na engleskim poštanskim markama. Ne, što se tiče djece od te Irmgard ili njegove rođakinje Agnes: ne, ne, nije isključeno da je bolje ne imati ih.

To je zbilja bilo jedno od njenih remek-djela, ova svježa, hrskava savijača od jabuka, s koliko je umješnosti dodala cimet i grožđice, a tek kašast umak od slatkog vrhnja s vanilijom; u znak zahvalnosti njegova ruka na njenoj, kojom mu je promiješala kavu.

- Reci, jesi li ikad čula za hepening?

- Da - odgovorila je.

Podigao je glavu i pogledao je strogo: - Zaista? Molim te, budi ozbiljna.

- Ali zaista - odvratila je - ozbiljna sam. Tu i tamo mogao bi ipak čitati nadregionalne novine, taj hepening, to ti je potpuno nov oblik umjetnosti, nov izraz, bilo što se razlupa, po mogućnosti s dopuštenjem onoga kome pripada, u najgorem slučaju i bez toga.

On je odložio žličicu, podigao ruke s onom gestom zaklinjanja koje se ona plašila, jer ju je time - što se rijetko dešavalo - znao

upozoravati, kao što je to činio sa svjedocima i optuženima, da govori istinu, suštu istinu i ništa drugo do istinu.

- Ali, kunem ti se da rade čudne stvari, zalijeću se lokomotivama na auta, raskopavaju ulice, prskaju zidove kokošjom krvlju, razbijaju čekićem vrijedne satove ...

- I zapale ponešto?

- O paljenju nisam još ništa čitala, ali što da ne zapale kad već znaju slupati satove u komadiće i lutkama iščupati ruke i oči...?

- Da, rekao je, »što da ne zapale nešto, u najgorem slučaju da prethodno i ne upitaju vlasnika za dopuštenje; što da se mojim humanim rukama ne povjeri rasprava za koju bi bio nadležan barem porotni sud, za javnog tužioca da se ne uzme netko sa strane, a za zapisničara netko tko se još uvijek klanja justiciji, iako ne do zemlje, malog Aussema, koji je - nema tome ni tako davno - dolazio na naša vrata za Martinje, vječno jednako slinav i s fenjerom u ruci, što ga je sam sklepao? Što da ne? Što da ne? - rekao je, zamolio još kave pružajući joj šalicu, nasmijao se od srca, gromko, koliko mu je to dopuštala cigara (još uvijek ona ista koju je zapalio tog jutra). A kad se ona gotovo snuždila što joj - kako je među njima bilo utanačeno - nije pobliže objasnio šalu zbog koje se čak zagrcnuo od dima cigare, dometnuo je:

- Pomisli samo na svoje nadregionalne novine: zapaljen auto, uz to pjevanje litanija, kucanje lulama - ritmički - shvaćaš li zašto se smijem? Zašto Grellber ne želi novinare, a Kuggl-Egger ne smije shvatiti što je po srijedi?

- Oh - rekla je uzimajući jedan praline iz srebrne kutije i potom još kave - pa naravno da ih sad shvaćam, te prepredenj akoviće, iako to više miriši po pop-artu.

To je volio: kad je uzimala cigaretu, znala je napućiti usne poput desetogodišnje djevojčice koja žudi za tim da izgleda vragoljasto, taj bijeli komad prpošno u ustima, kao da joj zaista dolikuje; četrdeset godina, a neprobuđen život u njoj, bez ostavljena traga na zemlji, čak i bez sjećanja na ijedno nasilje iz vremena dok joj je dolazio sa svojom muškošću; vrlo, vrlo ostarjela djeca. Još jednom njegova ruka na njenoj. - Rijetko kad mi je tako dobro prijalo - i opet se osmjehnuo dok je mislio na svoj papirić: Gra, Ki, Ha, tri v., žp. K. - zar i takav papirić nije već kao neko popartističko djelo?

Rijetko kad se tako čilo, tako laka srca vraćao na neku raspravu, gotovo bodro navukao je ogrtač i nataknuo šešir na glavu, dohvatio štap iz stalka, poljubio njeno blijedo široko lice plavuše, koje je još uvijek smiješno drhtalo. Čak mu se i Birglar učinio manje tmuran, manje skučen: zapravo je lijepo kako ta rječica Duhr, iako blatna i spora, protječe kroz gradić, pješačka staza uz nju, mali brijeg-vidikovac, sporni spomenik ratniku, Nepomuk na mostu, sjeverna gradska vrata, južna gradska vrata, »glavna poprišta prometnih nesreća«, »uska prometna grla«, lijepi su dapače bili i crveno-bijelo oličeni dućani uz gradsku vijećnicu; zašto ne živjeti u Birglaru, umrijeti u Birglaru?

- Ne, neću ruže - rekao je u cvjećarni - ni ivančice - ni ljubavno ni mrtvačko cvijeće - da, da - rekao je - dajte mi taj lijepi stručak jesenskog cvijeća - na adresu gospođice Hall znate?

U Duhr-Terrassen uspio je jedino čokoladni parfait koji se servirao i onima koji na nj ne bi imali pravo po jelovniku i meniju, a to zato da bi se utješili i udobrovoljili; spravljen je bio još prethodne večeri u velikim količinama koje nisu bile ni u kakvom srazmjeru s vjerojatnim narudžbama za meni br. 4; a zgotovile su ga ruke one koja je svojim ponosnim očitovanjem tako smela osjećaje, srce i ruke svoje majke, da joj se izjalovio i njen specijalitet - kiselo pečenje -; parafait je vlastoručno servirao njen otac koji se sjetno ispričavao zbog neuspjelog jela, iako ne baš neutješno: - Po srijedi su emocionalni razlozi koje bi bilo nepriličnо iznositi - naplaćivao je manje iznose od navedenih, čak i Bergnolteu koji mu se nije sviđao. Nije pokazivao čak ni uzrujanja kad ga je u dva navrata - oba puta isti muški glas - zamolio da dozove goste na telefon, pri čemu se taj muški glas u prvom navratu raspitao ima li tamo nekakva kabina i da li je zvukovno izolirana; nato zatražio razgovor s Kugl-Eggerom a potom i s Bergnolteom, obojica su ostala prilično dugo, pet, šest minuta, možda i duže; prvi doduše nije izašao baš smeten, ali dosta zbunjen, dok se drugi zadovoljno smješkao.

Nešto živosti unio je Hollweg koji je navratio oko četrnaest i četrdeset pet, baš kad se društvo spremalo za odlazak, svježe okupan

i dobre volje domahnuo je Hermesu i Kugl-Eggeru, naklonio se gospođama iz daljine i zaputio stolu za kojim su sjedili Grähn, Schorf-Kreidelova i Aussem, ondje su ga dočekali savjetom da naruči jaja na oko sa slaninom ili omlet, jer danas se sve ponesrećilo, čak i salata; Schorf-Kreidelova, Grähn, Hollweg i Aussem, istomišljenici iz liberalne opozicije dogovarali su se potiho u vezi s predavanjem zakazanim za sutra navečer, nadali se da mu ovaj put valjda neće prisustvovati Hermesova i svojim izazovnim naprednjačkim upitima »pobrati skorup liberalnosti u ime katolika birglarskog okruga.«

- Ta ženska - tiho je rekla Schorf-Kreidelova - tko bi je izopćio, napravio bi nam najbolju uslugu. Svejedno je prijazno domahnula Hermesovoj koja je u tom trenutku s Kugl-Eggerovom pod rukom napuštala Duhr-Terrassen, obećala da će još istog popodneva otputovati u obližnji velegrad, da bi referenta priredila na upadice koje su se mogle očekivati od Hermesove; taj mladi poslanik trebao je izlagati o temi: »Prehrana svjetskog stanovništva - kontrola rađanja - napredno društvo« i moglo se očekivati da će Hermesova, koju je odnedavna resio pridjevak »Elza-pilula«, svojski sudjelovati u toj temi. Hollweg je sa svoje strane obećao da će osobno doći u ime svojih novina i o svemu napisati uvodnik u kome »na Elzu neću utrošiti ni ciglog retka, to čvrsto obećavam«. Uz put je zapitao kako teku stvari oko rasprave Gruhlovima, našto je Grähn objasnio da je u sobi za svjedoke vrlo veselo, a Schorf Kreidelova dodala da je šteta što je onako kratkim postupkom ušutkana jedina osoba kadra da unese malo živosti u tu straćaru. Pošto je ispričala kako je Gruhl zapalio svoju lulu, pri tom nju takoreći opržio pa se »šarmantno, ti ga znaš« ispričao, izjavio je Hollweg da je to sasvim zgodno i da može poslužiti za finu lokalnu žaoku u vidu teme »O pušenju u sudnici«; tu je uskočio Aussem i zapitao ne bi li pod svojim pseudonimom »Justus« mogao napisati kratak osvrt o »besmislenosti paljenja auta i o besmislenosti izvjesnih procesnih procedura«, no Hollweg je odsječno, gotovo ljutito šapnuo, da su »naši prijatelji« izričito molili da se ne piše o procesu i da će ovaj put jamačno i on sam morati zatomiti svoju lokalnu žaoku, jer je pušenje u sudnici, i to »od strane jednog optuženog« vrlo upadljiv prijestup.

Na povratku u sudnicu upitao je Hermes Kugl-Eggera zašto ne ospori nadležnost suda i kao minimalan zahtjev ne zatraži porotni sud,

našto je Kugl-Egger sa smiješkom odvratio kako braniocu neće biti uskraćeno pravo da ospori, ako želi, tu, »moram priznati«, čudnu pravnu okolnost da obojicu Gruhla izvede pred Prellov forum te da za njih umjesto pola godine (što je branilac odmah preinačio u četiri mjeseca) izbori dvije godine, ali on sumnja u moguć uspjeh jedne takve intervencije, jer je naposljetku optužnica podignuta radi materijalne štete i grubog prijestupa; slegnuo je ramenima, tajanstveno se nasmiješio i izjavio da sve to zajedno ne prelazi okvire neke krijumčarske, krivolovske ili piromanske zgode, nisu isključeni bogohuljenje i blasfemija, jer je pjevanje litanije ipak bilo vrlo nepriličo. Gdje nije tužioca - a tužilac je on, javni tužilac - tu nije ni suca. A Hermes može, ako ga je volja zahtijevati strožu kaznu!

Gospođi Kugl-Egger, koja se ni čokoladnim parfaitom ni dobrom kavom nije dala utješiti niti obmanuti nakon neuspjelog jela, nego je bila nekako uznemirena, gospođi Kugl-Egger donekle je laknulo kad su konačno dospjeli do sudnice, jer je sudnica pružala izvjesno jamstvo da će Hermesova šutjeti barem nekoliko narednih sati; sad je već itekako žudno čeznula za »tim gnijezdom istočno od Nurnberga«: zavičaj joj je izgledao tako nezavičajno, a mišljenje Hermesove o najznačajnijim pitanjima dana bilo joj je već više nego dobro poznato; u međuvremenu je i ona sa svoje strane bila nacistu da je to zbilja ona pretjerano živahna i plavokosa djevojčica koja je »nekako stalno grizla jabuke« i svojedobno najhitnije i na duže vrijeme morala u internat; sve u svemu: ne nesimpatična a pogotovo ne zlobna, već samo beskrajno zamorna osoba u čijem su zvonkom smijehu stalno odzvanjale suze; da li je već bila u Izraelu, stigla je još Hermesova upitati Kugl-Eggerovu dok je sud zauzimao svoja mjesta, Kugl-Eggerova je ostala dužna odgovora, stigla je samo odmahnuti glavom, našto joj je Hermesova neponovljivim gestama dala na znanje, da mora otići onamo, to čovjek mora vidjeti.

Poručnik je zaključio da prvu polovicu tog dana uknjiži kao nesretno jutro, kad mu se sve izjalovilo ili obrnulo u zlovolju - nadao se još uvijek da će mu se prilikom njegova iskaza tog popodneva objasniti barem dio onoga što ga je tištilo -: razgovor sa župnikom, pokušaj da obojicu svojih potčinjenih opomene na takt i pristojnost, a

nakon svega: ovo očigledno neuspjelo jelo, iza čega ga više nisu mogli udobrovoljiti ni snižena cijena ni čokoladni desert; u prvom trenu bio je pomislio da je neuspjeli ručak izraz »osobne i ideološke antipatije« prema njemu i instituciji kojoj je pripadao svim srcem, a onda je, pošto se gostioničar ispričao, uz čokoladni parfait ponudio besplatnu šalicu kave, »da bi spasio dobar glas kuće koji je nepredvidivim duševnim potresima« dospio u opasnost, pogledao onome u smeđe oči kao u psa i oivičene lukavstvom, u početku slutio porugu a kad je nije našao, popušio unekoliko utješen cigaretu uz kavu, dok je do kraja čitao uvodnik nadregionalnih novina.

Prije nego što je Leuffenova došla iz kuhinje i nagovijestila da je vrijeme da se vrate na raspravu i pošto su Scholwenovi dugo vijećali s Wermelskirchenovom o raznim pristojbama, došlo je u kavani Fronh do neočekivano dramatične životne ispovijesti Wermelskirchenove, koja je u jedva dvadeset pet minuta preneraženom župniku uz ispovijed izložila gotovo kompletnu ljubavnu filozofiju; kako se vrlo mlada udala odnosno bila udata za tadašnjeg podoficira Wermelskirchena, koji se njom - imala je tada šesnaest godina, bila mlada, bezbrižna, željna života i ljubavi - najprije oženio »uz crkvu i sve ostalo« a onda je zaveo. I pogane je stvari radio s njom i prestravilo ju je što sve spol može napraviti od muškarca, dvije godine bila je udata za Wermelskirchena, koji je bio lukav, lijen i obijestan stvor, dvostruko stariji od nje, tridesetdvogodišnjak i van svake sumnje bio samo jedno: muškarac; ni vojnik ni seljak već samo mužjak i to u takvoj mjeri i na takav način da je morala plakati; zatim je posljednjih mjeseci rata prebačen nekamo iz Birglara, gdje je dotad u okviru jedne motorizirane jedinice obavljao nekakav pozadinski posao, i nakon dva dana bio je mrtav; vijest o tome donio joj je jedan njegov drug, i ne samo tu vijest, znao je taj osim toga i pričao joj da zna kako izgleda njena koža, ruke, poznavao joj je tijelo kao i njen vlastiti muž, koji je i nakon svoje smrti nanovo posegnuo za njom preko tog mladića, »gadna izdaja« je to, i stoga ona nije udovica nego još uvijek žena tog Wermelskirchena; on je još uvijek posjeduje, on, koji je tamo negdje u hirtgenskoj šumi odavna »zaoran« bez groba, bez križa i bez traga na zemlji; oh, taj je živ i ne treba je nitko uvjeravati da mrtvi nisu mrtvi, no ponekad misli da bi bilo bolje kad bi mrtvi zaista bili mrtvi, a osim toga

njeni su je pobožni roditelji pred svećenikom i oltarom predali tom Wermelskirchenu; i je li on, svećenik kadar da uopće shvati kako je »ponekad nasrtao na nju« taj lupež koji je odao i proda drugima čak i sitnu malju što je ima na leđima. Ohladila se juha, ohladila se i kava te im je valjalo promrmljati dugo bespomoćno, zapravo suvišno izvinjenje pred Frohnovom kad im je prišla s Leuffenovom, jer Frohnova je smjesta shvatila da se tu odigralo nešto nesvakidašnje. - I sjedio je tu - pričala je kasnije - i držao joj ruku kao što to zaljubljeni ponekad čine u kinu, držao te strašno lijepe ruke u svojima, a nijedno nije okusilo ni juhe ni kave.

Gore, gdje su se sreli da ponovo navuku svoje odore, objavio je Stollfuss da je raspravu naumio još danas privesti kraju, zato neka gospoda već sad stanu prikupljati materijal i bilješke za svoju završnu riječ, on vjeruje da je moguće završiti s izjavama svjedoka, ponovnim saslušanjem obojice Gruhla i obojicom vještaka, to jest profesorom Bürenom i trgovcem umjetninama Mortikom do najkasnije 18.30 sati; zatim se može ubaciti pauza, a možda i jedna kraća prije toga. Izgleda da je taj plan bio po volji Kugl-Eggeru a ne osobito Hermesu, koji je izjavio da je tim vremenskim planom naravno više nego zadovoljan, međutim sumnja da će njegovi štićenici izdržati »takav napor« bez štetnih posljedica. Takav argument dočekao je Stollfuss s ljubaznim a Kugl-Egger s podrugljivim smiješkom, nato se Hermes i sam kiselo osmjehnuo na ljubazno upućenu Stollfussovu molbu da po mogućnosti ne upotrebljava trik s nesvjesticom ili pak iznemoglošću; u slučaju da se Hermes pribojava slabosti ili nesvjestice za svoje štićenike, nastavio je Stollfuss, ne bez prizvuka lagane prijetnje u glasu, dok je silazio, u tom slučaju može iz obližnje bolnice udaljene dvije minute pozvati dr. Hulffena, koji je inače vrlo vičan takvim slučajevima. Osim toga je i Schroerova spremna da pruži pomoć. Hermes se osjećao nemalo zatečen. Bio se potiho nadao da će te večeri s juridističkim osobitostima procesa upoznati jednu prijateljicu svoje žene koja je povremeno pisala izvještaje za neke nadregionalne novine i čiji se dolazak očekivao kasno navečer. Namjeravao ju je sutradan povesti sobom u sudnicu, a sad je već razmišljao o mogućim razlozima za reviziju čitavog slučaja.

3

Od tuceta prisutnih tog prijepodneva ostalo ih je još samo troje: Hermesova, Kugl-Eggerova i Bergnolte, koji je još razmišljao o tome da li je jelo u preporučenom mu »najboljem lokalu na trgu« zaista moglo biti tako loše kakvim mu se učinilo, ili taj utisak valja pripisati samo »slučajnoj dispoziciji njegove prijemljivosti za ukus«, jer inače nije mogao zamisliti da se Grellber, čije je gurmanstvo bilo tako notorno da je povremeno čak istupao kao vještak-amater pri utvrđivanju zakonom propisane kakvoće živežnih namirnica, da se taj šalio kad je s uživanjem mljackao dok mu je preporučavao tamošnju kuhinju. Zamišljeno je sjeo na svoje staro mjesto, najprije umireno a zatim gotovo tjeskobno jer se red prisutnih tako prorijedio. Tog poslijepodneva izostali su: žena sociologa za pitanja prometa, koja je za svog muža morala prirediti referat o problemima semafora; tu je valjalo obraditi statistike, ispisati natuknice, srediti tok referata; osim nje nedostajali su: Agnes Hall iz poznatih razloga, mesar Leuffen iz Huskirchena - Gruhlov šurjak - i to stoga što je za neku veliku svadbu, koja je trebala biti idućeg dana, morao zaklati svinju i tele, dvojica kolega Gruhla sen. kojima je bilo stalo da čuju izjavu sudskog vještaka, no kako nisu mogli žrtvovati još i popodne, zamolili su Gruhla preko sudskog redara Schroera da im prvom prilikom ispriča ono najvažnije iz tog iskaza, Schorf-Kreidelova iz poznatih razloga te osim ovih i trojica umirovljenih građana koji su sam za prijepodneva tratili svoje vrijeme kao »studenti kriminalistike«, a u poslijepodnevnim se satima u mirnoj stražnjoj sobi lokala »Bierkanne« spremali za turnir skata što su ga za slijedeću nedjelju u susjednom okružnom centru Wollershovenu organizirali članovi komiteta »Razveselimo svoje starije sugrađane«, ta trojica, jedan stariji seljak, jedan umirovljeni srednjoškolski profesor i jedan skoro osamdesetgodišnji obrtnik osjetili su neovisno jedan od drugog da je u »toj stvari nešto čudno«, a inače ništa vrijedno spomena, jer im je čitav slučaj bio dobro poznat.

Među prisutnima bila su samo dvojica novih: mladi poljoprivrednik Huppenach iz susjednog sela Kireskirchena, ranije vojnik u jedinici mladog Gruhla, koji je ionako bio došao poslom zbog nekog kredita u okružnoj štedionici, i umirovljeni okružni službenik po imenu Leuben, koji je sa Stollfussom bio u daljnjem srodstvu. Na trenutak je Bergnolte

u sebi osumnjičio poljoprivrednika Huppenacha i starog Leubena da su novinari, ali je to prestalo čim je kratko osmotrio njihovu spoljašnjost i izraze im lica.

Zamjetljivo bolje raspoloženje predsjednika suda i optuženih za vri jedilo je zapravo daleko veći auditorij; pogotovo se to moglo reći za obojicu Gruhla, jer ako su tog jutra djelovali spokojno i mirno, sad su zračili vedrinom koja je čak i braniocu popravila nešto pokvareno raspoloženje. Neuspjelo jelo nije izgleda ozlovoljilo javnog tužioca: na brzu ruku naručio je od Schmitza jedan od njegovih čuvenih omleta souffles; jedini koji nisu bili pogođeni ometanjem kuhinjskog umijeća Schmitzove bili su Gruhlovi, naročiti miljenici sudbine; mlada dama došla je naime sa svojim očitovanjem, koje je za posljedicu imalo spomenuto ometanje kuhinjskog umijeća, kad su jedino uspjeli teleći medaljoni namijenjeni Gruhlovima već bili u raznosaču za jelo. Gruhla sen. posebno je razgalila iznimno dobra kava tog dana, uz koju je popušio jednu od onih cigara za koje se Schmitz - kako mu je bilo poznato - »znao mašiti« samo u rijetkim prilikama: bila je od blagog mirisa duhana savršene finoće. Očitovanje Eve Schmitz da očekuje dijete dovelo je i mladog i starog Gruhla u pravo euforično stanje: naizmjenično su sa svojom zaručnicom, odnosno snahom kratko zaplesali i pitali je stalno iznova, da li je to zbilja sigurno. Javni tužilac je, osokoljen činjenicom da njegovom kolegi Hermesu izgleda neće uspjeti planirana režija, pozvao kao prvog iza odmora još jednom Gruhla sen. i zapitao ga u dobrom raspoloženju, nije li se možda zabunio kad je izjavio da je doduše dolazio u sukob sa zakonom, s poreznim zakonom, ali da nije bio kažnjavan. Gruhl je odvratio, ne, kažnjavan nije bio - jedino ako se bezbrojni nalozi za ovrhu ..., našto ga je javni tužilac prijazno prekinuo i rekao, ne, na to nije mislio, on samo traži objašnjenje za neobičnu činjenicu što ju je uočio prilikom ponovnog prelistavanja spisa, a ta je da je Gruhl, iako pozvan u vojsku tek 1940, već na kraju 1942. bio narednik, a na kraju 1943. začudo bio po činu opet običan vojnik. Oh, izjavio je Gruhl vedro, objašnjenje je vrlo prosto, jer je u ljetu 1943. bio degradiran. Oh, upitao je javni tužilac, to zvuči tako samo po sebi razumljivo, da li se svi vojnici degradiraju samo tako, ni pet ni šest? Ne, rekao je Gruhl, sad već ne samo vedro nego gotovo radosno, protiv njega je bio pokrenut vojni sudski postupak, bio je osuđen na osam mjeseci zatvora, ali je

odsjedio samo šest, i to u nekoj vrsti tvrđavskog zatvora. Tu se energično umiješao branilac i zapitao predsjednika da li je u ovom slučaju dopustivo kaznu izdržanu u vojsci označivati kao prethodnu kaznu. Javni tužilac je odvratio da on takvu kaznu nije označio kao prethodno kažnjavanje; predsjednik je mirno odgovorio Hermesu da se radi o tome, na osnovi kojeg je kažnjivog čina Gruhl bio osuđen. Nato je javni tužilac sa smiješkom upitao Gruhla sen. da li je voljan odgovoriti ako ga pitaju o tome. Gruhl je potvrdno kimnuo glavom, a da se nije posavjetovao s braniocem, i izjavio da je voljan odgovoriti na to pitanje. Nato će javni tužilac: - Tad mi ispričajte što se dogodilo. - Gruhl je izjavio da su ga još za vrijeme opće obuke stalno premještali na razne stolarske poslove, dijelom u stanove oficira i podoficira, a povremeno je radio za njih i u bataljonskoj radionici; kad je njegova jedinica krenula u Francusku pošto se rat završio (upadica javnog tužioca: - Hoćete reći, vojni pohod na Francusku? Gruhlov odgovor: - Hoću reći, rat) bio je najprije u Rouenu a kasnije u Parizu; na osnovi potražnje koja je vladala za njima, dospijevao je sve više, naposljetku je radio za nekog pukovnika i to »poglavito Louis XVI - to mu je uvrtjela u glavu žena«, doskora su za njegove potrebe u Parizu zaplijenili jednu malu stolarsku radionicu u predgrađu Passy, neku malu straćaru u kojoj je međutim bilo sve što mu je bilo potrebno; tamo je odlazio jutrom, radio, kasnije je i spavao ondje, naposljetku se i sprijateljio s kolegom kome je radionica pripadala, isposlovao u pukovnika da i taj radi s njim. Kolega se zvao Heribault i dandanas mu je još prijatelj. Sad je Heribault vlasnik dobro uhodane antikvarnice, na ideju da otvori takvu radnju došao je Heribault u toku zajedničkog posla s njim za vrijeme rata; bio je vrlo, vrlo dobar stolar, uglavnom namještaj, ali ne stilski, tome ga je on poučio. Ukratko, Heribault je kasnije radio posve za svoj džep, pukovnik o tome nije imao ni pojma, a on, Gruhl nije mu, naravno, polagao računa o trajanju pojedinih radova; za manju komodu, koju bi kod kuće kao svoj čovjek renovirao za sedmicu ili štaviše za tri dana, uzimao je i do dva mjeseca vremena. I tako, jednog je dana rekao pukovniku da bi tim poslom kod kuće bez imalo muke mogao zarađivati mjesečno četiri stotine do pet stotina maraka i da je prosti vojnik zapravo šugavo plaćen. Pukovnik se nasmijao, a on nato vrlo brzo bio unaprijeđen u čin razvodnika, zatim u vodnika, a potom u čin narednika. Kasnije su se u

Heribaultovoj radionici održavali sastanci, poneka4 bi uveče znalo doći nekoliko muškaraca, pa i žena, donosili bi vino i cigarete, a Heribault bi ga svaki put slao nekamo s napomenom da je bolje za njih i za njega da uopće ne zna o čemu se tu govori, na vratima radionice bio je natpis: Njemačka vojska, ili tako nekako slično. Tada bi obično odlazio u kino ili na ples te se na Heribaultovu molbu uvijek vraćao tek oko ponoći. Na tužiočevo pitanje, postavljeno podmuklom blagošću, zar me se to nije učinilo sumnjivo, odvratio je Gruhl, sumnjivo: ne, ali je svakako bio nacistu da se ti ljudi tamo ne sastaju da bi raspravljali o tekstu poruke odanosti Hitleru. Ta bio je rat, a on, Gruhl nije imao utisak da su Francuzi time jako oduševljeni, Heribault je njemu i pukovniku također puno pomogao da nabave pokućstvo; poznavao je mnoge stolare, trgovce starim namještajem kao i privatne osobe. Za kupljeno pokućstvo utanačivali bi cijenu u maslacu, cigaretama i kavi, »i to tako visoku da bi i za susjedstvo ponešto preostalo«; svaka se cijena plaćala u maslacu, kavi, cigaretama; on, Gruhl je također često putovao okolo, u Rouen, Amiens a kasnije u Orleans i uvijek uzimao svežnjiće za Heribaultove prijatelje: maslac, kava i tako dalje, dok ga jednog dana nije Heribault zapitao bi li ponio paketić maslaca iako znade da u njemu nema ni maslaca ni cigareta a ni kave; a kako se u međuvemenu bio vrlo sprijateljio s Heribaultom, stanovao i jeo kod njegove porodice, a Heribaultova žena i kćerkica bile jako dobre prema njemu prilikom smrti njegove supruge, zamolio je dakle Heribaulta da mu kaže što je u paketu, a ovaj je odvratio »ništa gadno, samo papir, na nesreću tiskan stvarima koje ne bi jako obradovale tvog pukovnika«. I tako je dakle nosio paketiće - u više navrata - dok ga jednog dana nije upozorio vojnik iz komande, kamo je tu i tamo morao svratiti da podigne doznake za jelo i svoju plaću, i prišapnuo mu da je radionica pod paskom. On je nato upozorio Heribaulta koji je smjesta nestao sa svojom porodicom, a on sam dva dana nakon toga bio uhapšen; priznao je da je nosio paketiće, ali ne i da je znao što je u njima. Uz put rečeno, nakon sudske rasprave »propao je sav posao s pokućstvom, jer o tome se i radilo, kako se ispostavilo«, također je i pukovnik bio degradiran. Upitan da li je kaznu osjetio kao pravednu i da li je imao grižnju savjesti, odgovorio je Gruhl da nije. Nije imao ni najmanju grižnju savjesti; a da li je kaznu osjetio kao pravednu - pa sad, pravedan, to je velika riječ, naročito mučna u

vezi s ratom i njegovim posljedicama. Tako, on dakle riječi poput pravedan i pravda osjeća kao mučne, još i danas? Da, odvratio je Gruhl, »još i danas kao izrazito mučne«. Ranije je izjavio da se nikad nije zanimao za politiku, kako to da se onda opredijelio za te ljude. Upravo stoga što se nikad nije zanimao za politiku, opredijelio se za te ljude: volio ih je. »Ali vi to ionako ne razumijete.« Javni tužilac se razljutio i rekao da ne dopušta da optuženi ponovo daje sud o njegovoj inteligenciji, uostalom više nema nikavih pitanja, potpuno su mu sad jasni njegovi nazori, a u vezi s Homovim nazorima još su mu jasniji: udara mu također u oči da su za optuženog najneobičnije stvari »naravne«: sve proglašava za »naravno«. Predsjednik je strogim glasom ukorio Gruhla zbog njegovih riječi »ali vi to ionako ne razumijete« i dupustio da branilac postavi pitanje optuženom. Nije više bio onako dobre volje, jer je vidio kako mu izmiče dragocjeno vrijeme. Nato branilac: što je Gruhl radio u vojnom zatvoru i iza toga? Gruhl, umorno i sad već ravnodušno:

- Popravljao namještaj, iza toga u Amsterdamu. - Na braniočev upit da li je učestvovao u vojnim operacijama, odgovorio je: - Ne, ja sam se borio samo na frontu pokućstva, uglavnom na fronti Louis XVI, directoire i empire. - Javni tužilac zatražio je da se optuženi ukori zbog izraza »fronta pokućstva«, on u tome vidi vrijeđanje palih u prošlom ratu, među ostalima i svog oca, koji nije pao na fronti pokućstva. Predsjednik je zamolio Gruhla da se izjasni u vezi s opravdanim prigovorom javnog tužioca, Gruhl je nato, okrenut ovome, mirnim glasom izjavio kako mu nije bila namjera da vrijeđa uspomene na mrtve, u njegovoj porodici pali su: brat, stric, svekar a osim njih i njegov najbolji prijatelj iz mladosti, ratar Wermelskirchen iz Dulbenweilera; no on, Gruhl borio se, kako je rekao, na fronti pokućstva, o tom svom poslu često je razgovarao s braćom, svekrom Heinrichom Leuffenom i pokojnim prijateljem Wermelskirchenom, dapače njegov prijatelj Wermelskirchen, inače u više navrata odlikovani avijatičarski podoficir, pozvao ga je:

- Samo ti drži položaj na fronti pokućstva - riječ dakle ne potječe od njega već iz usta palog vojnika punog odličja. Ne osjeća se dužan da povuče taj izraz.

Saslušanje gotovo osamdesetogodišnjeg župnika Kolba iz Huskirchena proteklo je takoreći poput razgovora među prijateljima,

povremeno je imalo vid teološkog seminara večernje škole, sadržavalo poneku crtu seoskog ogovaranja, predsjedniku za utjehu, a na razočaranje gospođama Hermes i Kugl-Egger premalo od onog po čemu se župnik pročuo nadaleko izvan birglarskog okruga: premalo njegove »vatrene i neustrašive originalnosti«, koja je doduše bila sadržana u njegovim izjavama, ali ne i u načinu kako ih je dao. Bergnolte ga jedini nije poznavao (Kugl-Eggerovi su prilikom svog nastupnog posjeta u Huskirchenu imali prilike upoznati njegov temperament), te ga je te večeri Grellberu opisao »kao pravi original, jasno vam je što time želim reći«. Predsjednik je sa suzdržljivom uljudnošću, u kojoj ni najzlonamjerniji nije mogao osjetiti ni trunka uvrede, ponudio Kolbu da sjedne, Kolb je otklonio tu ponudu istom onom uljudnom suzdržijivošću u kojoj se nije krilo ništa uvredljivo.

Župnik je izjavio da Gruhla sen. ne poznaje baš od najmanjih nogu, no ipak otkako je navršio deset godina; u to je vrijeme često dolazio iz Dulbenweilera svojoj tetki Wermelskirchen u Huskirchen. Dobro ga poznaje od njegove šesnaeste godine, otkako je bio počeo »hodati s Elizabetom Leuffen, svojom kasnijom ženom«. Gruhl mu je oduvijek bio poznat kao vrlo radin i pouzdan čovjek, spreman da pomogne, ponešto tih, ali to je vjerojatno dolazilo od neveselih doživljaja iz djetinjstva. Upitan od strane javnog tužioca za te doživljaje, izjavio je Kolb kako ne vidi razlog da o tome nešto rekne, jer se po takvim stvarima rado čeprka. Na slijedeći upit javnog tužioca, koji se nije usudio da ustraje pri svome, kako naime stoji s Gruhlovom religioznošću, pokazao je Kolb umalo znake svog čuvenog temperamenta rekavši nešto glasnije nego maloprije - da ovdje stoji pred svjetovnim sudom, gdje nitko nema prava postavljati takva pitanja, uostalom na to pitanje ne bi odgovorio ni pred crkvenim sudom niti je ikad ikome odgovorio. Predsjednik ga je uljudno podsjetio da doduše može uskratiti odgovor na pitanje javnog tužioca, ali da se ovdje radi o tome da se dobije predodžba o Gruhlovu karakteru, a kako je on, cijenjeni gospodin Kolb ipak župnik, nije tako neosnovano pitati i za tu stranu Gruhlova karaktera. Kolb je poput Stollfussa uljudno osporio da postoji veza između religije i karaktera, štaviše, izjavio je, okrenut javnom tužiocu i govoreći opet nešto glasnije, osporava dapače i vezu između religije i čestitosti. On može reći samo jedno: Gruhl je uvijek bio čestit čovjek, o religioznim

stvarima nije se nikad izjašnjavao otpadnički ili bogohulno, a usput rečeno, što se svjetovnog tiče, dosta je zadužio huskirchensku župu prilikom popravka i obnove gadno porušene crkve; Gruhl osim toga vrlo voli djecu, u »teškim godinama« vlastitim je rukama pravio vrlo lijepe igračke od drva za djecu koja nisu imala od koga dobiti božične poklone takve vrste. Tu je Gruhl sen. podignutom rukom zamolio za riječ, dobio je od predsjednika i rekao da bi, iako nepozvan, htio objasniti da je prema religijskim stvarima ravnodušan; on je to bio već jako dugo, još dok je kod poštovanog župnika slušao poduku za buduće supružnike, dakle pred nekih dvadeset pet godina.

Župnik je nato objasnio kako je moguće da Gruhlu nedostaje vjera, ali on, župnik smatra ga jednim od malobrojnih kršćana što ih ima u svojoj župi. Tu je javni tužilac vrlo uljudno, gotovo ljubazno i sa smješkom dometnuo da je vrlo iznenađen što tako nešto čuje od jednog župnika, a on - »molim, oprostite mi« - pomalo sumnja da je to teološki održivo ili ispravno, te zar ga kao župnika ne tišti takva ravnodušnost. Župnik je isto tako uljudno, gotovo ljubazno i sa smiješkom odvratio da ga tišti štošta na tom svijetu, ali da se od države ne nada lijeku za svoje boljke. A što se tiče teološke održivosti ili pravilnosti i njegove tvrdnje, mora da je on, javni tužilac previše »pokupio od katoličkih udrženja«. Predsjednik se našalio upitavši tužioca, je li mu u pogledu Gruhlove konfesije stalo da dobije neku vrstu višeg teološkog svjedočanstva; tužilac je pocrvenio, zapisničar Aussem se nacerio i još iste večeri pričao svojim partijskim istomišljenicima kako je »skoro bilo došlo do loma«. Branilac je uto zapitao župnika je li tačno da je jednom zatekao Gruhla kako puši u crkvi. Da, potvrdio je župnik, jednom ili štaviše dvaput zatekao je Gruhla kako u crkvi puši lulu; ponekad je Gruhl znao navratiti u crkvu - po svoj prilici radi zadanog obećanja svojoj ženi - i to kad nije bilo bogoslužja, te je on jednom stvarno zatekao Gruhla u jednoj od zadnjih klupa gdje sjedi i puši lulu; u početku ga je to vrlo prestrašilo i naljutilo, učinilo mu se bogohulno, međutim kad je vidio izraz Gruhlova lica kad ga je zazvao pa nešto i prekorio, otkrio je na tom licu izraz »gotovo nevine krotkosti«. »Bio je potpuno sanjarski zanesen i odsutan duhom, a znate«, dodao je župnik, »možda to može razumjeti samo netko tko poput mene stalno puši lulu, ona čovjeku postane gotovo dio tijela, i sam sam se već zatekao kako s gorućom lulom

koračam po sakristiji, a opazio sam da mi je u ustima tek kad sam preko glave navukao kazulu pa mi je lula zapela za uski izrez oko vrata, a tko zna, da nije bilo ministrana u blizini, možda bih se s lulom u ustima i uputio do oltara, da samo izrez nije bio tako uzak«. Sud, optuženi i prisutni u dvorani različito su primili tu župnikovu primjedbu: gospođa Kugl-Egger je kasnije izjavila da nije povjerovala vlastitim ušima, gospođi Hermes učinilo se to »izvanredno«, Bergnolte je iste večeri rekao Grellberu: - Čini mi se da mu u glavi nije više sve u redu. - Predsjednik, branilac i optuženi krišom su se osmjehivali, javni je tužilac te večeri pričao svojoj ženi da mu je bilo upravo neugodno, mladi Huppenach glasno se zasmijao, a stari Leuben vrtio je glavom i kasnije govorio kako je to »prevršilo svaku mjeru«. Na braniočevo pitanje što može reći o Georgu Gruhlu, okrenuo se župnik sa smiješkom ovome i rekao da mladog Gruhla uistinu poznaje već od samog rođenja, jer se rodio u Huskirchenu, on ga je na želju njegove majke, koja je tad već ležala na umoru, krstio u kući, polazio je školu u Huskirchenu, ukratko: poznaje ga, dosta se uvrgao u majku ali je »živahniji od nje«, bio je kao momčić pristojan i marljiv, sa svojim ocem kao prst i nokat; prvih godina života odgajala ga je baka, a zatim od njegove treće godine - iza rata - jedino otac. Promijenio se Georg tek otkako je u Budeswehru. Tog dobrog i zdravog dječaka, koji je bio vrlo živahan i marljiv, teško je pogodila prije svega »dosada, ta neizreciva dosada« a onda i činjenica što su njegova oca baš u to vrijeme zadesile znatne teškoće, to ga je promijenilo, »učinilo zlim štaviše opakim«. Tu je javni tužilac uljudno ali odlučno prekinuo župnika i rekao da je netko, tko je u službi demokratske institucije kakva je Bundeswehr postao zao, štaviše opak - što ga ne čudi poznavajući nazore i životni put i cjelokupnu životnu filozofiju Gruhla sen. koja je ovdje objelodanjena - dakle takav netko, tko je tamo postao opak, mora da je u sebi nosio određene karakterne sklonosti, stoga njegovo pitanje cijenjenom župniku glasi: u čemu se očitovala ta izopačenost kod mladog Gruhla; župnik je isto tako odlučno i uljudno osporio tezu o karakternoj sklonosti koja da je potrebna da bi mlad čovjek služenjem u vojsci postao zao, štaviše opak; za mladog čovjeka nema ništa pogubnije od uvida u takvu jednu golemu organizaciju i od stečenih iskustva s njome, čiji se smisao sastoji u produkciji apsurdne ispraznosti, gotovo totalnog ništavila, dakle

besmisla - eto, takvo je njegovo mišljenje o toj stvari, a uz put rečeno, mora da onda i on sam, župnik nosi u sebi takvu karakternu sklonost prema izopačenosti: 1906. godine bio je dobrovoljac godinu dana u artiljeriji, i tad su iskustva s vojničkim životom »značila za njega pravu nihilističku kušnju«. A što se tiče glavnog pitanja gospodina javnog tužioca, kako se očitovala izopačenost mladog Gruhla, tu može izjaviti da se Gruhl, iako ni ranije nije bio pobožan ali zato odan crkvi i vjeri, sada prije svega vrlo prezirno izjašnjavati o crkvi u vezi s jednom od svojih starješina koji je očigledno bio prevelik katolik. Mladi Gruhl uvjeravao ga je kako on, župnik nema ni pojma o tome »što se vani zbiva«, on je uvijek slušao propovijedi njegove, župnikove i njemu išao na vjeronauk, te mu predlaže da osnuju »huskirchensku katoličku crkvu«. No, Gruhlova izopačenost ispoljavala se i u gotovo bogohulnim crtežima i plastikama, jednom je tako neku plastiku u drvu, Marijino trojstvo, koju je preko nedjelje restaurirao zajedno s ocem, a koju je naručio neki trgovac umjetninama, ostavio kod gospođe Schorf-Kreidelove, prišivši ceduljicu s citatom iz »Götza von Berlichingena«[2]; citat je bio doslovno i potpisan s »vaša Majka Božja«. Javni tužilac ustvrdio je s profinjenom ironijom, da mu se iskaz ‘prevelik katoliku’, upotrijebljen od strane časnog župnika za oficira Budeswehra, čini ipak malo neobično, kao što su to i nazori cijenjenog gospodina župnika o instituciji nastaloj demokratskim putem a određenoj da brani one zasade o čijem se održavanju stara upravo crkva, a čije je naučavanje o toj stvari drukčije od mišljenja što ga zastupa gospodin župnik; on, javni tužilac shvaća taj stav kao izraz vrlo simpatične originalnosti; međutim nikako mu nije jasan zaključak: vojska jednako je škola nihilizma, kad je poznato da takva institucija služi smislu za red i odgoj. Župnik je odvratio uljudno, gotovo srdačno a da nije zatražio riječ, obraćajući se javonom tužiocu, da njegov stav nije izražavanje vrlo simpatične originalnosti, nego je taj stav teološki neoboriv; ono što javni tužilac označava kao naučavanje crkve, proisteklo je iz nužnosti šurovanja s moćnima na ovom svijetu, to nije teologija već prilagođavanje. On, župnik savjetovao je svojevremeno mladom Gruhlu da odbije služiti vojsku, no Gruhl je rekao da se to može samo ako to nekome nalaže savjest, a njegova savjest ne igra nikakvu ulogu u toj stvari, savjest mu se takoreći uopće ne bavi

pitanjem služenja u vojsci, nego razbor i mašta, nato je on, župnik uvidio da se u riječima tog mladog čovjeka stvarno krije duboka istina, jer ni on sam ne drži puno do savjesti kojom se lako može manipulirati da se pretvori u ovo ili ono, dok su razbor i mašta božanski dar, tako je malo utjehe mogao pružiti mladom Gruhlu, jer je i sam uvidio kako se apsurdno postupa s tim objema božanskim darovima - s razborom i maštom -; ne smije se isto tako izgubiti iz vida u kakvoj se nemogućoj situaciji našao mladi Gruhl; morao je mirno gledati kako njegov otac dospijeva u sve veće teškoće, dok je on za smiješnu zaradu morao opremati barove oficirskih i podoficirskih kasina; iznad svega glup bio je naravno taj službeni put, o čemu on ..., na tom mjestu predsjednik je uljudno prekinuo župnika i zamolio ga da o tome ne daje izjave, jer će to biti predmet rasprave iza zatvorenih vrata, kad će biti saslušan Gruhlov nekadašnji starješina. Tu se stari župnik lupio po čelu i uzviknuo:

Ah, taj - pa naravno, kako na to nisam pomislio! Taj bi od mene za samo nekoliko dana napravio ateista, samo da sam mlađi. Još je izjavio da na tom službenom putu nema ništa tajnovito, čitavo selo zna kako stvari stoje. Predsjednik ga je poučio da je razlika, zna li čitavo jedno selo o nekoj stvari ili je za nju tek čulo putem indiskrecija - okrenut javnom tužiocu predsjednik je izjavio, ne bez pakosti, da tužilac možda pomišlja na tužbu zbog odavanja tajne - ili na to, da li da se o službenom putu, do kojeg je došlo nakon službenog, dakle tajnog naloga, raspravlja javno. - Ako o tome ovdje javno raspravljamo - rekao je uljudno postaje taj službeni put ono čime ga nikako ne čini govorkanje dvaju ili triju sela: postoje ‚sudska činjenica i to javna sudska činjenica’ to ovakvu raspravu razlikuje od govorkanja i glasina, bez obzira na to koliko su istinite ili ne. Mora prema tome ovdje izuzeti službeni put mladog Gruhla; u tom trenutku stao se prisutni Huppenach tako dugo i glasno smijati, dok nije, pošto ga je sudski redar Schroer već bio oštro pogledao, bio najstrože upozoren od strane predsjednika, koji mu je zaprijetio da će ga udaljiti iz dvorane. Huppenach je svoj smijeh zatomio u osmijeh što ga je javni tužilac označio kao samodopadan i nesklon vlastima, a predsjednik je primijetio da i on doduše osjeća kako Huppenachov osmijeh »ne iskazuje baš poštovanje«, ali se zbog kratkoće raspoloživog vremena ne može upustiti u tačnu analizu i moralno vrednovanje osmijeha

prisunih. Upitan što ima reći povodom župnikova iskaza, odvratio je mladi Gruhl odmjerenim glasom i još uvijek u dobrom raspoloženju da zahvaljuje župniku što je tako tačno opisao njegovo duševno i duhovno stanje i time mu prištedio pokušaj da sam govori o sebi, što bi mu sasvim sigurno s manje tačnosti pošlo za rukom nego župniku. Njegovom iskazu nema ništa ni dodati ni oduzeti, župnik je, koga poštuje i koji njega poznaje od malih nogu, rekao sve ono što njemu zacijelo ne bi tako dobro uspjelo. Predsjednik je zahvalio župniku i otpusito ga, a on se u odlasku ogriješio o protokol zagrlivši mladog Gruhla i poželjevši mu da uz mladu i lijepu ženu ponovo otkrije životni smisao, našto je Gruhl odvratio uz vedar osmijeh da mu je to već uspjelo. Predsjednikov ukor, izrečen župniku zbog zagrljaja, ispao je vrlo blag, doimao se gotovo kao opravdavanje.

Za vrijeme kratke pauze što ju je objavio, zamolio je Stollfuss javnog tužioca i branitelja da se ipak odreknu po jednog svjedoka; sve je, kako mu se čini, jasno i zar se ne bi moglo uštedjeti vremena bar na račun obiju dama, Leuffenove i Wermelskirchenove. Branilac i tužilac složili su se nakon kratkog razmišljanja, te se tako župnik skupa sa svojim objema župljankama, koje su odmahnule i ljutile se u isti mah, zaputio kući. Gospođa Kugl-Egger iskoristila je predah da napusti sudsku dvoranu, jer se za rano poslijepodne u svom novom huskirchenskom stanu bila dogovorila s ličiocem u vezi s bojadisanjem ugrađenih kuhinjskih ormara. U svojoj želji da povrati nešto od ladanjskog ugođaja onog »gnijezda istočno od Nürnberga« za kojim je tako bolno čeznula, odlučila je da krene pješice, sjetila se prečice uzduž stražnjeg grobljanskog zida kojom je često prolazila dok je bila mala djevojčica, kroz nisko raslinje a zatim pokraj Duhra; tako je nabasala na župnika i obje huskirchenske žene koje su je prepoznale kao »Grabelovu Marlies«, iako se zarumenjela jer je srdačni zavičajni pozdrav uzvratila jakim bavarskim naglaskom; župnik ju je u šali okrstio »izdajicom svog kraja« i savjetovao joj da se, što se tiče stolarskih radova u novom stanu, ne drži Gruhla, već da se posavjetuje sa starim Hornom, jer da se Gruhl potpuno izopačio za proste stolarske radove.

Slijedeći svjedok Grähn izjavio je da je po zanimanju diplomirani ekonomist i da je dr habil., da ima trideset dvije godine, a na

predsjednikov upit naveo je da je već u nekoliko navrata istupao kao sudski vještak. Sa svojom bujnom svijetlom kosom i prijatnim licem djelovao je Grähn prije kao mladi simpatični napredni liječnik; od dugog čekanja, a prije svega zbog zamornog razgovora s poručnikom u sobi za svjedoke o bitnim pitanjima ovog svijeta, bio je ponešto zamoren a i uzrujan, te kad ga je predsjednik pozvao da po mogućnosti sažetim riječima kaže nešto o ekonomskom položaju optuženog Gruhla sen., odgovorio je s jedva zamjetljivom podrugljivom arogancijom stručnjaka da ne može jamčiti ni za duljinu ni za kratkoću svog iskaza želi li kazati ono nužno; sve se to doduše može izreći i formulama, međutim slučaj kao što je Gruhlov zavlači se već »gotovo od diluvija ekonomije«. Prema tome mora zamoliti - da, rekao je predsjednik, ali pod ‚sažeto' mislio je samo na ‚po mogućnosti sažeto' a ne na nakazno kraćenje. Grähn je govorio iz glave i citirao brojke po sjećanju, pri čemu nije gledao ni presjednika ni optužene ni prisutne, nego preda se kao u nevidljiv pult ili stol za seciranje, na kojemu kao da je nekakav kunić čekao da ga dohvate njegove spretne ruke; pokreti njegovih ruku kojima je obilježavao pojedine odlomke imali su nešto odsječno, ali u tome nije bilo ništa okrutno ili brutalno. Pozabavio se, rekao je, Gruhlovim bilancama a s njegovim dopuštenjem i prijavljenim porezom te može unaprijed reći da je Gruhl, što se tiče svoje financijske bijede, žrtva nemilosrdnog i nesmiljenog, ali - tu se okrenuo Gruhlu i napravio ljubazno-opravdavajuću kretnju - »ali i nužnog procesa, kako ja to shvaćam i štaviše javno tvrdim«. Taj proces nikako nije nov, u povijesti ekonomije odigravao se već više puta, na primjer na prijelazu iz srednjovjekovnog cehovskog u novovjeko industrijsko društvo; devetnaestom stoljeću se ponovilo, ukratko: taj se proces objektivno ne da zaustaviti, jer privreda ne poznaje nikakve muzeje koje bi sama financirala, a u kojima bi dotirala anahronističke pogone. To je privredno-povijesni aspekt stvari. Moralni aspekt ni ne spominje: nema moralnih aspekata u modernoj privredi, što hoće reći da je to borbena situacija, kao što je to i situacija porezni ured - porezni obveznik, pri čemu porezno zakonodavstvo ističe mamac-paragrafe, »slično kao što se vuku, koji trči za saonicama, baca rukavica ali ne da bi se odvratio«, primijetio je Grähn sa smiješkom, »već da bi se uhvatio«. Ni u moralnom se dakle pogledu ne može ništa zamjeriti Gruhlu na

njegovu postupku, jedina je greška koju je napravio ta da se dao uhvatiti, a to nije moralna pogreška. Postoji doduše filozofija prava, ali ne i porezna filozofija; porezno zakonodavstvo naklonjeno je na taj način kravama koje daju najviše mlijeka: zato ih ne kolju prije vremena - primijenjeno na Gruhlov slučaj: krava muzara sličnih njemu tako je malo da se porezno zakonodavstvo odlučilo da ih zakolje bilo pod koju cijenu. Radi boljeg shvaćanja to - izraženo za neupućene u brojkama - izgleda po prilici ovako: pogon poput Gruhlovog posluje uz vrlo niske izdatke, strojevi jedva da su tu i potrebni, tek nešto materijala; ono što donosi novac jesu ruke, nadarenost i instinkt te tako, uzevši subjektivno i objektivno, dolazi do upravo apsurdnih rezultata u bilanci: Gruhl je na primjer u toku jedne godine, dok je još njegov sin radio s njim, ostvario promet od ni više ni manje nego četrdeset pet tisuća maraka, a pogonski troškovi iznosili su samo četiri tisuće maraka, što predstavlja čistu dobit od četrdeset jedne tisuće maraka, porez na prihod iznosio je otprilike trinaest tisuća maraka a crkveni porez daljnih tisuću trista, porez na promet gotovo tisuću sedamsto, uključujući obavezna osiguranja to je ukupno opterećenje od više od pedeset posto, tako da je prema tome, popularno rečeno, od jedne zarađene marke odlazilo u Gruhlov džep samo četrdeset pet pfeniga, dok je on, međutim, opet popularno govoreći, od jedne zarađene marke smatrao za »svoj pošteno zarađen novac« otprilike sedamdeset ili sedamdeset pet pfeniga i trošio ih. Time je po njegovu mišljenju, rekao je Grähn, dovoljno osvijetljena Gruhlova ekonomska situacija. Moli još samo da mu se dopusti napraviti usporedbu: čista dobit od četrdeset tisuća od jednog pogona u kome »revno rade dvojica marljivih nadarenih ljudi« - toliku čistu dobit ne ostvaruju najčešće čak ni srednji pogoni s prometom od gotovo milijun maraka; te brojke navodi radi usporedbe, tek toliko da bi prikazao, »na shvatljiv način prikazao«, kako nacionalna ekonomija i porezno zakonodavstvo »subjektivno apsurdno« a objektivno nužno nesmiljeno i nemilosrdno postupaju s »anahronističkim« poduzećima koja se ne mogu držati općeg zakona o povišenju investicionih i personalnih troškova. Subjektivna apsurdnost slučaja Gruhl, koja se po laičkom shvaćanju označava nepravednom, unekoliko se može usporediti samo s primjerom slikara koji o »vlastitom trošku« u iznosu od otprilike dvjesta do trista maraka - brojke što ih navodi uzete su otprilike a ne statistički

- napravi sliku, a zatim je proda za dvadeset do trideset tisuća maraka ili za više. Gruhl nije imao čak ni telefona, nije plaćao najamninu za radnju, svi njegovi izdaci svodili su se na ono malo materijala što ga je trebao za svoj posao, nije čak imao ni »režijske troškove«; razumije se samo po sebi da su ga mušterije i trgovci umjetninama pozivali k sebi jer nije on njih tražio da mu budu mušterije, nego oni njegov rad. Još par riječi i on je na kraju svog iskaza, rekao je Grähn. Želi na brzinu objasniti još samo nešto, što neupućenom vjerojatno izgleda nerazumljivo: kao je Gruhl dotjerao do poreznog duga od - zaista nevjerojatna svota - efektivnih trideset tisuća maraka, a uključivši pljenidbene i kamatne troškove šezdeset tisuća maraka; Gruhl je samo za proteklih pet godina ostvario promet od sto pedeset tisuća maraka, čistu dobit od sto trideset tisuća - ako se od toga odračuna pola za porez uključivši sve izdatke, a od toga opet odbije polovica svote što ju je Gruhl »zabludom turio u vlastiti džep«, može se lako objasniti ta ogromna svota. U toku svog zaključnog izlaganja, što je teklo brzo i odsječno, svraćao je Grähn u više navrata neobične poglede Gruhlu u kojima se čitalo sažaljenje i divljenje. Na kraju bi još htio reći, dometnuo je, da moderna porezna politika više gotovo uopće i ne govori o poreznom moralu, taj se pojam doduše još spominje tu i tamo, ali je u biti smiješan i štaviše nedopustiv kako se njemu, Grähnu čini; porezna politika ide za tim da iznudi takve izdatke i troškove koji su apsurdni, gledano s bilo kojeg etičkog stanovišta; kad bi on, Grähn sudio o tome da li je Gruhl kriv ili ne, hoće li reći u pogledu njegovog poreznog držanja a ne prijestupa koji je ovdje predmet spora, kazao bi: ljudski uzevši potpuno nedužan; ni s etičkog, štaviše ni s apstraktno etičkog stanovištva gledano nema u Gruhlovu ponašanju ništa za osudu, ali privredni proces je nesmiljen i nemilosrdan a porezno zakonodavstvo ne smije sebi priuštiti nikakve »anahronističke dvorske lude«, na čistu dobit ono gleda kao na čistu dobit i sam kao na čistu dobit. - Ja nisam sudac - govorio je Grähn, čija je vitka, mladolika pojava djelovala neobično inteligentno i dopadljivo, njegov kažiprst uprt u Gruhla nije prijetio već obilježavao - nisam ni župnik ni financijski službenik, ja sam teoretičar ekonomije. Kao čovjek ne mogu a da prema optuženom ne iskažem izvjesno uvažavavanje: kako mu je samo uspjelo da se uz onakav način vođenja knjigovodstva održi duže od deset godina, a da pri tom ne zapadne u daleko veće

teškoće, kao teoretičar stojim pred tim slučajem - otprilike kao patolog pred beznadnim slučajem raka, čiji se egzistus očekivao već prije pet godina. - Na predsjednikov upit da li pitanje poreznog morala tako odlučno odbacuje ne kao novopečeni već očigledno kao naučni radnik s praktičnim iskustvom, odgovorio je Grähn prilično odrješito da je ta riječ svakako još u upotrebi, ali on na radnom mjestu što ga financira država javno predaje isto ono što ovdje govori, to jest odbacuje pojam morala u poreznoj nauci. Kako nitko više nije postavljao pitanja, bio je Grähn otpušten.

Za vrijeme kratkog prekida što je nastao kad je pozvan slijedeći svjedok - sudski ovrhovoditelj Hubert Hall - išuljao se iz dvorane prvi od četvoro preostalih prisutnih, umirovljeni službenik Leuben: Grähnovo izlaganje izmorilo ga je preko svake mjere i ispunilo dosadom, a ničemu se boljem nije nadao ni od sudskog ovrhovoditelja Halla i višeg financijskog inspektora Kirffela. Huppenach je zijevao, ali je ostao samo zato što još nije bio shvatio da će biti isključen prilikom saslušanja poručnika i narednika.

Šezdesetogodišnji sudski ovrhovoditelj Hall, čija je bujna tamna kosa bila raskuštrana kao i uvijek, jer je stalno prelazio rukom preko nje, ostavljao je »zbrkan dojam«, obavijestio je kasnije Bergnolte Grellbera, on je bio jedini od prisutnih koji Halla nije poznavao, »gotovo bih rekao: ne samo zbrkan već upravo opskuran, bio je prilično neuredan, rastresen, nije baš ulijevao povjerenje«. Na predsjednikovo pitanje da li može odvojeno prikazati svoj ljudski i službeni odnos prema optuženom, odgovorio je Hall gotovo s bezočnom ravnodušnošću da mu je taj oblik šizofrenije dobro poznat, jer s najvećim brojem svojih »klijenata« stoji baš na takvoj nozi. Što se ljudske strane tiče, »naravno« da je Gruhla vrlo dobro poznavao i izvrsno se s njim slagao, štaviše vrlo je često odlazio s njim na pivo, pri čemu je većinom on častio Gruhla, jer kako je Gruhl već bio zreo za pljenidbu osobne imovine, bilo mu je nezgodno da u krčmi premeće po Gruhlovu novčaniku, lisnici, u krajnjem slučaju i po džepovima. - Bože moj - izjavio je Hall - i mi smo samo ljudi - te zato što je čovjek, plaćao je uvijek Gruhlu pivo ili rakiju kad bi ga sreo. Na braniočevo traženje da dade definiciju pljenidbe gotovog novca, jer pretpostavlja

da je to ovdje potrebno, izvukao je Hall Pravilnik o radu sudskih ovrhovoditelja, što ga je očigledno uvijek imao uza se, i stao čitati: »Sudski ovrhovoditelj ima pravo pretražiti odjeću i džepove dužnika. Za to mu nije potrebna posebna sudska dozvola. Za pretres ženskih osoba poslužit ću mu povjerljiva ženska osoba.« Taj pravilnik o radu, dometnuo je Hall, koga je izgleda umirila grobna tišina u dvorani, pravno se temelji na paragrafima 758 i 759 Krivičnog zakonika, a ti paragrafi glase: »Paragraf 758, stavak prvi: Sudski ovrhovoditelj ovlašten je da pretraži stan i zaključane stvari dužnika, ukoliko to zahtijeva svrha ovrhe. Stavak drugi: Ovlašten je da dade otvoriti zaključana kućna i osobna vrata kao i stvari dužnika. Stavak treći: Ako naiđe na protivljenje, ovlašten je da upotrijebi silu te u tu svrhu može zatražiti pomoć policijskih izvršnih organa. Paragraf 759: Pruži li netko otpor u toku ovrhne odnosno ne zatekne li se u vrijeme ovrhe u stanu dužnik, ni dužnik ni osoba iz njegove porodice kao ni odrasla osoba koja služi u toj kući, u tom slučaju sudski ovrhovoditelj dužan je pozvati za svjedoke dvije odrasle osobe ili jednog javnog ili policijskog službenika.« Halla je izgleda iznenadila pomna pažnja kojom je popraćeno čitanje njemu tako poznatog teksta, a kako ga Stollfuss nije ništa pitao niti prekidao, nastavio je svojim gotovo plačljivim glasom, koristeći se u svojoj plačljivosti izvjesnim patosom, pričati »gospodi« kako je često prisiljen »obavljati kod izvjesnih dama pljenidbe gotovog novca« u raznim točionicama dobro poznatima sudu, postupak koji se uglavnom sastoji u tome da im se u prikladnom trenutku strgnu cipele s nogu, »jer u njima uglavnom, po ustaljenom običaju, još uvijek čuvaju svoju gotovinu«, i da se sadržaj cipela hitro strese u pripremljenu papirnatu vrećicu, da se zatim brže bolje napusti lokal, prije nego što stignu obavijestiti svodnika; njega kod tih »pljenidaba gotovog novca« gotovo uvijek prati izvjesna gospođa Schurz, koja je petnaest godina bila čuvarica u nekom zatvoru za žene, vična svim smicalicama pa i skrivanju novca u intimnom rublju, a inače »žena znatne tjelesne snage«; no on je imao - sudu je to također dobro poznato stalno svoj križ s njom jer je »naginjala tjelesnim povredama«, što je i bio razlog njenog otpuštanja iz zatvorske službe. U svakom slučaju pljenidbe su gotovog novca, naglasio je Hall, odvratan posao; otvoreno priznaje da ih najčešće nastoji izbjeći, ali eto ima ljudi koji u njemu gledaju svog pandura i ne žele ni koraka

odstupiti od svog prava.

Što se pak ljudske strane tiče, nastavio je Hall umornim, gotovo ravnodušnim glasom, svakom je u mjestu i okrugu Birglar poznato da on nije nečovjek - a on ima širi krug mušterija nego što bi razni proroci privrednog čuda bili spremni da povjeruju - svakom je poznato da on samo provodi zakon, obavlja ovrhe, iako ponekad pomoću policije, a što se tiče Gruhla, taj mu nije nikad ništa zamjerio. Gruhl je to potvrdio upadicom: - Baš tako, Huberte, nikad ti nisam ništa zamjerio! - našto ga je predsjednik oštro ukorio zbog te upadice. To baš i nije borbena situacija, već prije situacija lovac i divljač pri čemu lovac mora upotrijebiti isto toliko lukavstva kao i divljač koja je u prednosti, naravno, ako je inteligentna, jer nije sputana zakonima i propisima, već se kreće takoreći slobodnim poljem, dok je on, Hall lovac pod paskom i ne smije se otkriti. Pošto je Stollfuss ponovo postao neočekivano strog te ga pozvao da ostane kod stvari i da se ne »gubi u manje više smionim metaforama«, izvukao je Hall iz džepa, kako je Bergnolte kasnije ispričao Grellberu, »jednu gadno prljavu, nečuveno zgužvanu ceduljicu«, što je u svakom slučaju djelovalo krajnje neodgovorno, i pročitao odatle nekoliko primjera.

Ne računajući troškove pljenidbe, opomene i poštanske troškove može porezno dugovanje od 300 maraka u roku od sedam godina, i to isključivo zbog penala za prekoračenje roka, narasti na 552 marke, a za deset godina na 660 maraka, dakle više nego dvostruko. Kod većih svota, a o takvima se kod Gruhla radilo u nekoliko slučajeva, uzmimo kod svote od 10.000 maraka, može dugovanje za deset godina narasti na 22.000 maraka. Ako se tome pridodaju porezne kazne, a i o tome se radilo kod Gruhla, koji ne samo da je bio porezni dužnik već je i zavlačio svoj dug, u tom slučaju, pa da, u tom slučaju - Hall je tu otegnuo uzdahnuo a uzdah mu se doimao beskrajno dugo, kasnije je Bergnolte tvrdio da je »cijela sudnica vonjala po njemu«. U posebnu kategoriju, nastavio je Hall, spadaju razumije se pristojbe za pljenidbe i opomene: to ovisi o učestalosti opomena i naloženih pljenidaba. U nekim slučajevima zna biti i inatlija, koji unatoč svemu zahtijevaju ponovne pljenidbe i upravo besmisleno povisuju svoja potraživanja, iako dobro znaju da se od određenog dužnika ne da »ništa izvući«; posebno je to vidljivo kod manjih svota, budući da je najmanja pristojba za pljenidbu jedna marka a za opomenu osamdeset pfeniga,

tome valja dodati poštanske troškove i takse, i tako dugovanje od recimo petnaest maraka može u roku od nekoliko godina kao od šale narasti dvostruko, trostruko, čak višestruko. Za primjer neka posluži slučaj udovice Schmalders čiji je muž, kao što je poznato, bio konobar na vrlo zlu glasu, ta udovica Schmalders . .. Predsjednik ga je uto prekinuo i zamolio da se drži spomenutih sudskih spisa, na osnovi kojih se Gruhl tereti za prijestup osujećenja ovrhe. Hall je objasnio da se zapravo nije radilo o osujećanju ovrhe nego je Gruhl postupio mnogo spretnije: na kraju je radio još samo za naturalije koje lako ne podliježu pljenidbi, a ako se i zaplijene, rađaju se iz toga gotovo samo poteškoće. Gruhl je na primjer za restauraciju jednog seljačkog ormara zatražio dvadeset kila maslaca, od čega je osamnaest kila prepustio njemu, Hallu kao pljenidbu, a on je to da bude još gluplji, prihvatio, ali te noći naišlo je veliko nevrijeme »i tako se maslac u hip užegao« pa ne samo da je izgubio od vrijednosti već je postao bezvrijedan, našto mu je Gruhl zaprijetio da će ga tužiti »zbog nepropisnog uskladištenja zaplijenjenih naturalija«; slično se desilo s nekoliko komada šunke, a drukčije nije bilo ni sa sadašnjim zakupnikom Duhr-Terrassen, gostioničarom Schmitzom, za koga je Gruhl radio, obavio za nj skup i opsežan posao - tačnije rečeno kompletno iznova opremio lokal u umjetnički vrijednoj izvedbi, čemu se dive svi posjetioci; Gruhl je najprije tvrdio da je to Schmitzu napravio besplatno, jer da mu je on stari prijatelj, ali time se nije izvukao - čovjek u Gruhlovoj koži ne smije praviti tako skupe poklone; onda je sa Schmitzom uglavio da će dvije godine svaki dan kod njega jesti za ručak i piti u vrijednosti od deset maraka - jer da je to približna protuvrijednost, međutim ni to nije išlo, jer čovjek u Gruhlovoj koži, s pljenidbom na vratu, podliježe uvjetu egzistencijalnog minimuma, a to ne predviđa ručkove u vrijednosti od deset maraka; nato se Gruhl za sebe i za sina »dogovorio da ondje budu svakog dana dvije godine na doručku, ručku i večeri«.

Schmitz je Gruhlovima doduše računao samo po egzistencijalnom minimumu, a ipak im je davao jelo u višestrukoj vrijednosti - koje im, kao što je to sudu dobro poznato, dostavlja i u zatvor; u zamjenu za to Gruhl je sa svoje strane za četvrtinu smanjio račun - i tako, stvar je još u toku: to je sad posao za vještake koji će procijeniti efektivnu vrijednost Gruhlova posla; pravno to nije tako zamršeno kao što

izgleda. U svakom slučaju s ljudske se strane uvijek dobro slagao s Gruhlom usprkos svim smicalicama i petljama, kojima se Gruhl oboružao -»naposljetku, gospodine dr. Stollfuss, ni zec vam u lovu ne pričinja zadovoljstvo ako vam poslušno naleti na cijev i samo čeka da ga ustrijelite po svim propisima«. Predsjednik ga je još jednom ukorio zbog lovačkih metafora, koje mu »u vezi s ljudima a pogotovo u vezi sa zakonskim mjerama« zvuče »sablasno i neumjesno«, nato je pozvao tužioca i branioca da svjedoku Hallu postave svoja pitanja, branilac je odustao, a javni se tužilac zadovoljio ponešto nejasnom promrmljanom ali ipak još razumljivom primjedbom da mu je »potpuno dovoljno ono što je rečeno«, na kraju je još spomenuo nešto što je zvučalo kao metež i korupcija.

Prilikom saslušanja višeg financijskog inspektora Kirffela, koji je slijedeći stupio u odjeljak za svjedoke i naveo da mu je pedeset godina, došlo je do neočekivanog izgreda. Kirffel, blag, miroljubiv čovjek koji se u sebi već bio pripremio da izjavi ono što zbog svog ljudskog lika uopće nije trebao izjavljivati: da naime ni on »nije nečovjek«, da je svima u čitavom birglarskom okrugu poznato kako nije samo ljubitelj slikarske umjetnosti već i lijepe književnosti, uzor miroljubivosti i čovječnosti, o čemu se okolo pričalo - iako je sam gledao da suzbije takve glasove - kako je u više navrata pomagao stranim radnicima koji su se bili zapetljali u razne otplate te su se zbog poreza na dohodak od nedozvoljenog rada našli pred pljenidbom, takvima je nudio novac iz vlastitog džepa a da nije očekivao da mu ga vrate, a sve da bi ih poštedio od pljenidaba i neugodnosti; upravo Kirffel, čiji nadimak »dobri Hans« nikad nije izgovoren ni s najmanjim ironičkim prizvukom, upravo je on bio prekinut već nakon prve izgovorne rečenice - pošto se pregledalo kroz prste već mnogoj suvišnoj arabeski - i to s takvom oštrinom, predsjednik se upravo otresao na njega, tako da je to svim učesnicima, čak i javnom tužiocu izgledalo neprilično; Kirffelova prva rečenica glasila je istini za volju: - Mi obavljamo samo svoju dužnost. - Dužnost - povikao je Stollfuss - dužnost? Svoju dužnost obavlja konačno svaki od nas. Neću ovdje nikakvih deklamacija nego gole činjenice! - Nato se Kirffel razljutio - što je sve iznenadilo - i povikao: - I ja sam vezan zakonom, taj zakon dužan sam primjenjivati, a inače - dodao je već zamirućim glasom i na

sveopće čuđenje - a inače znam ja dobro da nisam akademski građanin. - Nakon toga pao je u nesvijest. Stollfuss je lomnim glasom objavio pauzu u raspravi, ispričavajući se svim prisutnim, napose Kirffelu, a Schroer je dozvao svoju ženu, iskusnu u takvim prilikama.

Kirffela su u kuhinju Schroerovih odveli Schroer i Gruhl koji za to čak nije ni tražio dopuštenje, javni tužilac ga štaviše nije ni ukorio zbog njegova odlaska koji se kosio s protokolom. U kuhinji je Kirffel došao k sebi, pošto mu je gospođa Schroer istrljala grudi i noge vinskim octom. Stollfuss je htio iskoristiti priliku da povuče koji dim iz cigare, pa se zastidio jer je Kirffela stvarno cijenio i jer ga je njegov nagli ispad prestrašio, pošao je i sam u kuhinju, gdje je gospođa Schroer hitro izvadila kolač iz pećnice i pogledala kako je uspio, zabivši jednu ukosnicu u tijesto, dok su njen muž i Gruhl bodrili Kirffela. Stollfuss se još jednom ispričao Kirffelu, a onda kratko porazgovarao na hodniku s Hermesom i Kugl-Eggerom koji su se složili da se Kirffel oslobodi daljnjeg svjedočenja. Kirffel je kao rijetko tko u Birglaru uživao nepodijeljenu naklonost svih slojeva stanovništva i svih struja, čak veću nego njegov otac, policijski redar.

Bilo je nešto manje od pet i trideset kad je rasprava nastavljena. Predsjednik je najavio da mora isključiti javnost jer će sada saslušati nekadašnje Gruhlove pretpostavljene i drugove iz jedinice, a time udovoljava molbi javnog tužioca koji smatra da bi eventualno spominjanje službenih tajni moglo štetiti državnim interesima. Ta mjera pogodila je samo gospođu dra Hermesa i mladog Huppenacha. Hermesova zbog toga nije baš bila nesretna, jer se zaželjela šalice kave i dužeg čavrljanja sa svojom prijateljicom, ženom nekog srednjoškolskog profesora koja se bila priklonila zavjeri da se priredbe katoličkog udruženja akademičara miniraju uvođenjem modernizama te se priključila odboru za pripremanje nikoljdanskog plesa. Pogođen je bio jedino mladi Huppenach, što je i iskalio povikom »kakva govnarija«, jer je čitavo vrijeme gorio da vidi kako će se poručnik Heimüller i narednik Behlau javno obrukati. Napustio je dvoranu uz proteste, što međutim nitko nije primijetio. Čim su Huppenach i gospođa Hermes izašli, objasnio je Stollfuss da trećeg prisutnog ne ubraja u javnost, jer je on tu po službenoj dužnosti i jer je sudska osoba. Branilac i javni tužilac nisu se protivili prisustvu Bergnoltea.

Prvi vojni svjedok vodnik Kuttke pojavio se sav crven u licu; pošto je naime kao posljednji civilni svjedok bio pozvan Kirffel, izbila je u sobi za svjedoke žestoka raspra između poručnika, narednika i Kuttkea, u toku koje je Kuttke prilično glasno i na kraju gotovo plačljivim tonom branio ono što je zvao svojom »seksualnom slobodom«. Narednik je zbog Kuttkeove ponešto zakučaste intelektualnosti stao odjednom držati stranu poručniku; smetao ga je izraz »seksualna sloboda«, on je problem drukčije okrstio: - donji dio moga tijela ne podliježe naredbodavstvu ministra obrane - što je poručnik osporio rekavši da Bundeswehr treba čitavog čovjeka. Kuttke je naprotiv isticao da on kao vojnik Bundeswehra ne samo da nije obavezan prema kršćanskom moralu (ta dvostruka negacija donijela mu je napokon reputaciju intelektualca), nego je štaviše taj kršćanski moral, za koji se tako svojski zalaže gospodin poručnik, dopuštao sve te bordele unatrag dvije tisuće godina, pa on prema tome ima pravo da se s kurvom pogađa kao s kurvom (u toku razgovora se ispostavilo da je sa Seiffertovom utanačio sastanak za slijedeći vikend). Ušao je dakle u sudnicu sav crven u licu, pa kako su mu se naočale zamaglile zbog unutarnjeg i vanjskog usijanja, a nije ih stigao do kraja obrisati, spotaknuo se pri tom o plitku stepenicu, no održao se na nogama i stupio u odjeljak za svjedoke. (Bergnolte je iste večeri o njemu pričao da baš nije djelovao kao primjerak uzor-vojnika, što je opet ponukalo Grellbera da telefonski razgovara s komandantom Kuttkeove jedinice, majorom Troegerom koji je na pitanje kako to da se uzimaju tipovi poput Kuttkea, odgovorio: - Uzimamo ono što dođe, drugog izbora nemamo. - Kuttke je bio sitan, uzak, gotovo slabunjav i djelovao prije poput nekog pametnog apotekara koji se ne osjeća dobro kao drogist; izjavio je da mu je dvadeset pet godina, da je po zanimanju vojnik a po činu vodnik. Na Stollfussov upit koliko već dugo služi, odgovorio je: četiri godine, kako to da nema viši vojni čin? Kuttke: bio je on već štapski podoficir, pa degradiran u vezi s jednom nezgodnom interno-vojnom pričom; upitan o naravi te priče zamolio je Kuttke da mu se dopusti opisati je kratko kao »interno-vojnu pripovijest oko žena a između različitih činova«; više od toga ne smije reći. Stollfuss ga je nadalje zapitao zašto je postao vojnik. Odgovorio je da je položio ispit zrelosti, bio počeo studirati sociologiju a onda izračunao mogućnosti zarade kod Bundeswehra, uzeo u obzir tamošnji lagodni tempo rada

te došao do zaključka da će služiti najmanje dvanaest godina, nakon toga će izići odande kao tridesetgodišnjak, dobiti masnu otpremninu, a povrh toga će za čitavo to vrijeme moći štedjeti te će na kraju otvoriti kladionicu. Stollfuss ga začudo nije prekidao, tek tu i tamo zavrtio je glavom u toku slijedećeg iskaza, pravio »hm, hm« ili »tako, tako«, previdio Bergnolteovo mahanje rukama - ovaj je sjedio optuženima iza leđa - prečuo tužiočevo lupkanje olovkom i dopustio Kuttkeu da nastavi. Želja mu je, produžio je Kuttke, da u Saveznoj Republici popularizira klađenje na pse, »savezni čovjek«, kako ga je Kuttke nazvao, zatrebat će nove »stimulancije« kao »posljedicu neizbježne automatizacije i skraćenog radnog vremena«, a kako su se toto i loto iscrpili u rutini i općenito uzevši sama igra s brojevima ne sadrži po njegovu mišljenju dovoljno magije a nikakve mistike, valja »saveznog čovjeka« navesti na druge stvari. Kuttke je izgleda bio »potpuno došao k sebi«, doimao se poptu kakvog vrlo inteligentnog i pomalo rastresenog gimnazijalca, koji je zatečen u nedopuštenom prijestupu. Kratko prije nego što je zbilja morao biti prekinut izjavio je još da život u Bundeswehru sadrži upravo onu vrstu koncentrirane dosade za kojom žudi, a dosadom i neradom zarađivati još i novac i odsjediti masnu otpremninu, to je baš ono što se njemu sviđa; izračunao je da osim plaće, odjeće, stana i hrane, dopusta i tako dalje, na dan zarađuje dodatnih deset maraka u obliku otpremnine i to samo time što se »tu besposleno muva«. Gaji osim toga opravdane nade da će s vremenom otpasti i izvjesne moralne predrasude prema njemu, povezane s uzrokom njegova degradiranja, da će napredovati u službi kao što je prvotno bio planirao, te da će moći računati s odgovarajućim unapređenjem, a kako se kasnije namjerava i oženiti i »sa sigurnošću se nada potomstvu«, može računati s tim, da će nakon dvanaestogodišnjeg službovanja u trideset trećoj biti otpušten kao oženjeni kapetan s dvoje djece i da će »inkasirati« gotovo osamdeset jednu tisuću maraka otpremnine, jer tad će se iznos što ga dnevno odsjedi, popeti na osamnaest do devetnaest maraka, a ta otpremnina predstavlja mjesečnu rentu od više nego pet stotina maraka - otac mu je u bankarskoj struci te može računati s najboljim mogućnostima ulaganja - as trideset dvije godine bit će još mlad i može otpočeti nov život, na jastucima kakve nije tako lako ugrijati ni u jednom drugom zvanju. Osim toga pronašao je da su dosada i nerad -

pored izvjesnih kemikalija, naravno - najbolja stimulacija, takozvani afrodizijak, a njemu je mnogo stalo do erotskih odnosa seksualnih doživljaja; »žena«, rekao je Kuttke, »taj kontinent užitka«, nije još pravo otkrivena, odnosno u zapadnjačkoj civilizaciji nalazila se u sjeni, odnosno bila zapostavljena. Tu ga je Stollfuss prekinuo i zamolio da napokon kaže nešto o tome kakav je Gruhl bio drug u vojsci, pretpostavlja da ga prepoznaje u optuženom. Kuttke se okrenuo prema Gruhlu jun., pogledao ga kao da ga tek sad prepoznaje, lupio se dlanom po čelu kao da mu tek sad pada na pamet zbog čega je ovdje, te uzviknu: - Pa jasno, dobri stari Schorch - okrenut Stollfussu izjavio je da je Gruhl bio »velik drug«, na žalost za razgovor o seksu nije mario, čemu je po svoj prilici kriv njegov »krut katolički odgoj«, za koji on, Kuttke drži da je posve pogrešan, ni on sam nije doduše bolje odgojen, što će reći strogo protestantski, a tu je u velikoj mjeri neizostavno prisutno licemjerstvo, međutim - na tom mjestu ponovo je bio prekinut, ovaj put oštrije i pozvan da ostane na stvari; u redu, rekao je Kuttke, on može samo ponoviti da je Gruhl bio vrlo dobar drug, ali je tu stvar uzeo previše ozbiljno k srcu, emocionalno je »patio« zbog toga. Upitan na što cilja riječju »stvar«, odvratio je Kuttke: na Hasselovu družinu[3], i bio ukoren zbog te neukusne igre riječi. ‘Patnja’ je u ovom sklopu riječ besmislene kategorije, no Gruhl je patio zbog tog »kvaterniteta apsurda«: besmislenosti, neproduktivnosti, dosade i lijenosti, što ga on, Kuttke smatra upravo jedinim smislom svake armije. To je Stollfussa rasrdilo, glasno je doviknuo svjedoku da konačno prijeđe na stavr a da poštedi sud svoje privatne filozofije. Kuttke je nato sastavio pete, ne pretjerano, niti tako da bi se shvatilo kao uvreda, no svejedno iznenadno odsječeno, potpuno izmijenjenim glasom produžio je u krilaticama do kraja: - Velik drug. Pouzdan. Spreman na svaku psinu. Nabavljao kavu, dijelio kruh, salamu i maslac. Patio zbog besmisla, što nije trebalo, budući da ništa plus nije plus, ništa iznosi uvijek ništa.

Branilac, optuženi i zapisničar Aussem, koji na predsjednikov mig Kuttkeove izjave nije unosio u protokol, vrlo su pomno i gotovo s napetom pažnjom pratili Kuttkeovo izlaganje. Bergnolte, koji je sjedio iza branioca i optuženih, tako da su ga mogli vidjeti jedino Stollfuss, Kugl-Egger i Aussem, stao je najprije mahati a potom u pravom smislu

riječi lamatati rukama te pokušao sklonuti Stollfussa da prekine raspravu, našto se ovaj međutim isto toliko malo osvrtao kao i na tužiočevo na kraju skoro nezgodno glasno lupkanje olovkom. Naposljetku je javnom tužiocu uspjelo iznuditi prekid u Kuttkeovu mrmljanju, i to nakašljavanjem koje je prije ličilo na grubu klevetu, te mu postaviti pitanje što ga je izgovorio vrlo blagim glasom: da li je on, svjedok vodnik Kuttke bio ikad bolestan, hoće reći živčano bolestan. Kuttke se okrenuo prema njemu »ne trepnuvši«, kako je Aussem iste večeri u povjerljivu razgovoru opisao izraz Kuttkeova lica, i rekao da je on, Kuttke premanentno živčano bolestan, a gospodin javni tužilac, usput budi rečeno, također je permanentno živčano bolestan (zbog te drskosti stigao ga je ukor, a da to javni tužilac nije morao ni zatražiti), te on, Kuttke izražava pretpostavku da »njegov nekadašnji drug« Gruhl nije živčano bolestan, što je baš i razlog da je posebno »patio«; jednu bi stvar htio podvući, a to mu je potvrdila nekolicina liječnika - kapaciteta i nekapaciteta-:on, Kuttke nikako nije neuračunljiv; za njega je to važno jer je već podnio molbu da mu se dopusti otvaranje kladionice; ne, ne, razlika između - no na tom se mjestu Stollfuss sažalio nad jadnim Bergnolteom, koji je u međuvremenu stao kršiti ruke iz očaja, prekinuo Kuttkea i rekao da više nema nikakvih pitanja. Nato je Hermes htio znati kako je došlo do tog službenog puta o čijem se završetku vodi rasprava: Kuttke je odjednom neočekivano prešao na stvar. Izjavio je da je taj službeni put »izradio« Gruhlu jer ga je volio. On je - što je službeno zaduženje štapskog podoficira - takoreći knjigovođa za radne naloge vozila u auto-parku, nije samo knjigovođa nego je i nadležna osoba za stalnu ispravnost vozila, kao što će to potvrditi njegov pretpostavljeni, narednik Behlau. Njegov je zadatak između ostalog da se brine da mu vozila budu pravovremeno spremna za smotru, što znači da ih izvede na smotru s propisnim brojem prijeđenih kilometara. Pri tom ponekad znade doći do preračunavanja, govorio je Kuttke, koji se sada obraćao braniocu sabrano i mirno, štaviše suvislo, jer se mnoga vozila isporučuju kasnije nego što je bilo predviđeno, odnosno obećano, a smotra uto padne tačno u određeno vrijeme pa se onda, da se ne bi propustio još i taj termin za smotru, vozila ponekad moraju »izgurati na cestu da se nagutaju kilometara«, jer ako se termin propusti, dugo je čekati na slijedeći. Da li je gospodi jasno što to znači, zapitao je Kuttke istodobno Stollfussa, Kugl-Eggera

i Hermesa savivši se u pasu s iznenadnom gipkošću. Ta trojica upitno su se međusobno pogledala, Stollfuss je priznao da se u automobile uopće ne razumije te slegnuo ramenima. Pa eto, rekao je Kuttke, uz uzdah koji se mogao shvatiti kao sažaljiv, to znači na primjer slijedeće: može se dogoditi da se vozilo sa jedva prijeđenih tisuću kilometara u roku od jedva jedne sedmice odjednom nađe pred smotrom za vozila kojima je propisano da prijeđu pet tisuća kilometara. »U tom slučaju«, rekao je, »mora netko na brzu ruku odmagliti s kolicima da ih nakljuka kilometrićima«. Takve poslove, rekao je Kuttke, ostavljao je uglavnom Gruhlu koji je bio vrlo dobar vozač a dosađivao se u stolariji, gdje je »isključivo morao polirati kič-namještaj za oficirske ptičice i kaplarske stražnjice«. Stollfuss je upitao Kuttkea može li po potrebi priseći što je izjavio o prirodi tog službenog puta, jer je to vrlo važno za procjenu Gruhlova prijestupa. Nato je Kuttke odvratio da je to što govori užina, idića užina i ništa drugo do užina, međutim prije nego što ga je stigao ukor, štaviše prije nego što je primijećen taj nečuveni lapsus, ispravio se i ispričao rekavši da se zarekao, naravno da je potpuno svjestan značenja prisege te je htio reći istina, sušta istina i ništa drugo do istina; nego eto, produžio je istinski i gotovo nedužno osupnut, oduvijek je bio vrlo osjetljiv na vokalne asocijacije i oduvijek je na fatalan način brkao riječi istina i užina, to mu stvaralo teškoće još u školi na satovima njemačkog jezika, ali njegov nastavnik njemačkog ..., na tom mjestu ga je Stollfuss prekinuo i otpustio a da prethodno nije pitao javnog tužioca i branioca. Obojica su svoju naknadnu privolu dali odmahivanjem ruke. Kuttke je u odlasku domahnuo Gruhlu jun. i dobacio mu »salute«, dok je od njega još zatraženo da i dalje bude pri ruci radi eventualnog svjedočenja. Stollfuss je objavio polusatni prekid i dodao da će javnost biti isključena i nakon pauze.

Agnes Hall primila je cvijeće već oko tri i trideset: zarumenjela se od radosti i djevojci koja je donijela cvijeće tutnula dobru napojnicu, tek tada sjetila se rupe od paljevine na svojoj novoj svilenoj haljini smeđe boje rđe, jedva da je bila veća od dugmeta na košulji; promatrala ju je s izvjesnom nježnošću zategnuvši tkaninu preko krila: nije li, pomišljala je, poput majušnog tamnog oivičenog cvijeta? Sastavljajući oporuku pušila je već drugi cigarilo i nesmetano se predala onim snagama, što bi ih stručnjaci nazvali »emocijama«; za

oporučno ostavljanje Gruhlu svog pokretnog i nepokretnog imetka utrošila je u svemu nekoliko rečenica, poteškoće je stvaralo formuliranje jedinog uvjeta, da naime »svake godine 21. siječnja, na dan svete Agneze zapali po jedan džip Bundeswehra, po mogućnosti na mjestu zvanom ‘Küpperovo stablo’, kao veliku svijeću, kao misu paljevinsku a u znak sjećanja na neznanog junaka iz drugog svjetskog rata, koji je dva dana bio moj ljubavnik«. Budući da će Hallova, Hollwegova i Schorfova svita zacijelo nastojati osporiti oporuku, morat će joj priložiti psihijatrijski nalaz koji će potvrditi da je u trenutku sastavljanja oporuke bila uračunljiva. Stalno je iznova križala tu rečenicu, naposljetku je iza Bundeswehr dodala »ili njeni pravni nasljednici«, oko četiri i trideset pokupila svoje bilješke te napustila kuću a da nije presvukla haljinu. Neko vrijeme provela je na pošti, u cvjećarni, zatim na groblju pred obiteljskom grobnicom Hallovih u kojoj su bili sahranjeni i Stollfussovi roditelji: bio je to poveći crni mramorni spomenik o koji su se s obje strane smjerno oslanjali neživotno veliki brončani anđeli; zaobišla crkvu te se glavnom cestom zaputila do telefonske govornice, naručila taksi koji je stigao za nepune dvije minute i zamolila vozača, nekog mladog čovjeka koji nije bio mještanin, da je odveze do »Küpperova stabla«, objasnila mu put onamo koji je potrajao otprilike tri minute; kod Küpperova stabla« izašla je iz kola, zamolila vozača da pričeka i da dotle okrene kola; bio je blag, iznimno suh dan u listopadu; zagledala se u poljski put, otkrila kamen na kome mora da su sjedili Gruhlovi, bacila pogled na ravna polja šećerne repe koja su oku izgledala beskrajna i na kojima je žetva već bila otpočela, vratila se taksiju i odvezla u sudnicu; beskrajna ravna polja šećerne repe s raskošnim zelenim lišćem, iznad toga sivoplavo nebo - to grandiozno sivilo bar malo će jednom na godinu oživjeti od crvenila i crnila zapaljene vatre.

Baš je bila prispjela u sud kad je Schroer propisno iznutra zaključao vrata koja vode u prostoriju za publiku, izrazio joj kroz prozorsko staklo svoje žaljenje odmahivanjem glave i slijeganjem ramena i hitrim pokretom palca uputio je u svoj privatni stan. Između Schroera i Hallove postojali su povjerljivi, gotovo prijateljski odnosi, u što je bila uključena i gospođa Schroer, jer je Hallova, ako ne svakog dana a ono bar tri do četiri puta u sedmici, zalazila u sud te često navraćala u kuhinju Schroerovih - bilo u pauzama ili kad bi javnost bila

isključena - na kavu i ćaskanje s gospođom Schroer. Ovaj put se prije svega morala diviti izvanredno uspjelom kolaču nabujku u koji je Schroerova još jednom zabila ukosnicu da bi se iznova osvjedočila o svom umijeću u pečenju kolača, a onda je vješto izvukla a da na njoj nije ostalo nimalo - kako se izrazila - »nanosa«. Gospođa Schroer opširno je pričala o potištenosti starijeg i nesvijesti mlađeg Kirffela, a zatim su obje žene pušeći cigarete raspravljale neko vrijeme o tome što je bolje u takvim slučajevima, kamfor ili razblažen ocat, gospođa Schroer zastupala je mišljenje da je to »pitanje tipa«, ovisi to prije svega o koži onoga koga zadesi; tako se ona nikako ne bi usudila, govorila je, trljati kožu mlađeg Grulha kamforom, jer se radi o koži crvenokosog čovjeka, iako je s vremenom potamnjela, pa bi postojala opasnost osipa, dok bi nju recimo - gotovo s priznanjem pogledala je pri tom Hallovu - bez daljnjeg natrljala kamfornom mašću; uto joj se pogled zaustavio na rupi od paljevine, izjavila je da je to sramota i da će biti sretna kad Gruhlovi odu iz kuće, njihova prisutnost povod je mnogim konfliktima, a o najnovijim komplikacijama valjda zna i sama; pošto je Hallova to zanijekala, uputila ju je Schroerova u tajnu drugog stanja Schmitzove, preklinjući, gotovo u suzama, zamolila je Schroerova Hallovu neka upotrijebi sav svoj »nemali utjecaj« na Gruhlove, kako ne bi izišlo na vidjelo da se to desilo u zatvoru, to bi moglo upropastiti njenog muža, a osim toga bi i Stollfuss i ona, Schroerova vjerojatno morali odgovarati zbog svodništva pod posebno kažnjivim okolnostima; Hallova je obećala - položivši na ruke Schroerove svoju radi umirenja - da će se potruditi da sredi tu stvar; obavit će to s Hermesom, s kojim se ionako mora oko nečeg dogovoriti. Spretno je razgovor ponovno skrenula na temu »padanje u nesvijest pred sudom« pri čemu se čudila velikom iskustvu Schroerove, crvenokose osobe vrlo svijetlih očiju i kože s bojom crvenog luka, kojoj su u Birglaru radi njenih debelih nogu prisili nadimak »valjak«. U slučaju potrebe, pričala je Schroerova, spremna je čak dati injekciju - do najneobičnijih stvari dolazi baš onda kad se isključi javnost, ali naravno ima i najobičnijih histeričnih napada koje liječi s par ćušaka; dr Hulffen ovlastio ju je i uputio kako da u krajnjem slučaju daje injekcije, dapače i intravenozne. Na pitanje kako se sad osjeća Kirffel mlađi, odvratila je Schroerova da mu je bolje, ali da još nije mogao otići u ured. Obje žene stale su tad pričati o svemu što je

resilo porodicu Kirffel, o ispravnosti mlađeg i starijeg Kirffela, po stoti put potvrdile su jedna drugoj »kako je žena mlađeg Kirffela zbilja zlatna« i »da stari može biti sasvim zadovoljan što ima kćerku kao opaticu a sina poput monaha« i kako bi to bilo pravo rasipništvo, »gotovo sramota« da se mlađi Kirffel povrh svega otisnuo još u klerikalne vode. Na tom mjestu prekinuo ih je Schroer koji je ušao, navijestio prekid - ponešto dostojanstveno, gotovo bodro objesio ključeve od zatvora i ćelija o kuku nad ognjištem, zatim natočio sebi kave iz posude za kavu. Vidjevši da je šalicu odložio na stol a da nije podmetnuo tanjurić, upozorila ga je žena na red i okrivila zbog nemara i lakomislenosti, jer olako shvaća zatrudnjenje Schmitzove, kao što općenito olako shvaća svaku stvar - glas Schroerove postao je zamjetno oštar - u što se može uvjeriti po sporosti, po upravo puževim koracima vlastitog napredovanja u službi. Hallovoj je trenutak izgledao pogodan da se oprosti, pribojavala se oštrih riječi Schroerove koja nije izostavljala ni najintimnije aluzije kad bi joj se odvezao jezik. Dogovorila se sa Schroerovom da je nazove čim javnost opet bude pripuštena, a nadala se da će to biti najkasnije pri završnoj riječi i izricanja presude. Prije nego što je napustila sudsku zgradu, stigla je još vidjeti kako se Stollfuss s Aussemom penje stepenicama na kat. Uspjelo joj je uhvatiti Hermesa upravo dok je ulazio u jednu od dviju modernih kavana u birglarskoj glvnoj ulici. S izvjesnom je uzrujanošću ustanovila da još nikad nije zašla ni u jednu od tih dviju kavana: ova, u kojoj se Hermes upravo ogledavao za slobodnim stolom, bila je vrlo prostrana, ispunjena do posljednjeg mjesta čak i u to doba dana, ali to ovaj put nisu bili učenici, već seljačke žene iz okolnih mjesta koje su jele kolače; Hallova nije nikamo izlazila i uopće je rijetko napuštala kuću te je bila iznenađena što neizmijenjen sreta isti onaj težak soj ljudi, njoj tako dobro poznat sa seoskih veselica i crkvenih pohoda. Slijedila je Hermesa koji ju je pridržavao za nadlakticu, zbunjeno naručila čokoladnu kremu dok je iz svoje torbice vadila skice za oporuku. Hallovoj je Hermes govorio »tetka« i nervozno je slušao, jer je u pauzi namjeravao u glavnim crtama pripremiti svoju završnu riječ, usput je razmišljao nije li to jedanaesti ili čak već dvanaesti put što mu dolazi s izmjenama oporuke.

Bergnolte je odlučio da se malo prošeta, sprva je zagrabio velikim

koracima jer se bojao da za pola sata neće stići obići »staru gradsku jezgru« Birglara kako je planirao, ali je onda usporio korake pošto se uvjerio da je za ciglih dvanaest minuta obišao odnosno razgledao stari dio grada: crkvu, mjesno groblje, oboja gradska vrata na istočnoj i zapadnoj strani i srednjovjekovnu gradsku vijećnicu u kojoj se izgleda nalazi nekakav ured Bundeswehra; bio je tu naravno osim toga i vrlo lijep mostić preko Duhra s renoviranim Nepomukovim kipom i - kako mu se učinilo - neobičnim mosnim ukrasima za ovaj kraj; nije dopustio da ga zavedu crne strelice koje su upućivale na rimske terme, ali kako mu je na raspolaganju ostalo još petnaest minuta, a nije htio pasti u iskušenje da zapodjene razgovor sa Stollfussom ili Kugl-Eggerom, nije mogao odoljeti napasti crvenih strelica koje su nagoviještale »bolničku kapelu iz 17. stoljeća«, bez po muke je našao crkvicu, stupio u nju i na svoje veliko iznenađenje otkrio da su mu pokreti gotovo automatski, iako je tome dva desetljeća kako se svega odučio: ruka u krstionici, znak križa, nagoviješten poklek pred oltarom, obilazak »na prstima«, budući da je spazio dvije žene kako se mole pred Žalobnom gospom; od vrednijih stvari nije tu bilo ničeg osim škrabice za milodare optočene kovanim željezom i modernog oltara koji se doimao dosta pusto. Vraćajući se sporim korakom u sudnicu - preostalo mu je gotovo punih sedam minuta, hodajući iznova preko mosta, iznova pokraj Nepomukova kipa, koji mu je, na način koji sebi nije mogao objasniti, izgledao nepodesan na tom mjestu, stvorio je odluku da se odlučnije nego što je to dosad radio usprotivi svojoj ženi, koja je tog jutra pri doručku bila izrazila želju za premještajem u »neko gnijezdo otprilike kao što je taj Birglar«. Posebno ga je odbijalo kako su prljave, »povrh toga nepopločane« bivale ulice, čim bi čovjek ostavio glavnu ulicu »u starom dijelu grada«. Naravno da je tu bilo nekoliko lijepih patricijskih kuća, a postojali su i konkretni izgledi da kao Stollfussov nasljednik postane odmah predsjednik, ako bi se zaista odlučio na premještaj, međutim ..., nije mu se osobito sviđalo. Pošto je još jednom kratko ušao u jedan od sudu dobro poznatih brojnih nužnika te iza toga stupio na školsko dvorište, gotovo se sudario s poručnikom Heimüllerom koji je u očito bezvoljnom raspoloženju sam šetkao između starih stabala. Bergnolte mu se predstavio: naveo svoje ime te dodao da je »sudski pravnik u promatračkoj ulozi«, sveo nato razgovor na Kuttkea i pri tom stao odmahivati glavom pokušavajući

doznati čemu se valja nadati u narednikovu iskazu. Poručnik je osjetio da Bergnolteova naklonjenost prema njemu nije hinjena te ju je sa zahvalnošću prihvatio. S uzdahom je objasnio kako stoji stvar s »čudnom širinom Kuttkeova kolebljivog karaktera«, kimnuo je glavom i složio se da je »gotovo nemoguć«, te se u tih nekoliko preostalih minuta upustio u svoju omiljenu teoriju o »eliti ispravnih«, što je Bergnoltea nagnalo da skupi obrve. Heimlilleru je ostalo još toliko vremena da upita Bergnoltea koliko će još potrajati do njegovog saslušanja, on je doduše navikao čekati poput svih vojnika, ali - Bergnolte ga je umirio i rekao da iza pauze neće proći ni dvadeset minuta dok ga pozovu.

Stollfussu je nakon prekida uspjelo privoljeti Hermesa da odustane od svjedoka Motrika, trgovca umjetninama iz obližnjeg velegrada. Ionako je, rekao je Stollfuss, dovoljno dokazano kako stoji stvar s Gruhlovim sposobnostima pa prema tome - dodao je tiho i uz bolećiv osmijeh, prije nego što je stupio u sudnicu - uzaludno mu je gajiti i »tračak nade« da će mu poći za rukom produžiti trajanje rasprave makar i za dan. Podmetanje požara i sabotaže, rekao je Stollfuss, sad već na vratima, to za njegove, Hermesove štićenike znači da se neće izvući ispod četiri ili pet godina zatvora, a zar mu je to »malo publiciteta« toliko važno. Hermes je rezignirano odustao od svjedoka Motrika koji je bio odbio da stupi u tu »pljesnivu sobu za svjedoke« te čekao na hodniku; kad mu je Hermes sa žaljenjem saopćio da je uzalud naručen, rekao je Motrik, dugokos i ne više mlad čovjek u kaputu od devine dlake i s rukavicama od stavljene kože, »sranje«, ali na takav način da se vidjelo kako ta riječ inače ne spada u njegov uobičajni rječnik. Pa i dok se vraćao svojim kolima, zelenom citroenu, nije mu uspijevalo da koracima izrazi onaj »beskrajni prezir« što ga je htio pretočiti u onako tešku riječ. Umjesto toga ličio je prije na čovjeka koji se uzalud trsi da ostavi dojam tvrdoće.

Saslušanje preostalih obaju svjedoka, poručnika Heimüllera i narednika Behlaua, koje je obavljeno odvojeno, proteklo je mimo svako očekivanje glatko i posve bez senzacije. Prvi je iza pauze bio pozvan Behlau, koji je nastupio s korektnim držanjem i korektno odjeven, naveo da mu je dvadeset sedam godina, da je po zanimanju

vojnik a po činu narednik, potvrdio preciznim iskazom ono što je već Kuttke bio izjavio: da je on, Behlau zadužen za održavanje autoparka u okviru jedinice a da je Kuttke njegov neposredni potčinjeni čiji je zadatak da se također stara o stanju autoparka; Stollfuss je uljudno otklonio opširno obrazlaganje razlike između čina i funkcije, što se Behlauu učinilo potrebnim s obzirom na činjenicu da se Kuttke kao vodnik stara o stanju autoparka, objasnio je da je to slučaj i s ostalim službama. Na braniočev upit, potvrdio je Behlau priču o gutanju kilometara što je on nazvao »vožnjom radi naravnavanja kilometraže na brojaču«, a neupitan je dodao da je Kuttke možda »ostavio ponešto neobičan dojam«, ali u službi je ispravan; u velikoj je mjeri baš Kuttkeova zasluga da njegova jedinica kao što je poznato, izvrsno održava vozila, pa je tako bila i pohvaljena u nekoliko navrata. Bergnolte i Aussem, odobravajući kimanjem glave, odali su priznanje toj Behlauovoj neočekivanoj objektivnosti. Na pitanje koliko se puta godišnje mora obaviti takva »vožnja radi naravnavanja kilometraže na brojaču«, procijenio je Behlau da to može biti dva do tri puta godišnje. Na tužiočevo pitanje o Gruhlu jun. rekao je Behlau da Gruhl baš nije bio poletan vojnik, uostalom samo rijetki su takvi, ali da opet nije bio ni jogunast, već prije mrzovoljno-ravnodušan; u nekoliko navrata bio je pozvan na odgovornost zbog prekoračenja odsustva i na odgovarajući način bio kažnjen - ali to naposljetku nije nikakav zločin, nego je gotovo normalna stvar. Behlau je sada djelovao sasvim drukčije nego u sobi za svjedoke i nego što je znao djelovati u krčmama, te je ostavio vrlo dobar utisak. Bio je odmjeren, korektan, ne suviše vojnički sapet; od njega je zatraženo da bude pri ruci radi eventualnog daljnjeg svjedočenja. Pošto je Behlau već bio otišao te pozvan poručnik Heimüller, uložio je branilac dr Hermes na uljudan način prosvjed zbog isključenja javnosti; naglasio je kako mu je dobro poznato da je to isključivanje pogodilo jedino njegovu ženu ionako, jer je i pravnik po struci i njegova desna ruka - ima uvid u sva zbivanja i podliježe obavezi da šuti. Osim toga tu je i mladi poljoprivrednik Huppenach, koji je tačno upoznat sa svim što se dogodilo jer je istovremeno s Gruhlom odslužio svoj vojni rok u istoj jedinici; i sad se - s ironijom je mahnuo prema praznim stolcima u dvorani - ovdje vodi rasprava o stvarima koje zapravo i nisu vojne već prije upravne tajne, a baš to je ono što zanima javnost, ne radi se ni o strateškoj ni o taktičkoj tajni,

već o nečemu što otkriva svu apsurdnost jednog takvog ispraznog upravljanja. Premda je Heimüller već stajao u dvorani i čekao da bude pozvan, odgovorio je Stollfuss vrlo odmjereno braniocu da upravo ono što on, branilac zove apsurdnošću jednog takvog ispraznog upravljanja, upravo to nije za javnost: država ima pravo, a on, Stollfuss koristi se tim pravom na poticaj javnog tužioca da ne pruži svakom uvid u tu neumitnu ispraznost koja nije imanentni smisao stvari, nego do nje dolazi neminovno. Prema tome, ne može udovoljiti traženju gospodina branioca da se ponovo pripusti javnost. Nakon toga zamolio je poručnika Heimüllera da priđe, ispričao mu se zbog odugovlačenja, do čega je došlo kad je on već bio pozvan. Heimüller je izjavio da su mu dvadeset tri godine, da je po zanimanju vojnik a po činu poručnik-vezist, neupitan još je dometnuo da je po vjeroispovijesti rimokatolik; to dodatno obavještenje izrečeno energičnim glasom izazvalo je među prisutnim pravnicima malu zbunjenost; pogledali su se međusobno, nastalo je kratko došaptavanje između zapisničara Aussema i predsjednika Stollfussa, koji je zapisničaru savjetovao da iz zapisnika izbaci taj dodatni podatak. Aussem je iste večeri pričao da je Heimüllerov glas prilikom navođenja vjeroispovijesti zazvučao poput »zastave što praska na vjetru«. U toku svog iskaza Heimüller se u više navrata obraćao Gruhlu gotovo bolnim gestama; što se tiče sadržaja, potvrdio je ono što je Behlau izjavio o osobinama Gruhla vojnika, izražavao se međutim drukčije. Nazvao ga je »izrazito nadarenim«, a na braniočevo pitanje na kom području nadaren, odvratio je Heimüller »kao vojnik«, našto se Gruhl jun. nasmijao. Iza toga nije došao ukor, već poručnikovo opširno objašnjenje o kome ga je podsjetio kako je on, Gruhl pomagao njemu, poručniku u toku vojnih vježbi pri određivanju i ucrtavanju borbenih položaja. Gruhl se nepozvan umiješao u Heimüllerovo izlaganje, zbog čega ga je ovaj put stigao ukor, izjavivši da su to bile apstraktne igrarije ne bez izvjesnog, štaviše umjetničkog čara u sebi. Umjetnost se naposljetku sastoji u tome - a to je njegov vlastiti nazor o umjetnosti - da se ništavilo rasporedi po svojim različitim vidovima ispraznosti, a ucrtavanje i nizanje borbenih položaja sadrži naravno izvjestan grafički čar. Stollfuss je slušao s puno strpljenja i prekinuo je mladog Gruhla tek kad je ovaj već bio na kraju sa svojim objašnjenjem. Ustanovio je, naime, da još nije sedam sati, da će rasprava biti zaključena

najkasnije do osam, a bio je osim toga pomalo i ponosan na sebe što se rasprava usprkos svim, djelomično i mučnim arabeskama odvijala onako kako je bio zamislio. Poručnik je produžio s ocjenjivanjem mladog Gruhla, nazvao ga »inteligentnim, nimalo jogunastim, ali s crtom gotovo opake ravnodušnosti«; no sve u svemu ponašao se dobro, nekoliko puta - »ili bolje rečeno zapravo često, ili još tačnije pet puta« - prekoračio je odsustvo«, od čega u tri navrata znatno«, te je bio kažnjen. Na braniočevo pitanje da li je Gruhl tog dana za vrijeme »događaja« bio vojnik ili civil, odvratio je Heimtiller da je Gruhl za »vrijeme tog čina« de facto bio vojnik, de jure civil, Bundeswehr - o čemu se još jednom osvjedočio kod svojih pretpostavljenih - ne pojavljuje se u ulozi materijalno oštećenog drugog tužioca te neće o Gruhlovu činu suditi sa sanovišta vojnog prava. Tek nakon čina ispostavilo se da je Gruhlu na osnovi greške u računanju, kakve se dešavaju neminovno, posjet ocu teško oboljelom od bronhitisa trebao biti uračunat kao izvanredan dopust od četiri dana - a to su mu zabunom zaveli pod redovni dopust, i tako je Gruhl, koji je otprilike u to doba trebao biti otpušten iz vojske, »za vrijeme čina« de facto već bio civil. Branilac je upitao da li se razmatra mogućnost da se Gruhl optuži zbog nedopuštenog nošenja uniforme, zbog nedopuštene vožnje džipa Bundeswehra - jer de jure je Gruhl kriv za te prijestupe, te bi radi razjašnjavanja pravnog položaja zapravo bio potreban postupak te vrste, pa bio on i sasvim formalan - da li će dakle Gruhl, iako samo formalno, biti optužen za ta dva prijestupa? Poručnik nije shvatio braniočevu ironiju, odgovorio je stoga razvučeno, ozbiljno i korektno, da Gruhl nije kriv za ta dva uistinu postojeća prijestupa, u svakom slučaju nije ih osobno skrivio; njemu, Heimülleru nije poznato da bi se razmatrala mogućnost takvog jednog postupka protiv Gruhla. Branilac ga je dalje zapitao za okolnosti o kojima su Kuttke i Behlau dali uglavnom istovjetan iskaz, zatim za ona tajanstvena službena putovanja i za ono gutanje kilometara, a Heimüller je potvrdio i Kuttkeove i Behlauove navode; da, produžio je, do takvih je službenih vožnji znalo dolaziti jer je daleko nezgodnije odgoditi tu neophodnu smotru nego postići »propisan broj prijeđenih kilometara«. Branilac: vrlo je sporno da li je za takvu provjeru dopustiv izraz »potreban«; on je i sam vozač i čini mu se da je provjera potrebna tek onda ako je brojač na prirodan način odnosno normalnom upotrebom dosegao

brojku što je propisana za provjeru; njemu se ta metoda čini, s dopuštenjem, »apsolutno besmislena«. Predsjednik se ogradio od uplitanja filozofskih i ostalih aspekata stranih vojnoj struci i od cjepidlačenja oko riječi kao što je »potreban«, u orgnizaciji poput Bundeswehra mora se poštivati aspekt mobilnosti i borbene gotovosti, pa je tu prividna besmislenost - za čiju procjenu nije mjerodavan nitko sa strane - često puta smislenija nego što se misli. Tako nešto dešava se u svakom pogonu - pa i u »sudskom«. Upitan za pojedinosti spornog službenog puta izjavio je Heimüller da, Kuttke i Behlau predložili su mu Gruhla te ga je poslao na petodnevnu službenu vožnju, što međutim nije baš bilo po propisima, ali ne samo da se toleriralo već je bilo i dopušteno. Gruhl je, kao što se to kasnije ispostavilo, vozio autoputom samo od Dürena do Limburga, zatim je skrenuo prema Rajni, vozio duž Rajne kući i još je istog dana uveče oko šest sati bio kod svog oca, gdje je ostao do navedenog čina. Javni tužilac pozvao je Gruhla jun. da se izjasni povodom iskaza udovice Leuffen, svoje bake i udovice Wermelskirchen, svoje susjede, o čijim izjavama postoji zapisnik, a koje su potvrdile da je džip utjerao u neki prazan ambar, tamo ga ostavio četiri dana, za koje je vrijeme stanovao kod kuće i radio sa svojim ocem. Gruhl je potvrdio da iskazi Leuffenove i Wermelskirchenove odgovaraju do u tančine, to isto izjavio je i njegov otac; na braniočevo pitanje da li se Gruhl ogriješio o propise tim odstupanjem od propisanog službenog puta, odvratio je Heimüller da su takva odstupanja doduše kažnjiva, ali da se toleriraju, uostalom Gruhlu je samo naloženo da postigne potreban broj priješenih kilometara, ali mu je, iako ne izričito a ono praktično, potpuno ostavljeno na volju kuda će voziti, naknadno se ispostavilo kriminološkim pregledom olupine, da je brojač kilometraže pokazivao 4992 km. Gruhl je taj broj postigao na taj način što je kola nakrenuo na stranu i ostavio ih s uključenim motorom; nastali ispušni plinovi otjecali su gumenom cijevi; i Leuffenova i Wermelskirchenova, koja je stanovala tik do Gruhlovih, potvrdile su da su čule šum uključenog motora, iako je zbog bale slame i sijena došlo do izmijenjenih zvučnih uvjeta. Činjenicu da te pojedinosti tek sada izlaze na vidjelo objasnio je predsjednik okolnošću što je to spadalo u službene tajne. Zamisao da se kola nakrenu na stranu potječe od Gruhla sen., koji je slične stvari vidio za vrijeme gradnje takozvanog zapadnog bedema u

godinama 1938. i 1939, a dijelom i sudjelovao u tome; ta metoda ne razlikuje se od dovitljivosti prijevoznika-prevaranta koji su na spomenuti način nabijali cijenu po kilometru. I to su sve potvrdili Gruhl sen. i Gruhl jun., koji je tom prilikom izjavio da je brojku 4992 na brojaču svjesno postigao, ona je kompozicijski element; značenje tog pojma objasnit će se u zavšnoj riječe njegova branioca. Zapitan o pouzdanosti i karakteru vodnika Kuttkea, odgovorio je poručnik da će možda izgledati nevjerojatno, ali da Kuttke obavlja svoju dužnost i izvršava dodijeljene mu zadatke s krajnjom korektnošću, gotovo pedanterijom, njegova jedinica pohvaljena je već u više navrata zbog besprijekornog održavanja svojih vozila, a to je Kuttkeova zasluga; u pivatnom pogledu - tja, što se s Kuttkeom privatno dešava, to su gospoda valjda opazila. Heimüllere je slegnuo ramenima ne toliko rezigniran koliko iskreno ožalošćen te dodao da mu je pred očima sasvim drukčiji postupak pri odabiranju profesionalnih vojnika, no Kuttke je pravno, bolje reći zakonski vojnik, pa se tu ne da ništa učiniti. Njemu, poručniku pred očima je armija suštog reda i ispravnosti - ali to sigurno nije mjesto za iznošenje vlastite filozofije o vojsci. Predsjednik je to potvrdio kimnuvši, upitno pogledao branioca i javnog tužioca - obojica su kratkom kretnjom dala naslutiti da im svjedok poručnik Heimtiller nije više potreban. Predsjednik je zhvalio mladom oficiru i zamolio ga da saopći svojim potčinjenim da su i oni otpušteni.

Stollfuss je zamolio Kugl-Eggera i Hermesa da priđu stolu radi kratkog dogovora, nije ni stišavao glasa dok ih je pitao da li im je zgodnije ako se sada napravi kraća pauza ili bi voljeli da bez pauze počnu sa saslušanjem svjedoka profesora Bürena, te da onda ubace veliku pauzu od trideset do četrdeset minuta, prije početka završnog čina sa zaključnim saslušavanjem optuženih, završnom riječi i izricanjem presuda. Hermes je upozorio da će Bürenov iskaz potrajati vjerojatno malo duže, dok je Kugl-Egger mrzovoljno izjavio da je saslušanje jednog profesora umjetnosti suvišno. Nakon kratkog dogovora sa svojim štićenicima (Gruhl sen. spomenuo je da će ionako dobiti hladnu večeru, a ni crno vino se ne može pokvariti) saopćio je Hermes svoju suglasnost da se odmah počne s Bürenovim iskazom. Stollfuss je još prije toga pozvao k sebi Schroera i zapitao ga da li je njegova žena, kao već češće u takvim slučajevima, spremila možda malu zakusku i kakvo okrepljujuće piće. Schroer je odgovorio je

njegova žena slutila za danas »naporan marš« te je u svako doba spremna da spravi kavu, isto tako ima i piva u dovoljnim količinama, »dapače i kobasice, posve sigurno i sendviča, bujona i nešto salate od krumpira, ako se ne varam, a i gulaša, doduše iz konzervi, te tvrdo kuhana jaja«. On je zapitao Stollfussa, koji je na to obavještenje kimnuo, da li smije ponovo pustiti javnost, odnosno opet otvoriti vrata. Čeka li javnost, upitao je Stollfuss, a Schroer je odgovorio potvrdno: gosopđica Hall »vrlo je zainteresirana za tok stvari«. Ni Kugl-Egger ni Hermes nisu imali ništa protiv otvaranja vrata, čak je sad i Bergnolte po prvi put dao do znanja da njegovo prisustvovanje nije sasvim bez službene osnove: potvrdno je kimnuo Stollfussu. Schroer je otišao do vrata; otključao ih; ušla je Agnes Hall i smjerno sjela u školsku klupu u četvrtom posljednjem redu. Presvukla se, imala je na sebi tamnozelenu suknju od tvida i uz to isto tako zelen ali nešto svjetiliji širok haljetak s tankim porubom od chinchilla-krzna na rukavima i ovrtniku. Bilo je kasnije nagađanja o tome da li joj je Stollfuss kimnuo ili je kretnja protumačena kao kimanje glavom bila samo znak »zadubljivanja« u spise. Zapisničar Aussem držao je da je u toj kretnji bilo sadržano oboje: kao znak da se zadubio u spise nije mu se učinilo dovoljno rutinska niti automatska, a za prosto kimanje glavom izgledala mu je preslaba, u svakom slučaju ujedno je siguran, jer je počesto promatrao Stollfussa dok se zadubljivao u spise: to nije bilo samo obično zadubijivanje u spise. Schroer je kasnije izjavio da je to bilo samo kimanje glavom, jer da on to micanje dobro poznaje, dok je Hermes tvrdio da je »isključena svaka pomisao o kimanju glavom«. Jedina osoba koja je osim njih bila zainteresirana u pogledu tog micanja glave bila je Agnes Hall, a ona je sporno micanje glavom protumačila kao nedvojbeno klimanje, u sebi je štaviše zaključila da je bilo »prijazno«.

Nastup svjedoka profesora Bürena u dosta slabo osvijetljenoj dvorani suda zavrijedio je ne samo veći nego jednom riječju velik auditorij; kasnije su se razvile i kontroverze oko jedne pojedinosti u opisu Bürenova nastupa, i to između literarno vrlo zainteresiranog Aaussema i Hermesa, koga su takve podrobnosti manje zanimale i koji je pobijao Aussemov opis Bürenova nastupa kao »pregnantno nehajnog«. Podsjetio je da pojam nehajnosti isključuje svaku primjesu pojma pregnantnosti, čemu se Aussem usprotivio i naglasio da je baš

za nehaj potrebna pregnantnost a za pregnantnost nehaj, što je najbolje vidljivo na primjeru pojma kao što je odrješitost - biti odrješit uključuje nehaj i pregnantnost, te ako on Bürenov nastup ne označava kao odrješit, onda je to jedino zato što mu taj pojam izgleda suviše otrcan, zato ostaje pri svome: Bürenov nastup sadržavao je pregnatni nehaj. U trenutku dok je sud pozivao jednog profesora za svjedoka, nije očigledno nitko od prisutnih mogao očekivati - osim Hermesa koji je u više navrata raspravljao s Bürenom o predmetu spora - da će ugledati pojavu kao što je bila Bürenova; čak su izgleda i Gruhlovi po prvi put postali radoznali. Büren je na sebi imao kratak kaput od prugaste pamučne tkanine žute boje poput graška, a kako mu je Hermes savjetovao neka se svakako pojavi s kravatom, nosio je uz košulju iste takve boje prilično debelu zlatnu vrpcu svezanu u čvor, sličnu vrpcama kakve upotrebljavaju za pakovanje božičnih poklona; hlače su mu bile zelene boje špinata, cipele od vrlo rijetko spletenog kožnog remenja, gotovo sandale, dok mu je tamna kosa bila naprotiv izrazito uredno začešljana; bio je isto tako pomno izbrijan i bez brade; opaljeno mu zdravo lice s »dragim psećim očima«, kako ih je kasnije prozvala Agnes Hall, sjajilo se od ljubaznosti dok je ponešto promuklim glasom davao osobne podatke: trideset četiri godine, oženjen, sedmoro djece, s optuženim ni u kakvu srodstvu. Na kratak Hermesov upit izjavio je Büren da je tačno proučio »događaj« što je ovdje predmet spora, upoznao se sa svim iskazima u vezi s tim, uključujući tu najvažniji iskaz za nj, onaj trgovačkog putnika Erbela, o kome je upravo čuo od gospodina odvjetnika Hermesa da sadrži neobično važne pojedinosti što ih je ponovio i jedan policijski službenik u toku današnje rasprave, pošto ih je Erbel izjavio u protokol. Vrlo se zanimljive stvari tu opisuju, smije li optuženima postaviti jedno pitanje. Kad je Stollfuss rekao da smije, zapitao je Büren, s čijeg lica nikako nije silazio izraz vedrine, mladog Gruhla kako je postigao spomenuti šum što ga je trgovački putnik Erbel opisao dijelom kao praskanje a dijelom kao sličan bubnjanju, a inače kao »gotovo lijep«. Gruhl jun. nešto se došaptavao s Hermesom prije nego što je ustao i rekao da tajnu ne može odati, jer da je to jedna od rijetkih stilskih značajki koje namjerava usavršiti, razvit će ih još sličnih; već se ogledao za kotlovima starog željeza, »velikim poput lokomotivskih kotlova«, da bi upriličio koncert čim nađe vremena i

zgodnu priliku. Opisani događaj za koji ga terete zbog materijalne štete bio je tek »prvi, doduše uspjeli pokus«, što ga želi dalje razviti. Na Stollfussov poziv da se slobodno pouzda u to da će svi sudionici sačuvat tajnu, uključivši i prisutnu Agnes Hall, te da »gospodinu profesoru« ne uskrati obavještenje, odvratio je Gruhl kako je siguran da »svjedok Büren« ima plagijatorske namjere, kao što je to uobičajeno među umjetnicima; Büren je i nakon toga zadržao nepomućenu vedrinu, priznao da njegova radoznalost nije posve altruistička, ali je podsjetio Gruhla da on, Büren pripada jednom sasvim drugom umjetničkom pravcu te mu svečano obećava da će o toj stvari šutjeti izvan sudske dvorane. Nato se Gruhl jun. iznova posavjetovao s braniocem koji je zamolio predsjednika da Gruhlov iskaz unese u zapisnik i da »na taj način zavede neke vrste opasku o autorskom pravu. Stollfuss, koji je bio vrlo dobro raspoložen, zatražio je od Aussema da Gruhlov iskaz unese u zapisnik. Nato je nestalo Gruhlova nepovjerenja, umjesto toga povratilo mu se dobro raspoloženje. Izjavio je da je te šumove postigao dijelom pomoću karamela a dijelom pomoću mliječnih bombona, to jest niže tonove pomoću karamela a više pomoću mliječnih bombona i to na taj način što je obje kante za gorivo prethodno ispraznio u vozilu a zatim ih probušio, sasuo u njih karamele odnosno mliječne bombone, nanovo ih začepio i onda je vatra, jaka vatra proizvela željeni učinak; raniji pokušaji, što ih je izveo pomoću kiselih i takozvanih svilenih bombona u nekoj velikoj limenki od konzerve, nisu uspjeli jer se sirovina istopila i kašasto razlila, umjesto da »pravi muziku«. Vršio je pokuse i s kozjim izmetom i s običnim usitnjenim komadićima šećera - ali bezuspješno. Javni tužilac ne samo da je bio počeo gubiti strpljenje nego se stao i ljutiti, jer se, kako je kasnije priznao, »počinjao kajati što je pristao da ga ti prepredenjaci s Rajne uvale u taj proces«. Upitao je Bürena da li je on redovni ili izvanredni profesor. Bürenu se oteo gotovo luckast hihot dok je uzvraćao da nije ni jedno ni drugo već da je profesor na Akademiji obližnjeg velegrada, ukaz o njegovom imenovanju potpisao je predsjednik pokrajinske vlade, on tu povelju doduše ne nosi sobom ni na sebi, ali sigurno »mora da je negdje kod kuće«; svojim poslom stječe štaviše pravo i na mirovinu, kod posljednjih izbora za direktora »mimoišli« su ga doduše - izjavio je uz isti hihot kao maloprije, no siguran je da će mu se slijedećeg puta »pružiti prava šansa«. Naveo

je da su njegove plastike izložene u - »čekajte«, rekao je i stao brojiti na prste do sedam, mrmljajući nešto sebi u bradu, »u sedam muzeja, od toga tri u inozemstvu«. Ja sam, znate, uistinu činovnik, dodao je svejednako se veselo smiješeći javnom tužiocu. Taj je nato upitao predsjednika, a da nije suspregao svoju ljutnju, smije li znati - ili možda može saznati od svog cijenjenog kolege Hermesa - zbog čega se saslušava svjedok profesor Büren. Nato Hermes: profesor je tu kako bi potvrdio da je »čin« - navodne znake upleo je spretno - koji se ovdje već označava kao »događaj«, bio umjetničko djelo. U tom trenutku bio je Kugl-Egger nacistu, kako je kasnije rekao svojoj ženi, »tek u tom trenutku bio sam nacistu s tim da su me izdali i prodali«, budući da je i Stollfuss kimnuo na tu Hermesovu izjavu, a Bergnolte preklinjući značajno pogledao Kugl-Eggera, digao ruke u nijemoj molbi, oborio pogled i stao unositi fiktivne zabilješke u svoj notes.

Na Hermesovo traženje da dade definiciju tog novog smjera umjetnosti, ili bolje rečeno te vrste umjetnosti što je općenito poznata pod imenom hepening, rekao je Büren da želi naglasiti kako je on osobno još uvijek ostao vjeran staroj dobroj tradiciji nepredmetne plastike, te se u toj vrsti umjetnosti i okušava; dodijeljene su mu dvije državne nagrade, rekao je obraćajući se javnom tužiocu, zastupniku države jasnim premda ljubazno-ironičkim tonom, on dakle nije poklonik hepeninga iako se pozabavio tom umjetnošću koja je deklarirana anti-umjetnost. To je, ako se ne vara - a tko bi tu već bio nacistu? - pokušaj stvaranja spasonosnog nereda, ne oblikovanja već razobličavanja, štaviše nagrađivanja ali na određen način usmjerenog od strane umjetnika odnosno onoga tko se time bavi, tako da iz razobličavanja opet nastaje oblik. U tom je smislu događaj koji je ovdje predmet spora, »bez sumnje umjetničko djelo«, štaviše to je izvanredan čin jer ispoljava pet dimenzija: dimenziju arhitekture, plastike, literature, muzike - jer je sadržavao izrazito koncertantne elemente - i naposljetku plesne elemente, koji su po njegovu mišljenju došli do izražaja u uzajamnom kucanju lulama. Zasmetala mu je samo jedna stvar, i tu je Büren prijekorno skupio obrve: izraz »ugrijati«, što ga je upotrijebio jedan od optuženih. To je zamjetno iako ne znatno sužavanje karaktera umjetničkog djela, jer naposljetku umjetničko djelo nije tu zato da nekog ugrije; za osudu je nadalje i činjenica što se radilo o novom vozilu netom izašlom iz tvornice, no potpuno mu je

jasno da je to morao biti auto i to još upotrebljiv: benzin, auto požar, eksplozija - elementi moderne tehnike tu su umjetnički usklađeni na gotovo genijalan način. Na tom mjestu upitao je javni tužilac glasom u kome više nije bilo srdžbe, kojim se još jedino rezignirano provlačila zloba, da li se Bürenov iskaz može prihvatiti kao pouzdan ili kao pomalo pristran, našto je Büren sa smiješkom odvratio da su riječi pouzdan ili pomalo pristran karakteristične za umjetničku kritiku koja više nije primjerena toj vrsti umjetnosti. Zar nije bilo moguće, pitao je javni tužilac, odabrati drugi neki instrument, zašto je to baš morao biti auto - nato se Büren tajanstveno nasmiješio. Svaki umjetnik odlučuje sam o izboru materijala, tu ne može biti nagovora ili uplitanja sa strane, te ako drži da mu je potreban nov auto, onda to prosto mora biti nov auto. Da li je uobičajeno, pitao je dalje javni tužilac, čija je duboka ogorčenost ponovo zvučala gotovo vedro, da li je uobičajeno da umjetnik krade materijal za umjetničko djelo? - izgovorio je to s neskrivenom porugom. Büren je taj udarac dočekao s pregnantnim nehajem, za koji je Aussem kasnije izjavio da je bio fantastičan: odvratio je naime da je umjetničko htijenje takva neodoljiva strast da je umjetnik bez daljnjeg u svakom trenutku spreman ukrasti potreban materijal; naveo je da je Picasso često znao prebirati po ledinama gdje je ležao otpad, u potrazi za materijalom za svoja umjetnička djela, a jednom su čak i mlazni motori lovaca Bundeswehra sudjelovali nekoliko minuta u takvom jednom umjetničkom djelu. Nema više ništa posebno reći: jedno je sigurno, a to je da se kod tog događaja radilo o nastajanju umjetničkog djela visoke vrijednosti koje nije, kako je spomenuo, petdimenzionalno već petmuzalno; naravno da se teži da djelo zadovolji svih devet muza, ali sjedinjenje i pet muza u nekom umjetničkom djelu predstavlja već »sasvim lijep broj«; a kako je religiozna literatura bila zastupljena u vidu litanije, malo se, tek malčice koleba da li da štaviše djelo shvati i kao kršćansko, jer naposljetku u njemu su zazvani sveci. Smije li sada ići, zapitao je Büren s prijatnom skromnošću u glasu, dogovorio se s gospodinom predsjednikom pokrajinske vlade, nezgodno mu je, uistinu »vrlo nezgodno« da to mora reći, doduše saopćio je tom gospodinu da je spriječen vrlo važnim poslom, ali svejedno, ne smije ga pustiti da suviše dugo čeka. Javni tužilac je izjavio da više nema pitanja; neke će stvari zadržati za sebe koje bi vrlo rado bio kazao, umjesto toga

namjerava zatražiti još jednog vještaka, jer on Bürena drži za vještaka a ne za svjedoka. Hermes je zamolio da mu dopuste postaviti još jedno pitanje: na brzinu je opisao Bürenu kako je Gruhl jun. zamolio trgovačkog putnika Erbela za probni uzorak bočice spreja za kupanje čime trguje dotično poduzeće; njegov štićenik priznao je da mu je nedostajao sprej za kupanje kao dodatno umjetničko sredstvo - stoga njegovo pitanje gospodinu svjedoku glasi: zar ne bi »pristojan dometak« zatraženog spreja za kupanje koji se, kao što je poznato, pjeni žutozeleno ili modro, bio unio dodatni element slikarstva, drugim riječima šestu dimenziju ili šestu muzalnost; Büren je to potvrdio i izjavio da je dodavanje spreja za kupanje po njegovu mišljenju dobar potez i da znači mudro usmjeravanje efekta. Predsjednik mu je zahvalio i otpustio ga; te se tako Büren mogao uputiti na sastanak s predsjednikom pokrajinske vlade.

4

Nakon Bürenova odlaska došlo je do burnog ispada što ga Aussem nije smio unijeti u zapisnik. Javni tužilac ostavio je sve obzire po strani i stao vikati, a da se nije izravno obratio Stollfussu ili Bergnolteu, da u ovoj stvari namjerava dati ostavku na svoju dužnost; osjeća se »nasamaren«, i to ne toliko od strane svog kolege Hermesa, koji ima puno pravo da izbavi svoje štićenike iz nezavidnog položaja - na tom mjestu zaklinjući je podigao ruke i pogled, kao da u pomoć priziva boga ili u najmanju ruku zemaljsku pravdu - »koliko s višeg, s drugog mjesta. Dopustio sam da me uvuku u položaj koji me sili da budem neodgovoran, što se protivi mojoj naravi. Dajem ostavku na svoju službenu dužnost!« Kugl-Egger, mlađi čovjek, prilično gojazan, uhvatio se za srce sa spontanim strahom, što je Schroera smjesta ponukalo da mu priskoči u pomoć, da protivno propisima oslovi zatvorenika u istražnom postupku Johanna Gruhla s »ti« i da mu dobaci »trči smjesta po Lizu«, da ga pošalje iz sudnice, na što nije imao pravo. Kugl-Egger je stvarno pustio da ga Schroer odvede u svoju kuhinju: njegovo plavkasto podliveno lice, lice čovjeka koji rado dobro jede i koji nema ništa protiv čaše piva, nije štaviše pokazivalo nimalo opiranja kad je mladi Gruhl nepozvan pritekao Schroeru u pomoć te - protivno propisima kao i njegov otac maločas - napustio sudsku dvoranu, da bi Kugl-Eggera odveo u kuhinju Schroerovih. Tamo je Schroerova već spremno čekala sa svojom oprobanom kamfornom mašću. (Instinktivno je tačno procijenila tužiočevu dermatološku dispoziciju; kasnije je o tome pričala Hallovoj: - Taj ima kožu poput konja - odrešito mu raskopčala kaput i prsluk, zavratila mu košulju te svojim lijepim snažnim rukama stala masirati »predio srca«).

U međuvremenu je Bergnolte hitro otrčao do Stollfussa koji je zaboravio objaviti pauzu, te se s njim popeo u njegovu službenu sobu, zgrabio već telefonsku slušalicu kad ga je Stollfuss upozorio da je uputno posavjetovati se prethodno s Kugl-Eggerom - kakvo god da je njegovo duševno i tjelesno stanje - prije nego što se alarmira Grellber. Bergnolte se šaptom obratio Stollfussu, iako šaptanje uopće nije bilo potrebno jer uokolo nije bilo nikoga tko bi prisluškivao, dok mu se na licu ogledalo nešto što bi se mirne duše moglo opisati kao »goli strah«, i predložio da možda zamole javnog tužioca Hermannsa da za

silu uskoči, budući da je trenutačno na odmoru, a zna se da svoj odmor provodi baš u Birglaru. Stollfuss je pripalio cigaru, i moglo bi se reći da taj nemili događaj ne samo što ga se nije nezgodno dojmio već je prije uživao u njemu; podsjetio je Bergnoltea da bi takva žurba na kraju ipak mogla alarmirati novinare. Bergnolte je nervozno pripalio cigaretu i rekao - još uvijek šaptom - da ta stvar još večeras mora »sići s pozornice pa makar čekali i do tri ujutro«. Nato je Stollfussa ostavio samog, ovaj je iskoristio priliku da telefonski pripremi svoju ženu kako po svoj prilici neće biti kod kuće prije ponoći, ali da ne treba biti u brizi. Njegova žena obavijestila ga je da je Grellber još jednom nazvao i saopćio joj s njemu svojstvenim šarmom, da on, Stollfuss može računati s odlikovanjem »i to po svoj prilici s onim oko vrata«. U međuvremenu je Kugl-Egger došao k sebi, i to zahvaljujući ne samo snažnim i lijepim rukama Schroerove nego i konjaku što mu ga je znalački nasuo optuženi Gruhl sen., bio je štaviše kadar da se popne stepenicama i da iz svoje službene sobe povede podduži telefonski razgovor.

U sudskoj dvorani razgovarao je Hermes s Agnes Hall, s mladim Aussemom i s mlađim Gruhlom, koji se u međuvremenu bio vratio iz kuhinje Schroerovih, o predstojećem Gruhlovu vjenčanju s lijepom Evom; Gruhl jun. je između ostalog objavio da se namjerava osamostaliti, preuzeti očev posao a oca namjestiti kod sebe »s mjesečnom zaradom koja će biti ispod granice pljenivosti«. Poljubio je Hallovu, pošto mu je u prisustvu njegovog odvjetnika objavila da namjerava nadoknaditi svu štetu, pozvao je na svadbu, isto tako Hermesa i Aussema, koga je oslovljavao s »ti« još od zajednički provedenih dana u nogometnom klubu »Birglarski plavo-žuti«, u kome je Gruhl igrao obrambenog igrača dok je Aussem bio lijevo krilo. Aussem je Gruhlu, Hermesu i Hallovoj dao do znanja kako mu teško pada što je kao zapisničar prisiljen da čuva službenu tajnu; osim toga je izjavio kako bi bilo bolje da je Gruhl izbjegao vojnu obavezu prema Bundeswehru, nađe se za to vrlo jednostavnih načina.

U kuhinji Schroerovih iskoristili su Gruhl sen. i Schroer trenutak »da malo gucnu«, tom prilikom saznali su od uzbuđenja Schroerove da nije Eva bila ta koja je donijela hladnu večeru za Gruhlove, nego stari Schmitz osobno, koji se tom prilikom nije naročito ljubazno izrazio o »sramoti pričinjenoj njegovoj kćeri« i zaprijetio da će sudske vlasti

optužiti zbog svodništva; s kakvom je radošću primio tu stvar, moglo se prosuditi po kakvoći večere koja se sastojala od kruha namazanog margarinom i seljačkom jetrenom paštetom te boce mineralne vode. Muškarci su se nasmijali uzbuđenju Schroerove i izrazili uvjerenje da će sa Schmitzom već izaći na kraj; nijedan roditelj ne uzima »tako nešto« olako; prirodno je pri tom izvjesno uzrujavanje, a što se ostalog tiče, »to« se uopće nije dogodilo unutar ovih zidova, već nakon pokopa starog Leuffena, što se može dokazati. Ne treba joj se uopće uzbuđivati; Schmitz nema ni najmanje razloga da »igra pravednika i čistunca u poreznim stvarima«. Nezgodno je jedino zbog njegove žene Gertrud, njoj je čovjek dužan objašnjenje pa i molbu za oproštenje, a što se Pittera tiče, on je debelokožac pa sutra može doći po svoj kruh s margarinom. Na tom je mjestu Bergnolte prekinuo Schroera i saopćio mu po ovlaštenju Stollfussa da je objavljena polusatna pauza, gospodin predsjednik okružnog suda očekuje gore zakusku, i to bujon, tvrdo kuhano jaje i malo salate od krumpira. To je Schroerovu navelo na primjedbu da jaja, a posebno tvrdo kuhana jaja »nisu dobra« za muškarce preko pedeset, pri čemu je ispitivački pogledala Bergnoltea, po svoj prilici došla do zaključka da je taj u godinama kad »još nekako« smije jesti tvrdo kuhana jaja a da mu ne naškode. Bergnolteu je »čitava ta atmosfera izgledala vrlo čudna«, kako je kasno te iste noći priznao Grellberu. Za sebe je također zatražio tvrdo kuhano jaje, šalicu bujona i krišku kruha s maslacem. Uputili su ga u dnevnu sobu Schroerovih, gdje je bio prostrt stol za njega, Hallovu, mladog Aussema i Hermesa. Gruhl sen. i jun. Propisno su odvedeni u svoje ćelije; a Bergnolte je čak i po bodrim koracima sudskog redara Schroera - po svoj prilici ponešto naglašenim - po zveckanju svežnja ključeva naslutio »onu vrstu korumpiranosti koju mi uzaludno nastojimo suzbiti, gospodine predsjedniče«. Izgledalo je da je preostalu trojku: Hermesa, Hallovu i Aussema u Bergnolteovoj prisutnosti na trenutak ostavila njihova rajnska glagoljivost, što je posebno neprirodno djelovalo na Hermesa koji je bio veseo i razgovorljiv mlad čovjek. Konačno se ipak izlanuo raspitavši se kod svoje tetke Agnes Hall o njenim puranima: da li su i ove godine tako dobri kao prošlih godina te da li će za tombolu prigodom plesa katoličkog udruženja akademičara ponovo staviti na raspolaganje dva posebno lijepa primjerka; tu se umiješao Aussem i

zamolio s hinjenom poniznošću da »nikako ne zaboravite na liberale« koji svoj ples održavaju na dan svete Barbare, našto je Hallova odvratila da bi dva posebno lijepa primjerka poklonila i komunistima - u slučaju da joj se obrate ako priređuju svoj ples, recimo na dan svetog Tome. Ta šala, kojom je konačno popustila napetost za ponešto tijesnim stolom u dnevnoj sobi Schroerovih, izazvala je vedar smijeh u koji se na svoj kiseo način uključio i Bergnolte, opisavši je kasnije »kao ipak malo presmionu«.

U međuvremenu je gospođa Schroer prepržila u kuhinji krišku bijelog kruha za Kugl-Eggera, spravila mu »omlet lagan poput daška«, odvratila svog muža od nakane da mu odnese pivo ili možda bujon, a savjetovala da mu radije dade čašu vode, u koju neka uspe »dobru mjeru konjaka«. Da je Aussem bio ovlašten da u svom službenom zapisniku opiše raspoloženje u kojem je rasprava nastavljena i privedena kraju, ne bi mogao naći pridjevak do mlako a možda čak i umorno. Osobito je Kugl-Egger djelovao začudo pomirljivo. Pošto ga je Stollfuss pozvao kretnjom ruke, ustao je i izjavio neočekivano tihim, gotovo skrušenim glasom da opoziva ono što je kazao prije pauze, priznaje da je podlegao raspoloženju koje nije dostojno službenika na njegovu položaju, ali je zato možda shvatljivo. U suglasnosti s gospodinom predsjednikom laća se ponovo svoje dužnosti, preuzima ponovo punu odgovornost za nju. Svi prisutni, uključivši tu čak i Bergnoltea, bili su dirnuti tom skrušenošću, što je dalo pečat daljnjem toku rasprave. Osobito obzirni bili su obojica optuženih koje je predsjednik odmah zatim pozvao da dadu svoje zaključno objašnjenje. Gruhl sen., koji je kao prvi uzeo riječ, obraćao se u toku svog izlaganja štaviše isključivo javnom tužiocu, i to tako očito da ga je Stollfuss očinskim kimanjem glave i odgovarajućim pokretom ruke morao uputiti na pravu adresu i upozoriti da se obraća njemu, predsjedniku. Gruhl sen. je rekao da mora još jednom ponoviti ono što je izjavio u početku, da ne bi nikoga od prisutnih dama i gospode ostavio u zabludi: ravnodušan je prema svakoj mogućoj osudi, dao je svoj iskaz iz sasvim osobnih razloga: jer je u tu stvar bilo umiješano tako puno ljudi koje on sve osobno poznaje i cijeni. O samoj stvari može reći još jedino slijedeće: on nije umjetnik niti u sebi osjeća umjetničkog poriva, može se tek uživljavati a ništa vlastito stvarati, no u svog je sina ustanovio pravu nadarenost i zato je pristao da sudjeluje u toj stvari;

bio je sudionik u pravom smislu riječi, međutim riječ sudionik odnosi se samo na njegov udio u nastojanju umjetničkog djela, a ne i kod samog čina, ukoliko on kao takav postoji. Kod samog čina snosi veću odgovornost, on je i stariji, također je on bio taj koji je u to upleo ekonomski aspekt izloživši svom sinu, koji je s njim tačno skovao plan i »dramaturgiju događanja«, da vrijednost jednog takvog auta ne odgovara ni izdaleka četvrtini svote što ju je u toku posljednjih godina uplatio u ime poreza, a samo petini svote što je još duguje; uostalom, govorio je Gruhl sen., troškovi mogu biti i oslobođeni poreza i to kao izdaci za materijal umjetničkog djela, kao što slikar oslobađa poreza platno, boju i okvir. Osjeća se kriv utoliko što je svog sina sklonuo na »taj, moram priznati, nasilan zajam od Bundeswehra«. Moli za razumijevanje što zbog svog stanovišta prema pravosuđu i osudi ne traži ni oslobađajuću presudu niti pravednu kaznu, te ono »što god dođe« prima »kao kišu ili kao sunce«. Ni branilac niti javni tužilac nisu imali nikakvih pitanja za optuženog Gruhla sen.

I Gruhl jun. ostao je miran i uljudan, na način koji mu je Agnes Hall naknadno predbacila kao »gotovo pomalo snobistički«. Rekao je da je njegova ravnodušnost drukčija od očeve mu; njegova ravnodušnost odnosi se prije na vrijednost auta. On je u toku jedne godine obavio svega četiri službena puta kao što je bio ovaj, o čijoj se prirodi dosta toga navelo i potvrdilo, na taj je način ukupno »prevalio gotovo dvadeset tisuća kilometara, napravio je znači pola puta oko zemlje«. Tako mora da je »spiskao gotovo tri tisuće litara benzina i odgovarajuću količinu ulja« - najvećim dijelom na autoputu između Dürena i Frankfurta - »vozeći se amo tamo«; isto tako bio je svjedok besmislenog rasipanja materijala, snage i strpljenja i traćenja vremena u drugim oblastima vojničkog života. Konačno, on je više od dvadeset pet dana vozio auto »samo da bi pokrenuo brojač kilometraže«, da bi prevalio tih dvadest tisuća kilometara. Kao stolaru namjenjivali su mu poslove koji su mu bili »izričito odvratni«; mjesecima je radio na opremanju nekog bara, najprije za oficirski pa onda za podoficirski kasino, u biti je to bila samo »loše naplaćena uvreda«. Na tom mjestu ga je Stollfuss prekinuo i neočekivano pozvao da ne razvija nikakovu neumjesnu vojnu filozofiju, već da ostane kod stvari.

Gruhl jun. se ispričao i nastavio, rekavši da je on umjetnik te da umjetničko djelo, za koje je potrebno dopuštenje države ili vlasti, kao

što je to dosad bio slučaj kod svih hepeninga, za njega nije nikakvo umjetničko djelo. Nabavljanje materijala i pronalaženja mjesta rizik je kome se podvrgava svaki umjetnik; on je isplanirao taj događaj a isto tako je nabavio i materijal. Htio bi još naglasiti samo toliko: utrošeni benzin, otprilike osamdeset litara, platio je sam iz vlastitog džepa, bilo mu je »preglupo« da vozi zbog toga u kasarnu te da se opskrbi gorivom na benzinskoj pumpi svoje jedinice, na što je imao pravo. Priznaje da je auto kao »objekt« možda bio prevelik; željeni učinak mogao je vjerojatno postići i nešto manjim objektom; bavi se mišlju da ubuduće koristi samo kante za gorivo, u čijoj bi sredini složio piramidu od pušaka - kod jednog prijatelja, odnosno posrednika, već se raspitao za puške koje bi uz praskanje bombona spalio, čije bi preostale metalne dijelove htio zatim svariti u umjetničku plastiku. Tu ga je predsjednik ponovo prekinuo i naglasio kako to ovdje ne spada; zatim upitao mladog Gruhla da li je načistu s tim da je u prisvajanju tako skupog materijala po srijedi povreda prava i zakona, s čim je njegov otac izgleda načistu. Da, rekao je Gruhl jun., s tim je i on načistu, ali - to valjda smije objaviti u ovom trenutku - materijal će biti nadomješten, smjesta ako je potrebno, a ubuduće će se - razumije se - okušavati samo u onim djelima za koje će sam osigurati, pribaviti i platiti materijal. Kako ni optuženom Gruhlu jun. nisu ni branilac ni javni tužilac postavljali više nikakvih pitanja, zamoljen je Kugl-Egger da počne sa svojom završnom riječju; na pitanje želi li malu pauzu za pripremu, odvratio je da ne želi, ustao, stavio baretu na glavu i počeo govoriti. Njemu, Kugl-Eggeru vratio se ne samo njegov mir nego I pribranost; govorio je spokojno, gotovo s izvjesnom vedrinom, bez pripremljenog teksta, nije gledao ni u optužene niti u predsjednika, nego više njihovih glava prema mjestu na zidu koje ga je zanimalo već čitav dan: ondje se još uvijek preko odavno izblijedjele boje ličenja, za koje se u odgovarajućim predlošcima stalno ponavljalo da je urađeno »neoprostivo loše«, moglo razaznati mjesto - ako se samo dobro pogledalo - gdje je nekoć visilo raspelo dok je zgrada još služila za školu, mogla se štaviše raspoznati »ona greda nalik željezničkom signalu, koja se završavala ukoso prema gornjem desnom kraju i koja mora da je bila od šimširova drva,« uvjeravao je kasnije Kugl-Egger. Govorio je tiho, ne baš skrušeno ali zato blago, rekao je: čini mu se da je prenaglašeno i glorificiranje optuženog Gruhla sen. kao »vrlo

traženog stručnjaka«, a isto tako i njegovog ekonomskog položaja; obrana je sve to prikazala kao životni put nekakvog mučenika ljudskog društva; pa i ono pravo defiliranje svjedoka koji su govorili njemu u prilog, sve je to kod njega, Kugl-Eggera proizvelo dojam suprotan očekivanom; čovjeka tako simpatičnih osobina treba, bar po njegovom mišljenju, još mnogo strože pozvati na odgovornost od bilo koga drugog, koji se nije ničim zadužio. Njemu, Kugl-Eggeru pri duši je isto tako kao i policijskom redaru Kirffelu: zgražava se nad golim priznanjem. Smatra da su dokazane tačke optužbe: materijalna šteta i grub prijestup. Obadvije tačke optužnice potpuno su potvrđene, štaviše priznate. Isto je tako previše istaknuta ispraznost kod Bundeswehra, to se podjednako odnosi i na sva druga područja života i privrede. U međuvremenu je, svejedno zureći u raspelo, o čemu je u toku iste noći pričao svojoj ženi, otkrio štaviše različite tragove šimširova drva - što ga je sve potaklo na smiješak, a taj smiješak su svi prisutni krivo protumačili, jer s tim je blagim, gotovo lijepim osmijehom na usnama produžio svoje izlaganje, rekavši da je tu bilo mnogo govora o umjetnosti, o oblikovanju i razobličavanju, ali on je siguran da će moći ukazati na mnoge protivurječnosti u iskazu svjedoka Bürena koga drži za vještaka, kad ovaj slučaj doživi svoju reviziju što je neminovno. On ne može uzeti u obzir tu navodnu temeljnu oprečnost između umjetnosti i društva, a ni tobožnju provokaciju sadržanu u svojoj završnoj riječi, jer umjetnost je za njega suviše subjektivan, suviše slučajan pojam. O tome valja suditi »s višeg, s drugog mjesta«. On zahtijeva kao zastupnik države, koja je činom optuženih takoreći pogođena u korijenu - još uvijek se smješkao put onog mjesta gdje je nekoć visjelo raspelo - on zahtijeva dvije godine zatvora za Johanna Heinricha Georga Gruhla, dvije i po godine za Georga Gruhla, uz punu naknadu štete, bez uračunavanja istražnog zatvora, što je ionako bila vrlo prozirna farsa. Sjeo je uz smiješak, tek sada ponovo pogledao put optuženih koji od sebe nisu davali nikakva znaka, dok se Bergnolte zamjetno trgnuo u klupi iza njih kad je Kugl-Egger postavio svoj kazneni zahtjev.

Stollfuss je taj zahtjev dočekao smješkajući se, nato zamolio Hermesa da dade završnu riječ obrane, pri čemu je sa sebi svojstvenom uljudnošću istakao »ali, molim vas, cijenjeni kolega, razumjet ćete me, ne suviše razvučeno«.

Hermes, čija je završna riječ po sudu prisutnih pravnika, naročito po ocjeni Bergnoltea, bila »savršeno korektna« i kratka, ustao je sa smiješkom, pogledao uokrug, pri čemu mu se pogled posebno dugo zadržao na licu njegove tetke Agnes Hall, čiji je izraz lica Schroer kasnije označio kao »miran, ozaren iznutra«, zatim istakao da je i on svjestan jedinstvenosti slučaja, to jest predmeta ove rasprave, te utoliko više žali što je javnost tako malo saznala, gotovo ništa, o događajima koji su danas ovdje bili predmet rasprave, a zahvaljujući »međusobnim spretnim manipulacijama ljudi od pera«. No, bit će kratak: njegovi štićenici priznali su djelo, nisu pravili nikakvih poteškoća u toku dokaznog postupka, priznali su da su »otišli malo predaleko«, i ne samo da su voljni nadoknaditi pričinjenu štetu, nego je šteta već i nadoknađena zahvaljujući velikodušnosti »jedne svima nama dobro poznate, bliske i drage sugrađanke« koja mu je već uručila bjanko-mjenicu. Za njega, branioca čitava je stvar tako jasna da mu to gotovo smeta, jer on, Hermes voli komplicirane slučajeve; a ovaj pred njima tako je jasan da se to gotovo kosi s njegovom profesionalnom čašću; teoretičar ekonomije dr. Grähn, dodao je Hermes, istakao je ovdje da je moderni privredni proces nesmiljen i nemilosrdan - to je dakle potvrdio jedan naučni radnik i to neposredno povezao s ekonomskom situacijom optuženog Gruhla. Da li su gospoda - zapitao je Hermes i pri tom pogledao svog kolegu Kugl-Eggera s pravom ljubaznošću a predsjednika dr Stollfussa s ljubaznošću punom poštovanja - da li su gospoda na trenutak došla na pomisao da je umjetničko djelo što su ga proizvela obojica Gruhla, kako je to službeno potvrdio jedan profesor, imalo za svrhu da možda izrazi baš tu nesmiljenost i nemilosrdnost? Vrlo mu je dobro poznato da je interpretacija umjetničkih djela stvar sreće, pa ipak će se odvažiti na takvu interpretaciju. Nemilosrdnost tog novog smjera umjetnosti zvanog hepening već su uostalom javno priznale i jedne nadregionalne novine velikog ugleda, novine kojima se mirne duše može povjerovati; štaviše i u debati u parlamentu spomenuta je čak i uloga Bundeswehra u vezi s jednom priredbom takve vrste. Pa dobro, on, Hermes ne želi vrdati te zaobići obadvije tačke optužbe: grub prijestup, materijalna šteta. - No zar nisu u svakoj umjetnosti, svakom umjetničkom očitovanju po prirodi stvari nužno sadržana oba ta elementa, jer materijalna je šteta u očima teorije nesklone umjetnosti

napokon sva umjetnost, budući da materijal mijenja, pretvara - a može ga štaviše i neposredno razarati. Dobro mu je poznato, produžio je Hermes i pogledom dao Stollfussu do znanja da je na kraju, vrlo mu je dobro poznato da država sve to ne može olako prihvatiti, ali zar ne bi ova današnja rasprava mogla bar malo pridonijeti da se odnos države i javnosti prema umjetnosti, koja, što se mora priznati, već po svojoj prirodi sadržava obje tačke optužbe - da se taj odnos na taj način rasvijetli što će optuženi biti oslobođeni krivnje? Da, on zahtijeva oslobađajuću presudu i zahtijeva povrh toga da troškovi rasprave padnu na teret državne blagajne. Još jednu stvar mora spomenuti, nadometnuo je Hermes, koji je ponovo ustao pošto je već bio sjeo: u vezi sa zahtjevom Bunderwehra za naknadu štete postavlja se pitanje čije bi rješenje želio da se ovdje dade: nije li Bundeswehr nakon namirenih potraživanja u ime naknade štete dužan vratiti instrument umjetničkog djela, olupinu auta; napokon njegovi štićenici polažu pravo na taj instrument pošto su nadoknadili štetu. On će u toj stvari poduzeti daljnje korake.

Za vrijeme kratke pauze, koju je Stollfuss objavio tek radi reda, jer mu se učinilo da je bolje ako se poštuju sudska čast i pravila, time što će ubaciti makar i simboličku pauzu pred obrazloženje i izricanje presude; za vrijeme pauze ostali su u sudnici svi osim Bergnoltea; obojica Gruhla došaptavali su se bez ustručavanja s Hallovom a Hermes s Kugl-Eggerom, potonji je smješkajući se pričao kako je Schroerova uistinu »silna osoba«, on tek sad osjeća na jeziku da mu je u vodu usula ne samo konjaka nego prikriveno, takoreći upakovano, i valerijane, te kako će u toku nekoliko dana potanko razmisliti o toj stvari, neće li naime uložiti prigovor i opozvati taktiku koju su mu - kao što je Hermesu zacijelo poznato - preporučili »s drugog, s višeg mjesta«; jedino je Aussem ostao na svom mjestu i nastojao da svoj protokol, kao što je kasnije priznao, ponešto dotjera u literarnom pogledu; Bergnolte je nakratko napustio dvoranu da bi Schroerovoj položio račun u njenoj kuhinji, jer je namjeravao uhvatiti posljednji vlak koji je oko 0.30 odlazio iz Birglara u obližnji velegrad. Na svoje iznenađenje zatekao je u kuhinji Schroerovih gospođe Hermes i Kugll-Egger, prva je stavila prst na usta, s užitkom pila iz šalice juhu od mesa, druga je sprva uznemireno a zatim smireno slušala prikaz Schroerove u vezi s napadajem svog muža i poduzetih mjera, pri

čemu je Schroerova naglasila da »ta priča s Gruhlovima« mora »predstavljati iskušenje za svakog tko ne smije postaviti stvar kako bi trebalo«. Iznenadno Bergnolteovo pojavljivanje nije ni jedna od triju gospođa dočekala osobito ljubazno: Hermesova ne samo što je stavila prst na usta, nego je i namrštila čelo te ne baš tiho upitala Schroerovu da li je čula »kucanje na vratima«, što je ova zanijekala. Kugl-Eggerovoj, koja je imala okapanja s ličiocem, jer joj je svojim samodopadnim navaljivanjem htio nametnuti izvjesne boje, što joj se učinilo »u stilu večernje škole u odabiranju boja«, kojoj je osim toga bilo poznato - i to naravno preko Hermesove, svog i njenog muža - da je Bergnolte tu prisutan kao njuškalo, Kugl-Eggerovoj otelo se jedno »a joj«, kakvo bi po svoj prilici lanula i na prizor s nekom neugodnom životinjom. A Schroerova se opet zadovoljila prilično osornim upitom »da, molim?«, premda je dobro znala za Bergnolteov položaj i njegov zadatak, na što je Bergnolte, koji se »nije dao smesti od strane tih ženskih«, kako je kasnije tvrdio, postavio pitanje cijene za »prethodno konzumiranu zakusku«. Schroerova je iskoristila tu priliku, jer joj je sudski redar Schroer saopćio kako je »taj gospodin po svoj prilici« Stollfussov nasljednik, »da odmah na samom početku bude jasno tko je gospodar u kući«, stoga je ne baš ljubazno odvratila da je račun namiren ako plati sedamdeset pfeniga. To je Bergnolteu, »kao i gotovo sve u Birglaru izgledalo sumnjivo«; a kako nije bio kadar da pravo odgonetne što znače drsko uzvijene usne u gospođe Schroer, kojoj nipošto nije nedostajalo erotske eksplozivnosti, naslućujući »izvjesni, iako jedva primjetni nagovještaj podmićivanja«, ne pomišljajući da se takva uslužna čašćenja ne plaćaju već uzvraćaju, i to najzgodnije kutijom pralinea ili naknadnim stručkom cvijeća, inzistirao je prilično oštrim glasom da »plati pravu i stvarnu cijenu zakuske«. Schroerova je pri tom ne bez poze i smisla za pozu pogledala obje prisutne gospođe koje su se morale ustegnuti da se ne bi izlanule, predočila Bergnolteu da je dvadeset pet pfeniga sasvim dovoljno za jedno kuhano jaje, da bujon, koji spravlja u velikim količinama, po njenom mišljenju vrijedi također dvadeset pet pfeniga, a da joj se, ako pravo promisli, dvadeset pfeniga za krišku kruha s maslacem čini malo previše pa »moli gospodina savjetnika okružnog suda« da ostanu kod šezdeset pfeniga; ona tu, kako izričito naglašava, ne drži nikakvu gostionicu, nego »zalogajnicu uslužnog

tipa«; za vrijeme podnošenja svog računa svraćala je smjernim glasom, nato pojačanom smjernošću a naposljetku gorkom smjernošću poglede Hermesovoj pa Kugl-Eggerovoj, od ove Bergnolteu i još jednom istim redom, pri čemu je svakog od prisutnih drukčije pogledala. Ovaj potonji »kolebao se između pokornosti i pobune«, kako je to kasnije opisivao, odlučio se ipak za pokornost; u posljednjem trenu palo mu je na pamet da bi napojnica koju je čak i u toj fazi pogađanja stvarno mislio dati, bila »posve, ama baš posve suvišna«; izbrojio je svoj sitniš iz novčanika s izrazom lica što ga je Schroerova poslije opisala pred obojicom Gruhla i svojim mužem kao »izrazito usran«, i ostavio ga na kuhinjskom stolu, bio je, kako je sam kasnije priznao, »sav sretan što sam to prebrodio«. Pošto je smućeno napustio kuhinju i pri tom zbog smetenosti još i zaboravio pozdraviti supruge svojih kolega, zastao je osluškujući jer je bio siguran da će iza njegovih leđa žene prasnuti u smijeh. Uzalud je čekao i osluškivao, a kad je u dvorani čuo struganje nogama i pomicanje stolaca, hitro je ušao ni ne sluteći da je Hermesova, koja je nakon njegova odlaska ponovo stavila prst na usta, upravo u tom trenutku »dala znak« objema ostalim gospođama da smijanje može početi.

Nekoliko dana iza toga, dok je iz svojih stenografskih bilježaka diktirao Stollfussovoj sekretarici u mašinu izricanje i obrazloženje presude, morao je Aussem, po vlastitom priznanju, još jednom otrti »nenadani trag vlažnosti« iz oka, ne baš suzu nego - »pa znate i sami«. Kad je Stollfuss ponovo ušao, bila je skoro već ponoć. Bergnolte je samog sebe u kasnijem razgovoru sa svojom ženom nazvao »odvratnim nepopravljivim pedantom«, jer je stalno morao pogledavati na sat i »misliti na taj nesretni posljednji vlak« s »neiskorijenjenom tjeskobom u srcu zbog eventualnih troškova za taksi što ću ih naprtiti državi - u duši sam, znaš, uvijek bio i ostao pravi činovnik, a povrh svega još se i ponosim time«. Naposljetku je čak i Bergnolte zaboravio na sat, a Agnes Hall je tvrdila da se već nakon prvih Stollfussovih riječi potpuno zadubila u sebe. U početku je Stollfuss govorio bez barete, pogledao Agnes, Gruhlove, Hermesa, Aussema, Kugl-Eggera te ponovo Agnes, kojoj je sad otvoreno kimnuo da se to nije moglo poreći, nato se nasmiješio jer su ulazile gospođe Hermes i Kugl-Eggerova, tiho, poput ljudi koji kasne na misu

te ne žele omesti propovjednika. Dok je govorio bez barete, kazivao je samo osobne stvari; ubrzo će objesiti o kuku svoju sudačku odoru, ovo mu je posljednja rasprava, i to ne vjerojatno već sigurno, tako mu je saopćeno. Žali što nisu na okupu svi oni građani Birglara koje je bio prisiljen osuđivati i oslobađati, popriličan je to broj, »oveća pastva«; iako ne svi, ipak su to u najvećem broju bili zapravo vrlo dragi ljudi, uhvaćeni ponekad na djelu, pokadšto opaki, no uglvnom »uprvao dragi«, a tu uključuje i onog Hepperlea, prijestupnika protiv ćudoređa. Ali ovaj proces ovdje - a on gleda na nj kao na nešto što se zgodno slučilo - najdraži mu je od svih: optuženi, svi svjedoci, da, svi, čime je po mišljenju Hallove ciljao na Seiffertovu, tužilac, branilac, prisutni u dvorani, a povrh svih vrlo poštovana gospođa tamo među publikom, koja je učestvovala ne u gotovo svim javnim raspravama što ih je vodio, nego doslovno u svim. Žalosti ga ispad s višim financijskim inspektorom Kirffelom te izjavljuje da je on tome kriv, Kirffelu će se još jednom ispričati; zbog zamršenosti slučaja - a tu mora na žalost protivuriječiti gospodinu kolegi Hermesu - popustili su mu živci. Što se samog slučaja tiče, govorio je a da još uvijek nije stavio baretu, pa sad, jasno mu je da njegova presuda ne može biti konačna: taj slučaj ne prelazi samo njegovu nadležnost kao predsjednika okružnog suda, već on štaviše prelazi nadležnost i najviših susudova, jer stoji na »pravoj razmeđi, štaviše na prekretnici«, a on nipošto nije čovjek koji bi u takvom jednom slučaju mogao izreći pravovaljan sud. Izreći će presudu koja će za njega biti konačna, no da li će se na višem, na drugom mjestu složiti s tom presudom? To ne zna, gotovo se usuđuje reći da se ne nada, jer ono čemu je kao sudac uvijek težio, a što je zacijelo rijetko postizavao: pravednost, to je postigao u najmanjoj mjeri u ovom procesu, uzevši zajedno sve rasprave što ih je vodio: prema jednom takvom činu, takvom događaju, prema takvom djelu, poduhvatu biti pravedan - gospodina referenta Aussema moli da nijednu od tih riječi ne stavi u navodnike - prema »takvoj stvari« ne može se postaviti pravedno. Uvjerili su ga - i tek sad je stavio baretu na glavu - uvjerili su ga i branilac i tužilac: no on smatra da je doduše dokazan grub prijestup ali ne i materijalna šteta. No s druge strane uvjerili su ga i optuženi: otvoreno su izjavili u zapisnik ono što može potvrditi i on kao sudac: da u takvoj jednoj stvari ne može biti pravednosti, pa nešto takvo optuženi nisu ni očekivali. To što ovaj put

kao sudac mora priznati da je nemoćan, to što mu je kao posljednji slučaj dodijeljen takav, u kome se tako očigledno ispoljava sva bespomoćnost ljudskog pravosuđa: to je za njega najljepši poklon one božice zastrtih očiju koja je za njega, Stollfussa imala toliko lica: čas lice bludnice, tu i tamo lice žene uhvaćene na djelu, nikad lice svetice, a najčešće lice izmučenog, zajecanog nekog stvora koji se oglašavao njegovim, sučevim posredovanjem i bio i zvijer i čovjek i sitnim svojim djelom božica. On osuđuje optužene na potpunu naknadu štete, a Bendeswehr obavezuje da vrati instrument umjetničkog djela, jer da se radilo o umjetničkom djelu, u to ga nije uvjerila samo izjava svjedoka profesora Bürena. Međutim, ako se rasprostrani takav način »stvaranja umjetničkih djela ili trenutaka nadahnutih umjetnošću«, moglo bi to imati razornih posljedica, pogotovo što bi se taj oblik umjetnosti po svoj prilici - kao i sve odveć popularizirano - srozao do kiča i degradirao umjenički obrt. I zbog toga mora - a to čini bez kajanja i krzmanja - osuditi optužene na šest sedmica zatvora, što su ih već okajali u istražnom zatvoru. Optuženi im zacijelo neće uzeti za zlo ako im on, koji bi im mogao biti otac odnosno djed, dade jedan savjet - na tom mjestu skinuo je baretu -: neka gledaju da budu neovisni od države i to na taj način da joj u pogledu poreznog duga optuženog Gruhla sen. ne pruže nikakvu priliku da ih ograniči u njihovoj slobodi, a kad budu odvajali danak za nju, neka budu lukavi kao lije, jer ovdje je jedan naučni radnik koji važi kao priznati stručnjak, izričito potvrdio nemilosrdnost i nesmiljenost privrednog procesa, a takvom nemilosrdnom i nesmiljenom društvu čovjek može odoljeti jedino ako nije nenaoružan. Bilo je dvadeset pet minuta iza ponoći - što je kasnije na Stollfussovu želju pretvoreno u zapisniku u 23.46 sati, jer nije htio da mu »ta stvar zastre« novi dan - kad je, zauzevši ponovo energično držanje, zamolio optužene da pristupe i da izjave prihvaćaju li presudu. Obojica su se posavjetovali vrlo kratko, gotovo šutke, pogledavši upitno Hermesa koji im je kimnuo, nato su skupa sa svojim braniocem prišli bliže i izjavili da prihvaćaju presudu. Stollfuss je odmah zatim napustio sudsku dvoranu. On sam bio je daleko manje, bolje reći, uopće nije bio ganut kad je gore u oskudno osvijetljenom predsoblju objesio svoju odoru o kuku, prešao rukom preko ćelavog tjemena, protrljao umorne oči, a kad se sagnuo da s kuke dohvati svoj šešir, ugledao je dolje Bergnoltea kako trči preko

mračnog dvorišta i nasmiješio se.

5

Dolje u dvorani umor i ushit naravnali su se poput jezičaka na vagi, jedno je nekoliko minuta priječilo izljev drugog, dok na kraju nije prevladao umor, suze radosnice ostale neisplakane, a uzdahe zatomilo zijevanje. Sad su čak i Gruhlovi bili iscrpljeni, postalo im je jasno koliko je tempa utrošeno u proceduru koja im se sprva učinila poput tromog, razvučenog ponavljanja poznatih izjava. Pa ako im se sud Schroerove da je to bio »naporan marš do iznemoglosti« i činio čitavog dana neprimjeren stvari, sad su shvatili kako je brzo sve išlo. Odjednom im se i kratko vrijeme provedeno u zatvoru učinilo kao beskrajno dugo, a nenadano zadobivena sloboda pogodila ih je - kako se to izrazio Gruhl sen. - »poput udarca čekićem«. Nije im se nikako dalo još iste noći natrag u njihov nepospremljen hladni huskirchenski stan, a nije im izgledalo uputno ni da zamole za prenoćište Schmitzove u Duhr-Terrassen, i to s obzirom na kasni sat i na rat što im ga je Schmitz navijestio kakvoćom večere. Schroer je neočekivano energično odbacio njihovu želju da ih odmah odvede u njihove zatvorske ćelije, izjavio je da je to »na kraju krajeva državno prenoćište, prokletstvo, Hännchen, nismo mi nikakav hotel«, a osim toga on, Gruhl dobro znade da nije zgodno svraćati pozornost javnosti na birglarski zatvorski raj, a na koncu ni njemu, Schroeru nije do toga da od njega naprave »šaljivu figuru humorističkih novina«. Kako je Stollfuss već bio otišao, nisu ga htjeli zvati telefonom kod kuće, a Kugl-Egger izjavio da je tako iscrpljen da nije kadar ništa odlučiti a pogotovo ne u jednoj takvoj škakljivoj stvari; jedino za čim žudi jesu dvije litre piva i četrdesetosam sati sna: a budući da je Hermes držao da je nerazborito koristiti se gostoprimstvom sudskih vlasti nakon jedne takve osude, prihvatili su Gruhlovi bojažljivo iznesenu ponudu Agnes Hall da onda prenoće u njenoj kući, privoljela ih je nagovijestivši da će im ponuditi juhu od goveđeg repa, šparoge, »na žalost iz konzerve«, talijansku salatu koju zna ukusno spraviti; međutim ne može im ponuditi pivo, ali će zato biti boca dobrog vina, a povrh svega možda je baš dobro da se »već sad dogovore« o slijedećem hepeningu u kojem je spremna muzički sudjelovati. Čitala je da su stari klaviri vrlo traženi instrumenti u takvim priredbama, a ona ima dva takva u podrumu, pa se možda može novi auto i stari

klavir - ali tu je Hermes na zgodan način prekinuo, jer mu se kovanje takvih planova »u prisutnosti javnog tužioca učinilo na neki način sablasno«. Uhvatio je svoju tetku za rame, učtivo je izgurao iz sudnice a potom i Gruhlove. Liza Schroer, kojoj je sad već - otprilike u jedan sat noću - »pomalo ponestalo strpljenja«, najavila je dolazak taksija za Kugl-Eggerove koji su skupa s Hermesovima napuštali sudsku zgradu u kojoj je ostao još jedino Aussem i svojim rukopisom, za koji je Schroerova tvrdila da je cjepidlački, dotjerivao svoj zapisnik.

Moglo bi se reći da je još jedina svježa osoba bila Hermesova koja je sa svojom prijateljicom provela ugodno popodne uz kavu, razgovarala s njom o temi koja je opravdala njen nadimak »Elza-pilula«, zatim odspavala nekoliko sati, pošla zatim pješke u Huskirchen putem koji je vodio kraj »Küpperova stabla«, stigla baš u pravi čas da bi pomogla Marlies koja je vodila borbu s ličiocem o kome su se kasnije složile da je bio »obrazovan i neobrazovan«; i uspjela je pomoći, jer je razumjela nerazgovjetno promrmljane primjedbe u dijalektu tog kraja, ocijenila da su proste i uzvratila ih istom mjerom - prosto i u dijalektu. Hermes je izgledao umorno i blijedo, stariji za nekoliko godina, ruku pod ruku sa svojom ženom gotovo je teturao tihim, zaspalim Birglarom na putu kući, žestoko se usprotivio kad je ona »poput muhe što nasrće na svjetlo« htjela okrenuti prema jedinom osvijetljenom prozoru u Birglaru, tiskari novina »Duhrtalbote«, htjela silom ući da bi »onima tamo nasadila glave kako spada«. Iako je u njemu ostalo malo snage za opiranje, uspjelo mu je da pobudi sažaljenje svoje energične žene koju je izgleda ipak mnogo stajalo da odustane od noćnog raspravljanja s Hollwegom.

Bergnolte je prispio na kolodvor jednog od predgrađa obližnjeg velegrada i prije nego što je Schroerova konačno zatvorila vrata za Aussemom i sjela sa svojim mužem da na kraju nešto pregrizu. Bez ikakvog sustezanja ili okolišanja stavila je preda nj kriške kruha s margarinom, namazane seljačkom jetrenom paštetom, što su ih Gruhlovi ostavili netaknute. Bila je »previše umorna a da bi dohvatila i nož«. Tačno po Grellberovom uputstvu koje je glasilo »pa makar bilo i u tri sata« pohitao je Bergnolte do prve taksi-stanice i odvezao se do tihog predgrađa gdje je na svoje umirenje ugledao svijetlo u Bergnolteovoj vili; tokom čitavog dana proganjala ga je predodžba da

bi intenzivnim zvonjenjem mogao predsjednika probuditi iz sna, što bi mu vrlo teško palo, iako bi bilo po uputstvu. Međutim kod Grellbera ne samo da je gorjelo svjetlo već se činilo da je očekivao šum auta koji se približavao; tek što je Bergnolte isplatio vozača, koji je izgleda bio ljutit te promrmljao nešto kao »u jedna sat noću obično su i napojnice veće«, s neskrivenom zlovoljom udovoljio Bergnolteovoj želji da mu ispuni priznanicu, otkinuvši je napokon od bloka iako »s upravo otvorenim nećkanjem«, kako je Bergnolte kasnije pričao; tek što je prebrodio sva ta neophodna zadržavanja, a Grellber ne samo da se pojavio na kućnim vratima, ne samo da ih je već bio otvorio nego je i sišao niz stepenice, u susret Bergnolteu, položio mu očinski ruku na rame i upitao dok su ulazili u kuću: - Pa, zar jelo nije bilo izvrsno? U takvim se zabitnim gnijezdima nađe još pokoja kuharica, što? - Bergnolte je odgovorio mimo svog uvjerenja, počinivši izdaju protiv vlastitog nepca: - Izvrsno, rekao bih gotovo da je bilo jedinstveno! U svojoj radnoj sobi, kojom je svježi miris cigare širio ugođaj trenutno prisutne, a stari miris cigare ugođaj trajno prisutne muževnosti, u svojoj sobi kojom je, kako se Bergnolte kasnije izrazio, »ogromna stara lampa sa stalkom i zelenim svilenim zaslonom rasprostirala prigušeno dostojanstvo«, a nakrcane police s knjigama svjedočile o uspjesima u nauci, u svojoj radnoj sobi dopustio je Grellber, čija dobrota ne samo da se mogla pročitati na licu nego su je mogli zajamčiti gotovo svi njegovi studenti i potčinjeni (s izuzetkom par ništavnih tipova) - »u svojoj posvećenoj prostoriji dopustio je Grellber iznimno da se puši cigareta«, ali nije ponudio Bergnolteu da skine ogrtač. Grellber se nasmijao kad je čuo o tužiočevu živčanom napadu, o zatraženoj kazni, osmjehnuo se kad je saznao za objavljenu presudu, zapisao imena Kolb, Büren i Kuttke. Već i sam način kako je od vremena do vremena prekidao Bergnolteov izvještaj, kad bi se ovaj, umjesto da kratko ocrta spomenute osobe, znao gubiti u manje više pravnim ili državno-filozofskim spekulacijama, čak je i to bilo isto tako ljubazno kao i odsječna kretnja ruke kojom je dao na znanje da je razgovor završen, te »bez mnogo okolišanja«, kako je to Bergnolte bio navikao od njega, vlastoručno bio dohvatio slušalicu, odabrao traženi broj, svojim vlastitim glasom naručio taksi za Bergnoltea kome je poželio »zaslužen i lak počinak«. Osobito je delikatno izgledalo Bergnolteu što Grellber tog dana nije svrnuo razgovor na mjesto

predsjednika okružnog suda koje Bergnolteu ne samo da je bilo obećano nego ga je po pravu i spadalo. Znajući da neće morati nikoga probuditi, već da se stvar povjeriti automatski uključenom magnetofonu, odabrao je Grellber, pošto je vidio kako Bergnolte odlazi taksijem, broj onog poslanika u čijem je društvu prošle večeri nakon kazališne predstave sreo Hollwega. Izdiktirao je u magnetofon visinu kazne, imena Kuttke, major Troeger i pukovnik von Greblothe, nakon toga izgovorio je nekoliko artikuliranih rečenica kojima je zamolio poslanika da svakako zamoli pokrajinskog ministra kulture, koji doduše nije bio njihov partijski istomišljenik ali zato poslanikov prijatelj, neka dade po mogućnosti podroban izvještaj o izvjesnom profesoru Bürenu. Spustio je slušalicu, oklijevao jedan trenutak razmišljajući o tome da li je uputno i dovoljno važno da u to doba nazove još prelata s kojim je bio toliko sprijateljen da ga je u važnijim slučajevima smio probuditi i usred noći. No kad je već bio držao slušalicu u ruci, palo mu je na pamet da su prema Bergnolteovu izvještaju za vrijeme Kolbova iskaza bila samo dvojica od izvanredno prisutnih, tako da je razgovor odložio za sutrašnje prijepodne (kad je oko jedanaest uistinu i nazvao prelata, ovaj ga kao prvo zapitao, koliko je bilo prisutnih, a kad je Grellber naveo brojku dva, prasnuo je prelat u glasan smijeh, malo previše glasan o obzirom na svoje godine, zagrcnuo se tako da ga je spopao napad gušenja, morao prekinuti razgovor a da nije stigao reći Grellberu kako Kolb svoje »čudne nazore« svake nedjelje javno izlaže pred oko dvije do tri stotine župljana).

Referent Aussem posljednji je napustio sudsku zgradu. Odbio je poziv Schroerove, koja ga je voljela, po njegovoj majci bila s njim u srodstvu te inzistirala da je »izvan službe« zove »tetka«, odbio je poziv da skupa s njima pojede Schmitzov kruh sa seljačkom jetrenom paštetom i polako je uputio preko nekadašnjeg školskog dvorišta prema duhrskom mostu. Pošto je hladnom vodom svladao svoj umor, ovladalo je njime gotovo euforičko raspoloženje, pomiješano s ushićenjem za starog Stollfussa; žudio je za ljudskim društvom, pošto putem desno od Nepomukova spomenika prema Hallovoj vili, jer je računao da će u taj sat najprije tamo nekog naći. Na njegovo čuđenje kuća je bila u potpunom mraku, na svoje manje čuđenje zatekao je na ulaznim vratima mladog Gruhla i Evu Schmitz u zagrljaju što ga je kasnije opisao kao »gotovo nalik dvjema statuama«. Udario je drugim

smjerom gubeći pomalo dobro raspoloženje, jer osim što ga je hvatala ljubomora, morao je otpisati i lokal Seiffertove, jer mu je zaprijetila da će mu, ako ne plati svoje dugove, obavijestiti oca o njegovom »razmetljivom čašćenju šampanjcem«; u sebi nije osjećao dovoljno snage da u svom gotovo lirskom raspoloženju nagovori jezičavu Seiffertovu da mu produži kredit, bio »kratko pred rezignacijom«, u svakom slučaju pomiren sa sudbinom da će morati poći kući gdje mu vonj stavljene kože »ponekad, doduše ne uvijek, zadaje više brige« od sanjarske sjete njegovog oca koji je prerano postao udovac; odjednom je sad otkrio svjetlo u tiskari novina Duhrtalbote, pohitao tamo, našao otvorena vrata, ušao, prekinuo svog partijskog istomišljenika Hollwega i toj istoj partiji »bliskog« Brehsela u žestokoj prepirci, pri čemu mu je, kao što je također kasnije pričao, po prvi put postalo jasno »kako je Hellwegovo drago i lijepo lice znalo ponekad izgledati izrazito bedasto«. Razvezanog čvora kravate, zasukanih rukava košulje, »vitlajući pivskom bocom kao nekakav seljak«, sjedio je Hollweg po tko zna koji put za slagarskim strojem (njegov je posao, usput rečeno, slagar novina Duhrtalbote smatrao potpuno »besmislenim i suvišnim«, jer je on sam kao slagar obično ionako morao presložiti čitavu rabotu, ali nije mogao naračunati svoje prekovremene sate, jer naravno nitko ne zna, a najmanje bi Hollweg smio saznati da njegove »noćne ili jutarnje igrarije ne vrijede ni pišljiva boba«), i upravo se svađao s mrzovoljnim Brehselom oko riječce »zadebljan«, jer je zamijetio da nedostaje u njegovom opisu Schewenova lica; on, Hollweg našao je da su u dvjema nadregionalnim dnevnim novinama i u jednim nadregionalnim tjednim novinama tri različita dopisnika upotrijebili pridjevak »zadebljan« u odnosu na usne djecoubice Schewena, kako to da ta riječ nedostaje upravo kod njega, Brehsela? Naprosto zato, odgovorio je Brehsel, koji više nije ni krio svoje nestrpljenje i svoj prezir prema Hollwegovoj bedastoći, što Schewenove usne jednostavno nisu zadebljane; nisu štaviše ni »napućene« nego su prosto »u svakom pogledu bez posebnih znakova«; nazvao bi ih »obične usne«, kad mu izraz obične usne ne bi izgledao prilično smiješan; da li su onda, pitao je Hollweg koji se unatoč svojoj »pozi fizičkog radnika«, koja je Aussemu ionako izgledala »prilično izvještačena«, sad odjednom bio počeo igrati pretpostavljenog, da li su onda svi, baš svi ostali izvjestioci glupi ili pristrani a jedini je on,

gospodin Wolgang Brehsel »taj vidovnjak koji je uzeo u zakup istinu o Schewenovim usnama«, ne, odvratio je Brehsel, on nije jedini vidovnjak i nije uzeo u zakup nikakvu istinu, usput rečeno, istina se i ne može uzeti u zakup, ali Schewenove usne jednostavno nisu zadebljane, barem nisu bile čitavog tog dana - a on je Schewena gledao osam sati netremice - nikako nisu bile zadebljane tog dana! Aha, otpovrnuo je Hollweg nešto kolegi jalnije i pozvao Aussema da se posluži pivom iz jednog sanduka s bocama, sad se Brehsel već ograđuje na »bile«. Brehsel je odbio da kao dokaz o zadebljanosti Schewenovih usana prihvati jednu sliku iz arhiva koja ga je prikazivala neobrijanog i s cigaretom u ustima; turio je umjesto toga i sam cigaretu u usta, i to tako da je stršila uvis i time pokazao kako njegove, Brehselove usne, koje nisu nimalo zadebljane, stezanjem cigarete pokazuju »izvjesnu zadebljanost«; upravo je ta slika, jedina koja je objavljena do početka procesa, navela izvjestioce ostalih novina na primjedbu o »zadebljanosti«; on, Brehsel protivi se da u svom izvještaju preuzme opasku »zadebljan«, usput budi rečeno, proces Schewenu je »primjetno nezanimljiv« pa on predlaže da od sutrašnjeg, ne, od današnjeg dana, jer već je pola dva a on umoran kao pseto, preuzme tuđe agencijske izvještaje, »što se mene tiče sa zadebljanim usnama, ali ja neću napisati da su bile takve«. Holhveg je pozvao Aussema da presudi: ovaj još nikad nije bio tako nacistu u pogledu Hollwegove bedastoće, a potajno se nadao da će ga Holhveg pozvati u lokal Seiffertove koji je bio otvoren do četiri ujutro; kratko se kolebao u iskušenju da mu dade za pravo pa da time zaradi dva sigurna viskija sa sodom, znao je to iz iskustva; kasnije, dok je još jednom prebirao sve po sjećanju i svojim smislom za tačnost pokušao ocijeniti, da li je u njega prevagnulo to što mu se odjednom učinilo »nevjerojatno dosadno i zamorno« da ostatak noći provede u Hollwegovom društvu, odlučio je da dade sebi za pravo i da zaključi da se nije rukovodio trenutačnim raspoloženjem, već istinom, potkrijepivši to svojim znatnim iskustvom s navodima raznih svjedoka, »često i vrlo inteligentnih«, koji su se uglavnom povodili ne za svojim sudom, ne za svojim osjetilima, već za bilo kakvom predrasudom; jedini koji bi tu - po njegovu mišljenju - mogao zaista nepristrano i tačno prosuditi jest baš stari policijski redar Kirffel, koji se sigurno ne bi ustručavao da kaže kako Schewenove usne nisu zadebljane, ako

mu se ne bi učinile zadebljane, pa sve da je i čitao u pola tuceta regionalnih ili nadregionalnih novina da su zadebljane. Kirffel je općenito uzevši - no tu ga je Holhveg prekinuo istom onom razdražljivošću koja je Aussema već povrijedila tog podneva u Duhr-Terrassen, i rekao da mu je nos pun »vonjanja birglarskog provincijskog zraka«, on ima posla; u redu, odustaje od riječce »zadebljan« jer respektira slobodu, čak i onda kad je upravljena protiv njegovog uvjerenja, ali imena Kirffela, Hall, Kirffel i opet Hall, tih imena mu je sad već pomalo dosta. Kad je Aussem zapitao je li mu dosta imena Gruhl, postao je Hollweg upravo neuljudan, što se rijetko dešavalo, i odvratio da on, Hollweg nije neki činovnik i da njegova plaća ne leži svakog prvog u banci, on ima posla. Berhsel se ubrzo oprostio, ostavio je Aussema da još neko vrijeme posluša Hollwegovu »staru pjesmu«: kako je nužno da novine poptu Duhrtalbote ostanu slobodne i neovisne, nužno za slobodu i demokraciju, i da nipošto nije ni sport ni zadovoljstvo što ga tjera da osobno sjedne za slagarski stroj. Aussem je više zbog umora, što se u njemu širio nakon boce popijenog piva, nego od pristojnosti slušao još neko vrijeme iznenađujuće oštre Hollwegove riječi, nato se i sam oprostio i pošao kući. Sad se više nije plašio kućnog vonja štavljene kože, gotovo je žudio za njim.

---

[1] Igra riječi - Strippe = uzica, kabel (Prev.)

[2] To često citirano mjesto kod Goethea glasi: »Poljubi me u stražnjicu.« (Prev.)

[3] Igrom riječi ‘Hasselbande’ (Hasselova družina) prema ‘Rasselbande’ (družina bukača) aludira se na kabinet bivšeg njemačkog ministra obrane. (Prev.)